

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

1982 ANAYASASI
SONRASINDAKİ KURULAN HÜKÜMETLERİN
İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİNE KATKISI
(1983 – 2000)

108928

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Enver BOZKURT

108928

Hazırlayan
Bülent KARA

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

NİĞDE - 2001

NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ'NE

..... ait

..... adlı çalışma, jürimiz tarafından
Kamu Yönetimi Anabilim Dalına YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul
edilmiştir.

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
Başkan

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1 İNSAN HAKLARI KAVRAMININ TANIMI, KAPSAMI, FELSEFESİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ	3
1.1 İNSAN HAKLARININ TANIMI VE KAPSAMI	3
1.2 İNSAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ.....	6
1.3 İNSAN HAKLARININ KAYNAĞI	8
1.4 FARKLI KÜLTÜRLERDE İNSAN HAKLARI.....	10
1.4.1 Hint Uygarlığında İnsan Hakları.....	10
1.4.2 Mezopotomya Uygarlığında İnsan Hakları.....	11
1.4.3 Eski Yunan ve Roma Uygarlıklarında İnsan Hakları.....	12
1.4.4 Afrika'da İnsan Hakları	15
1.4.5 Çin'de İnsan Hakları.....	16
1.4.6 Eski Sovyetler Birliğinde İnsan Hakları.....	17
1.4.7 Amerika Kıtasında İnsan Hakları	18
1.5 GÜNÜMÜZE GELİNCEYE KADAR İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ.....	18
1.5.1 Orta Çağda İnsan Hakları	18
1.5.2 Yeni Çağda İnsan Hakları Anlayışı.....	20
1.5.3 Otoriter Rejimlerde İnsan Hakları.....	22
1.5.3.1 Monarşide İnsan Hakları	22
1.5.3.2 Oligarşik Demokrasilerde İnsan Hakları.....	24

1.5.3.3	Feodalizmde İnsan Hakları.....	26
1.5.3.4	Aristokraside İnsan Hakları.....	28
1.5.3.5	Teokraside İnsan Hakları	30
1.6	İSLAMİYETTE İNSAN HAKLARI	33
1.7	DEMOKRASİLERDE İNSAN HAKLARI	35
1.7.1	<i>Birey Toplum ve İnsan Hakları</i>	36
1.7.2	<i>İnsan Haklarının Evrensel Niteliği</i>	37
II. BÖLÜM		
2	TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE ANAYASALARDA YER ALMASI	39
2.1	İSLAHAT FERMANI VE İNSAN HAKLARI	41
2.2	KANUN-U ESASİ VE İNSAN HAKLARI	42
2.3	1921 ANAYASASI VE İNSAN HAKLARI	43
2.4	1924 ANAYASASI VE İNSAN HAKLARI	45
2.5	1961 ANAYASASI VE İNSAN HAKLARI	47
	2.5.1 <i>1961 Anayasasında Temel Hak Ve Hürriyetlerin Genel Görünümü</i>	51
2.6	1982 ANAYASASINDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	52
	2.6.1 <i>1982 Anayasasının İncelenmesi</i>	56
	2.6.1.1 1982 Anayasasının Genel Özellikleri.....	56
	2.6.1.2 1982 Anayasasında Temel Hakların Düzenlenmesi.....	56
	2.6.1.3 Kişilerin Hak Ve Ödevleri.....	58
	2.6.1.4 Sosyal Ve Ekonomik Haklar Ve Ödevler	59
	2.6.1.5 Siyasal Haklar	60
2.7	1982 ANAYASASINDA İNSAN HAKLARININ SINIRLANDIRILMASI	61
	2.7.1 <i>Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasının Sınırı</i>	65
	2.7.2 <i>Temel Hak Ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulması</i>	68
	2.7.2.1 Durdurma Kavramı	68
	2.7.2.2 Durdurmanın Koşulları	68
	2.7.2.3 1982 Anayasasında Temel Hak Ve Hürriyetlerin Korunması	69
2.8	TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN ÖZÜ	71
	2.8.1 <i>Öz Kavramı</i>	72
	2.8.2 <i>1982 Anayasası İle 1961 Anayasasının İnsan Hakları Açısından Mukayesesi</i>	72

2.9	İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI DÜZEYDE KORUNMA ALTINA ALINMASI	78
	2.9.1 <i>B.M. Düzeyinde İnsan Hakları Alanında Yapılan Çalışmalar Ve Türkiye'ye</i>	78
	2.9.2 <i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki Gelişmeler</i>	79
	2.9.2.1 <i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Türkiye</i>	79
	2.9.2.2 <i>Kopenhag İnsani Boyut Toplantısı</i>	85
	2.9.2.3 <i>İnsan Hakları Ve AGİK</i>	87
2.10	SİVİL TOPLUM VE İNSAN HAKLARI	89
	2.10.1 <i>1980 Sonrasında Türkiye'de Sivil Toplum</i>	91
	2.10.2 <i>Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri</i>	93
III.BÖLÜM		
3	HÜKÜMETLERİN İNSAN HAKLARINA YAKLAŞIMI	98
3.1	TÜRKİYE'DE SİYASAL REJİMLERİN GELİŞİMİ	98
3.2	SİYASİ PARTİLERİN OLUŞUMU	100
	3.2.1 <i>I. ÖZAL HÜKÜMETİ (13 Aralık 1983 - 4 Aralık 1987)</i>	101
	3.2.2 <i>II. Özal Hükümeti (21.12.1987-9.11.1989)</i>	103
	3.2.3 <i>Akbulut Hükümeti (1989-1991)</i>	104
	3.2.4 <i>I. Yılmaz Hükümeti (23.06.1991-20.11.1991)</i>	105
	3.2.5 <i>VII. Süleyman Demirel Hükümeti (1991-1993)</i>	107
	3.2.6 <i>I. Çiller Hükümeti Dönemi (1993-1995)</i>	111
	3.2.7 <i>II. Çiller Hükümeti (1995-1995)</i>	114
	3.2.8 <i>III. Çiller Hükümeti Programı (1995-1996)</i>	115
	3.2.9 <i>II. Yılmaz Hükümeti Programı (1995-1996)</i>	116
	3.2.10 <i>Erbakan Hükümeti Programı (1996-1997)</i>	119
	3.2.11 <i>IV. Ecevit Hükümeti (11.01.1999)</i>	127
	3.2.12 <i>V. Ecevit Hükümeti (28.05. 1999-.....) Dönemi</i>	128
3.3	İNSAN HAKLARI KOORDİNATÖR ÜST KURULU ÇALIŞMALARI	131
	3.3.1 <i>Kuruluşuna İlişkin Genelge</i>	131
	3.3.2 <i>Toplantıların Genel İtibariyle İçerikleri Hakkında Geçerli Bilgi</i>	133
	3.3.3 <i>Basın Açıklamaları Özetleri:</i>	135
	3.3.4 <i>Yönetmelikler</i>	137

3.3.4.1	Yakalama Göz Al Tına Alma Ve İfade Alma Yönetmeliği.....	137
3.3.4.2	İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi Yönetmeliği.....	138
3.3.4.3	Aday Memurların Yetiştirilmesine Dair Genel Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik.....	140
3.3.5	<i>Genelge</i>	140
3.3.6	<i>İncelemeler</i>	141
3.3.7	<i>Anayasa İlkeleri</i>	142
3.3.8	<i>Yürürlükteki Mevzuat Ve Anayasa Mahkemesi Kararları</i>	142
3.3.8.1	Yargı Kararları:	142
3.3.8.2	Adli Rapor Formları	144
3.3.9	<i>Ombudsman</i>	145
3.3.10	<i>Kadın Hakları Sorunları Ve Çözüm Önerileri</i>	149
3.4.	İNSAN HAKLARI İL VE İLÇE KURULLARI	158
3.4.1.	İnsan Hakları İl ve İlçe Kurullarının Kurulma Yönetmeliği	158
3.4.2.	İl ve İlçe Kurullarının Görevleri	158
3.4.3.	Çalışma Esasları	160
3.4.3.1.	Masaların Kuruluşu ve Çalışma Esasları	160
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	167

KISALTMALAR CETVELİ

AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ANAP	: Anavatan Partisi
AIHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Any	: Anayasa
AÜSBFY	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları
BM	: Birleşmiş Milletler
BMC	: Birleşmiş Milletler Cemiyeti
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BMT	: Birleşmiş Milletler Teşkilatı
c.	: Cümle
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
E.	: Esas
Md.	: Madde
G. Ü.	: Gazi Üniversitesi
İHM	: İnsan Hakları Merkezi
İHD	: İnsan Hakları Derneği
İHV	: İnsan Hakları Vakfı
İHY	: İnsan Hakları Yıllığı
RP	: Refah Partisi
s.	: Sayfa
SHP	: Sosyal Demokratik Halkçı Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Demokrasi Vakfı
TODAI	: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

ÖNSÖZ

Ülkemizde İnsan Hakları alanındaki düzenlemeler iki farklı ekseninde gelişme göstermektedir. Bunlardan ilki sivil toplum örgütlerinin çabasıyla ikincisi ise yasama ve yürütme organlarının düzenlemesiyle gelişmektedir. Araştırmada, Hükümetlerin Tanzimat Fermanı'yla başlayıp, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarıyla devam eden insan hakları alanındaki düzenlemeler ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının hak ettikleri ve düşündükleri gibi yaşayabilmeleri ve taleplerinin uluslararası düzeyde uygulanabilmesi için gerekli incelemelerin yapılıp, hükümet programlarındaki eksiklikler ve yapılabilir eklentileri belirleme amacıyla; 1983-2000 tarihleri arasındaki hükümetlerin insan haklarına yaklaşımları araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Bu tez konusunun belirlenmesinde ve hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, ülkemizde insan hakları kavramı ve oluşumunu yerleştirmeyi bir yaşam felsefesi haline getiren değerli hocam Doç. Dr. Enver BOZKURT Bey'e, veri toplama yöntemlerine yardımcı olan Öğr. Gör. Sibel SOYER Hanım'a ve gösterdiği fedakarlık ve destekten dolayı Eşim Nuran KARA'ya teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

İnsan Hakları kavramı çağımızda bütün toplumsal kavramların ve ideolojilerin takdirini ve kabulünü kazanmıştır. Bu kabul, İnsan Hakları amacı gerçekleştirmek üzere, yeryüzünün farklı coğrafi bölgelerinde ulusal ya da uluslararası düzeyde birçok yasal ve sivil oluşumlar meydana getirmiştir. Kabulü olumlu olmasına rağmen, İnsan Hakları'nı korunması düzeyinde aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir.

1980 sonrası ve özellikle 1982 Anayasası sonrası İnsan Hakları'nı korumak maksadıyla birçok girişimler ve oluşumlar da artış gözlenmektedir. TC Hükümetleri bu oluşumun dinamik yapısı olarak öncülük etmeye çalışmaktadır. Çünkü 1982 Anayasası'nın tek yanlı bakışını ortadan kaldırmadıkça İnsan Hakları alanında istenilen gelişmeleri sağlamak mümkün görünmemektedir.

Bu çalışmada İnsan Hakları'nı koruma amaçlı resmi ve sivil girişimlerin dışında olan Hükümetlerin konuyu programlarında ele alışları ve uygulamaları incelenmiştir. Tarihsel olarak ülkemizin anayasal süreçte İnsan Hakları'nın gelişimine bakışı ve bunun uygulaması ve geliştirilmesi konusunda hükümetlerin çabaları somut şekilde incelenmiştir.

ABSTRACT

In our age, the concept of human rights has won the acceptance and appreciation of all social classes. In order to realize the purpose of human rights, this acceptance has created lots of legal and civil organization nationally or internationally in various geographical parts of the world. Although it is accepted positively, it is not possible to say the same thing for protecting human rights.

After 1980 and especially after the Constitution of 1982, there has been an increase in the number of organizations and attempts aiming at protecting human rights. Governments of Turkish Republic have been trying to lead that as the dynamic structure of this formation. Because it doesn't seem possible to realize these desired developments unless the unilateral point of view of 1982 Constitution is disappeared.

In this study, it was examined how the governments, which are not in the civil and official attempts aiming at protecting human rights, handle and apply human rights. At the constitutional course, our country's historical point of view on the development of human rights, and governments endeavours to develop and apply it, were studied concretely.

GİRİŞ

Günümüzde dünyada hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Küreselleşen dünyada insan hakları yaklaşımları önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyada tek bir insan hakları anlayışının mümkün olmayacağı düşünöldüğünde; Ülkemizin tarihsel süreçte geçirdiği bütün aşamalar objektif kriterlerden yararlanarak günümüzün öznel yargılarının bertaraf edilmesine özen gösterilmiştir. Çalışmanın konusu açısından tarihsel perspektifin Cumhuriyet Dönemi'yle ilgili olarak toplumsal dönüşüm vakaları kıstas alınarak hükümetlerin İnsan Hakları'na yaklaşımı kendi dönemlerindeki uygulamalar baz alınarak dizayn edilmesine çalışılmıştır.

Birinci Bölümde; İnsan Hakları kavramı ve kapsamı incelenirken siyasal iktidarlara ya da kamu gücünü kullananlara karşı bireyin korunması olarak ortaya çıkan İnsan Hakları'nın felsefi temelleri kaynağı farklı dil, din ve ırkları olan toplumlarda insan haklarının oluşumu, gelişimi ve uygulanabilirliği araştırılmıştır. Farklı rejim sistemleri içerisinde insan hakları anlayışının yönetim ve yaşamsal alandaki uygulamadaki yeri ve önemi belirlenmiş, monarşi, oligarşi ve teokrasi gibi otoriter rejimlerle demokrasi rejimindeki İnsan Hakları'nın kronolojik gelişimi, yeri ve önemi kapsamlı olarak açıklanmıştır.

İkinci Bölümde; Türkiye'de insan haklarının doğuşu ve gelişimi ele alınmış, İslahat Fermanı, Kanuni Esasi, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarının İnsan Hakları'na yaklaşımlarında kişilerin hak ve ödevleri, sosyal, ekonomik, siyasal hak ve ödevler incelenmiş, sınırlandırılmalar belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca İnsan Hakları'nın uluslararası düzeyde korunma altına alınması, Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları alanında yaptığı çalışmalar ve Türkiye'ye etkileri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye'de Anayasal teminat altına alınması, Kopenhag Kriterleri, AGİK, sivil toplum ve İnsan Hakları'nda incelemeye alımı, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerini kişi hak ve özgürlüklere bakış açısı, Anayasal ve demokratikleşme süreçlerindeki çözüm önerileri ayrıntılı bir şekilde araştırılmıştır.

Üçüncü Bölüm; Araştırmanın temel kısmı olarak, 1983-2001 dönemlerinde Türkiye’de kurulmuş olan hükümetlerin incelendiği ve bu hükümetlerin programlarında insan haklarına olan yaklaşımların incelendiği bölümdür.

Bu bölümde I. Özal, II. Özal, Akbulut, I. Yılmaz, VII. Süleyman Demirel, I. Çiller, II. Çiller, III. Çiller, II. Yılmaz, Erbakan, III. Yılmaz, III. Ecevit hükümetleri dönemlerinde demokratikleşme ve insan haklarında yaşanan gelişmelerle birlikte, hükümet programlarında belirtilen İnsan Hakları bölümlerinin hükümet icraatlarındaki olumlu ve olumsuz etkileri incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’de bu hükümetlerin dönemlerinde yaşanan insan hakları ihlalleri ve sebep-sonuç ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Dünyada gelişmekte olan diğer ülkeler gibi ülkemizde de insan hakları sorunları çözümlenmesi gereken ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim sorunlarıyla paralellik göstermektedir. Bu sorunları bir bütün halinde düşünülüp çözüm yolları araştırılmalıdır. Bu süreçte bütün çözüm sistematüğini devletten beklemek yerine, bu kişi hak ve hürriyetlerini köklü olarak devlet düzeni ve sosyal düzen içine yerleştirebilmek için her birey kendi üzerine düşen ödevleri yerine getirmelidir.

Çalışmanın yöntemi; İçerik Analizi yöntemidir. Bu çalışmada yazılı belgeler ve iletişimleri incelenmiştir. Bunlar okunup değerlendirilmesi yoluyla araştırılan soruna çözüm bulunmaya ve yeni bilgi üretilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın I. Bölümü İnsan Hakları kavramı, tanımı ve kapsamından oluşmuştur. II. Bölümde Türkiye ve dünyada insan haklarının doğuşu ve gelişimi incelenmiştir. III. Bölümde ise; 1983-2001 yılları arasında hükümet programlarının İnsan Hakları’na yaklaşımları ve İnsan Hakları ihlalleri araştırılmıştır. IV. Bölümde ise; genel bir değerlendirme ve Türkiye’deki İnsan Hakları konularının düşlenen düzeye getirilebilmesi için alınması gereken önlemler ve önerilerden oluşmaktadır. Yapılan çalışmada böyle bir planlama uygulama geçirilmiştir.

I. BÖLÜM

1 İNSAN HAKLARI KAVRAMININ TANIMI, KAPSAMI, FELSEFESİ ve TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1 İNSAN HAKLARININ TANIMI ve KAPSAMI

İnsan Hakları kavramı insanlığın belli bir gelişme döneminde kuramsal olarak bütün insanlara tanınması gereken haklar listesini belirtir. Bu ideal liste çeşitli ülkelerde değişik ölçülerde değer kazanmış ve uygulama alanına geçmiş olabilir. Ancak İnsan Hakları denilince daha çok “olması gereken” alanında kalan veya yalnız soyut bildirilere geçen ulaşılmaması istenen “hedefler programı” akla gelir. Kişilerin siyasal iktidar karşısında cins, ırk, yaş, düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları ve insan olmakla doğuştan devredilemez doğal haklara sahip oldukları kabul edilmektedir. Bu eşitliğe ve doğal haklara İnsan Hakları adı verilmektedir. “İnsan Derisi ile Kaplı Anayasa” adlı yapıtında Tarık Zafer Tunaya’nın 1791 Fransız Anayasası’nın “İnsan derisi ile yapılmıştır” ibaresi konunun ne kadar önemli ve hassas olduğunu göstermektedir. Acaba bütün Anayasalar insan derisiyle mi yapılmıştır? İnsan Haklarının kazanılması ve hürriyetleri bireylerden-topluma şumullendirmek, tarihin dehlizlerindeki karanlıkları aydınlık hale getirmek, çetin mücadelelerin kazanımları olarak günümüze ışık tutmaktadır.

Bu sebeptendir ki; İnsan Hakları kavramı, kelime anlamı olarak kişinin sırf bir insan olduğu için sahip olduğu haklar anlamına gelir. İnsanın temel hak ve hürriyetlerini kapsayan İnsan Hakları tüm bireylere tanınması istenen ideal hakların bütününe ihtiva eder¹.

İnsan hayatının idame ettirdiği sürede bir takım hakları ile ancak insan olabilir. Özgür, eşit ve onurlu bir yaşam sürebilir. Doğuştan ve yaşam boyunca sahip olunan bu temel hak ve özgürlükler, bütün insanların hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın eşit bir şekilde yararlanması ilkesine dayanır.

¹ DONNELLY, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları* (Çev: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Yetkin Basımevi, Ankara, 1995, s. 19

Hak kavramının İngilizce'deki karşılığında, ahlaki ve siyasi olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır: Ahlaki anlamı doğruluk, siyasi anlamı yetkidir.

Haklar, özel bir gücün istemlerine temel olan isimlerdir. İnsan Hakları, hakların özel bir grubudur, bir kişinin yalnızca insan olduğu için sahip olduğu haklardır. Bunlar en üstün ahlaki haklardır. Bununla beraber İnsan Hakları normal olarak "daha alt düzeydeki" haklarla veya bu hakları yerleştirme mücadelesiyle yakından ilgilidir². İnsan Haklarından söz ederken kabul edilebilir ilk gerçek, insan olarak dünyaya gelen herkesin bu haklara sahip olmasıdır. İnsanlar kendi aralarındaki farklılar ne olursa olsun değer bakımından eşittirler. Bu hakların amacı, kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu değeri korumaktır.

İnsan özgür olduğu için canının istediği şeyleri yapabilmek, diğer bireylerle ve devlet makamlarıyla olan ilişkilerinde insanca ve hakça muamele görebilmek, insanın günlük yaşamında farkına varmadan ve değerini bilmeden kullandığı ve yararlandığı haklara örnektir. Bundan dolayıdır ki insan, günlük yaşamında da insan haklarıyla iç içe yaşar³.

İnsan Hakları, tarihi süreç içerisinde cesur insanların etkin mücadeleleri sonucunda kazanılmış haklar olup, bu hakları kazanmak uğruna insanlar dışlanmış, baskı ve zulüm görmüş hatta yaşamlarını yitirmişlerdir. Bu mücadele geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde bütün hızıyla devam etmektedir.

İhtiyaçlar insan haklarının temel unsurlarıdır. İnsan haklarını doğuran insan doğası, insan ihtiyaçlarıyla tanımlanmaktadır. İnsan hakları, hakların özel bir grubunu teşkil edip insanın insan olduğu için sahip olduğu haklardır⁴.

Bireye tanınan temel hak ve bunlardan yararlanma özgürlüğü birbirini tamamlayarak İnsan Haklarının temelini oluşturur.

Genel bir anlayışla, insanın temel hak ve hürriyetlerini kapsayan İnsan Hakları, tüm bireylere tanınması istenen ideal hakların bütünüdür. Bu haklardan

² DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 19

³ ÜNAL, Şeref, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları**, Yetkin Yayınevi. Ankara, 1997, s. 19

⁴ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 27

en belirgin olanları; hayat hakkı, kişi güvenliği, işkence yasağı, keyfi tutuklanmanın önlenmesi, yasalar önünde eşitlik, özel hayatın korunması, konut dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, herkesin doğrudan doğruya ve serbestçe seçilmiş temsilciler vasıtasıyla ülke yönetimine katılma hakkı, konut edinme hakkı, herkesin zulüm karşısında⁵ başka ülkelere sığınmak ve mülteci muamelesi görmek hakkına sahip olması vb.

Demokrasilerdeki hürriyet, adalet, eşitlik, hoşgörü vb ilkeler insanların elde ettikleri bu hakları kullanmaları için yol gösterici niteliktedir.

Başka sosyal pratikleri gibi, İnsan Hakları da insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bunlar insana Tanrı, doğa ve hayatın, fiziki gerçekleri tarafından verilmiş değildir. Bu görüşte onurlu bir hayatın asgari gerekleriyle ilgili özgün bir anlayışa dayanır.

“İnsan hakları” kavramı realiteden öte ütopyik bir istemden kaynaklanan daha iyi yaşama geçme idealinden doğmuştur. Bu nedenle haklar var olan gerçek şartların ötesini gösterir. İnsanların nasıl bir durumda bulduklarından çok onların nasıl yaşayabilecekleriyle ilgilidir⁶.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin altında yatan temel düşünce, temel insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıdır. Devlet görevlerinin ifası, yetki kısıtlamasının ötesinde, bu şekilde birbirinden ayrı bağımsız kişi veya gruplara bırakıldığı takdirde temel hak ve özgürlüklerin en iyi şekilde korunmuş olacağını varsaymaktadır. Devletler bu hakların gerçekleşmesi için gereken ekonomik, sosyal ve hukuki ortamı yaratmak zorundadırlar.

Günümüzün en önemli kavramlarından insan haklarını, hepimiz için sadece yararlanılması gereken haklar değil, başkalarına karşı da yerine getirmemiz gereken sorumluluklar olarak düşünürsek; işte o zaman bu haklar bütün insanlığın ortak değeri, bütün uygar ülkelerin ortak paydası olacaktır.

⁵ BÜYÜKKARAGÖZ, Savaş, KESİCİ, Şahin, **Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi**, Türk Demokrasi Vakfı (Demokrasi ve İnsan Hakları Serisi), Ankara, 1998, s. 18

⁶ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 19

İnsan Hakları düşüncesinin siyasal iktidara karşı korunması gereğinin anlaşıldığı, insanların siyasal iktidar karşısında dokunulmaz, vazgeçilmez bir takım haklara sahip olduğunu belirttiği andan itibaren ortaya çıktığını söyleyebiliriz⁷.

Böylece İnsan Hakları genel olarak siyasal iktidar ya da kamu gücünü kullananlara karşı insanın korunması biçiminde ortaya çıkmıştır.

1.2 İNSAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ

Felsefi anlamda insanlar ne zamandan beri İnsan Hakları sorunları üzerinde düşünmektedirler? Bu sorunun cevabı kuşkusuz tarihin karanlıklarına gömülüdür. Böyle olunca birçok sorunun tarihinde olduğu gibi İnsan Hakları sorunlarının tarihinde de kesin mutlak bir başlangıçtan vazgeçmek en eski belgelere dayanan itibari bir başlangıç kabul etmek zorundayız. İnsanlık “insan insanın kurdudur” söyleminden kardeşlik, birarada yaşama duygu ve arzusuyla ortak paydayı çoğaltarak “eşref-i mahlukat” söylemine geçmiştir.

Bu süreçteki gelişmelerde her düşünce, her ideoloji kendi anlayışı içinde statik kalmaz. Ortak platformlarda görüşlerini birbirine açıklama ihtiyacını hisseder.

“İnsan haklarının varlığı genelde bir postula olarak algılanmasına ve meşruluğu tartışılmasına rağmen, bu hakların kökeninin ne olduğu konusunda bir görüş birliğine varılamamıştır. Bir birini ret eden çok farklı görüşlere rağmen insan haklarının evrensel, tartışılmaz talepler olduğunu, hangi ırktan, dinden, dilden sosyal sınıf ve ideolojiden olursa olsun bütün insanların bu hakları kabul edebileceği, gönüllü olarak uyabileceği nasıl söylenebilir”⁸.

Devlet ve toplum yaşamında insan davranışlarını etkileyen ve belirleyen yasalar, kurallar ve ortak değerler vardır. İnsan bunların yeterli düzeyde olmasıyla gelişmesini tamamlayabilir. Buna elverişli ortamı sağlamak ise devletin görevidir.

⁷ TÜRK, Hikmet Sami, *Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları*, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yay. No:B 5, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1999, s. 3

⁸ ÇOBAN, Ali Rıza, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Tartışmalar*, Yeni Türkiye. sayı:21. 1998.s.187-188

Bu görevler ilk defa Batı devletlerinde uygulanmıştır. Bu anlamda gerek politika gerekse sosyal ve psikolojik konuların tümünü, toplumun eğilimine uygun bir şekilde, düşünce kalıplarını ve sistemlerini cazip ambalajlar halinde toplumlarının önüne sunmakta oldukça beceriklidir.

Batı Rönesans'tan beri böyle objektif ve tüm toplum medeniyetlerini göz önüne alan bir normu uluslararası bir planda işlerliğe koymuş değildir. İnsan Haklarını tam olarak anlayabilmek için belirli bir bilgi, sorumluluk ve hassasiyet seviyesine ulaşmak zorundayız. Bu konuyu tam olarak anlayabilmemiz için, bir medeniyet anlayışına sahip olmamız gerekir.

İnsan kişiliğinin şekillenmesinde ve toplumların organizasyonunda medeniyetler çok önemli bir yer tutmaktadır. Batıya baktığımızda, Batı medeniyetinin eşyanın ve onun sağladığı menfaatin etrafında şekillendiğini bir menfaati ya da siyasi hakimiyeti hedef aldığını görüyoruz. Medeniyet, her zaman insanların yüce değerleri etrafında şekillenir. Batı her nedense piyasada mal satma edası ile hep kendi menfaati istikametinde hareket etmiştir. Batının bu yaklaşımı çoğunlukla kendi medeniyet dairesinin dışındaki toplumlara huzursuzluk ve hüsrana vermiştir.

Kilisenin Skolastik ve din kurallarının birer dogma olarak tartışmasız kabul edilmesi anlayışı, İnsan Haklarının gelişimini olumsuz etkilemiş ve engellemiştir. Örneğin Kopernikus'un dünyanın yuvarlak ve gök cisimlerinin hareketliliği üzerindeki tezi, kilise baskısı nedeniyle ölümünden sonra yayınlanabilmiştir. Galileo. Kopernikus'un görüşlerini benimsediği için engizisyon baskısıyla görüşlerini geri almak ve yalanlamak zorunda kalmıştır. Dinler tarihi bu şekilde dini kurallara ters düşen görüşleri yüzünden büyük baskı ve işkencelere maruz kalarak yaşamlarını yitiren insanlarla doludur. Bu durum ancak din ve dünya işlerinin ayrıldığı laiklik ilkesinin kabulü ve uygulanmasıyla son bulmuştur⁹.

Batının bu medeniyetleri karşısında İslâm'ın kendine has bir medeniyet anlayışı vardır. Bu anlayış da "İnsanın değeri ve tabii ihtiyaçları üzerine

⁹ BOUTHOU L Gaston, *Siyaset sosyolojisi* (Çev : Ali Türkay Yazıcı), Remzi Kitabevi İstanbul, 1993 s.16-20

kurulmuştur”. Bu yüzden İslâm Hukuku’nda “İnsan Hakları” yer almamıştır. Bu haklar zaruret kavramı içerisinde verilmiştir.

İnsan Hakları, aslında toplumun meselesidir. Her seviyeden insanın sahip çıkması ve gerçekleştirilmesinde görev alması gereken bir meseledir. Halkın meselelere sahip çıkmasını sağlamak, konuyu daha net bir noktaya çekecek ve problemlerin çözümünü daha da kolaylaştıracaktır¹⁰.

İnsan hak ve hürriyetleri her şeyden önce insan kişiliği için, insanın maddi ve manevi varlığını serbestçe geliştirebilmesi için gerekli olduğu inancına dayanır. Eğer bir toplumun belirli bir gelişme aşamasında, o toplumu meydana getiren bireylerin çoğunluğu bu inancı paylaşıyorsa orada mutlaka bir hürriyet düzeni kurulur.

1.3 İNSAN HAKLARININ KAYNAĞI

Demokrasilerin ne zaman ve nerede geliştiğini kestirmek çok zordur. Demokrasinin uygulamasının görüldüğü yerler arasında Atina ve Isparta'daki şehir devletleri bulunmaktadır. O dönemlerde Atina ve Isparta'da birer site devleti vardır. Her iki şehirde de halkın bütün erkekleri şehrin yönetimine katılmışlardır¹¹.

Yani burada belirli ölçülerde her iki şehirde de demokrasinin uygulanmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu demokratik gelişim yöneten-yönetilen ilişkisi bakımından İnsan Haklarının uygulanması açısından İlk Çağda bir göstergedir.

Orta Çağ'da ise içinde bulunulan ekonomik ve sosyal şartlar, demokrasi bakımından uygulanabilecek çok iyi fikirleri gündeme getirmiştir. Orta Çağ'ın siyasi düşüncesi genelde din etkisi altındadır. Orta Çağ'da diğer bir konuda feodal beylerin aşırı baskısı karşısında halk arasında tepkileri dile getirecek gruplar ile “Temsili Hükümetin” kabulü ve demokrasinin fonksiyonlarında genişlemenin olmasıdır.

¹⁰ ŞENEL. Sami. *İnsan Hakları Kavramına Felsefi Bir Bakış*, Yeni Türkiye, İnsan Hakları Özel Sayısı I, 1998, s. 98

¹¹ ŞENEL. Sami. *a.g.m.*, s. 98

Hiç şüphesiz ki Orta Çağ insan hakları açısından karanlık bir çağdır. Ama yeni çağlarda, Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte demokrasi tohumlarının ilk kez Orta Çağda atıldığı bir gerçektir.

Orta Çağ'daki diğer bir gelişme ise Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı) ile sağlanmıştır. Bu fermanla;

- Krallığın müşterek rızası olmadan halktan vergi alınamaz.
- Yeterli delil olmadıkça, hiç kimse hakkında dava açılmaz.
- Hiç kimse kanun dışı tevkif edilemez, sürgün edilemez.
- Barış zamanlarında memleket menfaatlerine zarar vermemek şartı ile tebaa İngiltere'ye serbestçe girip çıkar.

Bu kararlarla krallığın yetkileri büyük ölçüde sınırlanmış ve yetkilerinin küçük bir bölümü feodal beylere devredilmiştir. Bu fermanın demokrasi ve İnsan Haklarına katkısı büyüktür¹².

Yeni Çağ'da demokrasi alanında büyük atılımlar yapılmıştır. Siyasi atılımların hemen hepsi demokrasi adına olmuştur. Bu çağda Orta Çağ'daki güçlü feodal beylerin etkileri azalmaya başlamıştır. Bu görüşlerin yayılmasında üç önemli düşünürün (Locke, Montesguea, Rousseau) etkisi büyük olmuştur. Bu düşünürler halka bilimsellik, yeni bir felsefe, laiklik ve yeni bir siyaset kuramı sunmuşlardır¹³.

Özgür düşünce Orta Çağ'dan sonra Reform ve Rönesans hareketleriyle kendisini yeniden göstermeye başlamıştır. Reform ile kilisenin devlet üzerindeki etkisi kalkmış, bu çağda gözardı edilmemesi gereken başka bir gelişme ise ekonomik ve toplumsal sınıfların ortaya çıkmasını sağlayan Sanayi Devrimi çok köklü değişiklikler yaratmıştır. Özgürlük ve eşitlik ilkeleri yeni bir anlam kazanmıştır¹⁴.

¹² AKOĞUZ, Yakup, **İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Korunması**, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s. 5-6

¹³ ÜNAL, Şeref, **a.g.e.**, s. 27-28

¹⁴ T.C İç İşleri Bakanlığı, **Polis Okulları Ders Kitapları-1**, Ankara 2000, s.54-55

Fransız İhtilâli'nin getirmiş olduğu yeni anlayışlar, kapsamlı olarak demokrasi ve İnsan Haklarında önemli ve büyük atılımlar yaratmıştır. Zira İnsan Hakları kavramı belirtilmiş, birtakım hak ve özgürlüklerden bütün insanların yararlanabilmesi anlayışına gidilmiştir¹⁵.

Bu konuda en ciddi teşebbüs B.M. Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948'de kabul ettiği "İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si"dir. B.M. Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni, her bireyin ve toplumun bütün organlarının sürekli akılda tutulup, eğitim ve öğretimle hak ve özgürlüklere saygıyı arttırmak, ulusal ve uluslararası düzeyde geliştirici tedbirler alarak hem üye devletlerin kendi halkları arasında, hem de egemenlikleri altındaki ülkelerde yaşayan halklar arasında etkili bir biçimde tanınmasını ve uyulmasını sağlamak için çaba göstermeleri amacıyla, bütün halklar ve uluslar için başarılması gereken ortak bir standart olarak ilan etmiştir¹⁶.

İnsan Hakları'yla ilgili diğer bir uluslararası sözleşme, Avrupa Konseyinin 4 Kasım 1950'de kabul ettiği sözleşmedir. İçlerinde Türkiye'nin de bulunduğu on beş devlet tarafından Roma'da imzalanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hazırlanmasında ve içeriğinde İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin etkisi büyüktür. Sözleşme, İnsan Haklarının korunmasının ulusal düzeyden uluslararası düzeye geçmesini sağlamış ve bireyi, özgürlüklerin korunmasında uluslararası hukukta hak sahibi yapmıştır¹⁷.

1.4 FARKLI KÜLTÜRLERDE İNSAN HAKLARI

1.4.1 Hint Uygarlığında İnsan Hakları

Hindistan yüzyıllar boyunca, çok farklı dini ve felsefi akımların etkisinde kalmıştır. Hindu inançlarında birey, sosyal düzenin temelini oluşturan kanunlara uygun biçimde yaşamak zorundadır. Bu anlayışın odak noktasını evrensel doğa kanunları oluşturmaktadır. Hindu inancına göre birey, doğuştan belirli bir kastın

¹⁵ T.C İç İşleri Bakanlığı, Polis Okulları Ders Kitapları-1, a.g.e, s.55

¹⁶ DOĞRU, Osman. *İnsan Hakları Uluslar arası Mevzuatı*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1998. s. 1

¹⁷ GÖLCÜKLÜ, Feyyaz. GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998. s. 6-7

üyesi olur ve yaşamı boyunca da kendisinin de üyesi olduğu bu kasttan kurtulma şansına sahip değildir¹⁸.

Hindistan'daki kastların hepsinin ayrı isimleri vardır. Kişinin içinde doğduğu kast onun hayattaki rolünü belirlemektedir. Kişinin gündelik hayatından evleneceği kişiye kadar bütün ayrıntılar mensup olduğu kast tarafından düzenlenmektedir. Kast, veraset ve aynı kasttan evlenme yoluyla sürüp gitmektedir.

Kast sistemi özellikle din adamlarının ön plana çıktığı bir düzeni ifade etmektedir. Hiyerarşik yapı din adamları, kural koyucular, toprak ve ticaretle uğraşan sınıflar ve hizmetliler şeklinde toplumsal sıralama öngörmektedir. Bu sistem doğuma, cinsiyete ve mensubu bulunan kasta dayanan eşitsizlikçi bir ilişki anlayışı ve düzeni de benimsemektedir¹⁹.

Hindu inancı diğer dinlere karşı hoşgörü ve şiddete başvurmama gibi yüksek ahlaki değerlere sahip olmakla birlikte, İnsan Haklarının temelini oluşturan eşitlik ve özgürlük ilkelerini kast sistemiyle bağdaştırmayı mümkün kılmaz²⁰.

Sonuç olarak Hindistan'da kast sisteminden yola çıkılarak kişiler öncelikle hak değil ödev sahibi olarak görülürler. Kişinin sahip olduğu haklar, ödevlerini yerine getirmesine ve statüsüne bağlıdır. Kast sistemindeki bu hiyerarşi öyle katı yapılmıştır ki kişinin ödevleri ve hakları belirli kast, yaş ve cinsiyetlerine göre belirlenmiştir.

1.4.2 Mezopotomya Uygarlığında İnsan Hakları

Sümerler M.Ö beşbinli yıllarda Mezopotomya'ya yerleşerek insanlık tarihinin ilk ve en eski uygarlıklarından birini kurmuşlardır. Kendisini Akad ve Sümerler'in kralı olarak ilan eden Babil Kralı Hammurabi Sümer kanunlarını alarak

¹⁸ ÜNAL. Şeref, a.g.e., s. 24

¹⁹ GEMALMAZ, Mehmet, Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1997, s. 109-110

²⁰ ÜNAL. Şeref, a.g.e., s. 24

günün koşullarına göre yorumlatmış ve kendi adıyla bilinen Hammurabi Kanunnamesini oluşturmuştur²¹.

Hammurabi, kanunnamesi de, kendini kanunların kutsadığını, kötülerini yok edeceğini ve kuvvetlilerin zayıfları ezmesini önleyeceğini, ülkede adaleti sağlayacağını ve halkını eğiterek refahın artırılacağını ilan etmiştir. Hammurabi, kanunnamesinin hükümlerini sütunlara yazdırarak Babil şehrine diktirmiştir. Zengin-fakir, ülkesinde yaşayan herkes bu kanunlar kapsamına alınmış, özgür, yarı veya tam köleler ayrı sınıflara ayrılmış, her biri için değişik düzenlemeler yapılmıştır. Bu sistemde bireyler kendi aralarında eşit haklara sahip olmakla beraber, diğer sınıflarda yer alan bireylerden daha farklı muameleye tabi tutuldukları için hak ve özgürlüklerde mutlak eşitlikten bahsetmek mümkün olmaz²².

Örneğin Hammurabi Kanunları'na göre, "Bir Tanrı'ya ya da tapınağa, yahut soylulara ait bir şeyi çalan otuz katını, halktan birinin bir şeyini çalan, on katını öder." diye kural vardır. Yani çaldığınız kişinin konumuna göre cezanız değişmekte ve eşitlik düşüncesi bu şekilde algılanmaktadır. Yaptırım olarak kısas söz konusudur. Fakat kısasta da soylulara ayrıcalıklar tanınmaktadır. Bir soylu halktan birinin gözünü çıkarırsa, soylunun gözü çıkarılmaz. Soylu zarara uğrayana maddi bir karşılık vererek sorumluluktan kurtulur²³.

1.4.3 Eski Yunan ve Roma Uygarlıklarında İnsan Hakları

İnsan Hakları kavramının oluşup, gelişmesine eski Yunan Devletleri'nin katkısı büyük olmuştur.

İnsan felsefesinin odak noktası olarak ele alınışı, Sokrates ile başlayıp, Atina demokrasisini diriltme çabaları içinde olan Platon ile devam edip Aristoteles ile son bulmaktadır. Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinde, bireysel özgürlükleri öne çıkartmayan bir yaklaşım söz konusuydu. Platon Politeia (Devlet) adlı yapıtında demokrasiyi de monarşi ve aristokrasi gibi eleştirmiştir. Platon Nomoi (yasalar) adlı

²¹ ÜNAL, Şeref, a.g.e., s. 24

²² ÜNAL, Şeref, a.g.e., s. 24

²³ DÜNDAR A. Nihat, Farklı Bakış Tarzlarıyla İnsan Hakları Uygulamaları, T.C EGM Basımevi Ankara, 2000, s-27

yapıtında da totaliter öğeleri belirgin bir modelin savunusunu yapar. Platon öğretileri eşitsizlikçi ve hiyerarşik bir toplumsal ve siyasal hukuk sistemini kapsamaktaydı²⁴.

Platon'a göre yöneticiler doğal olarak bu yeteneğe sahip olanlar arasından seçilmeli, toplumsal katmanların en altında bulunan diğer insanlar işçilikle yükümlü olmalıdırlar.

Aristoteles, "Politika" adlı yapıtında Demokrasiyi Cumhuriyetin bozulmuş bir şekli olarak ifade eder. Aristoteles'in siyasal düzen anlayışında kadınların siyasal hakları söz konusu olmayıp, kadını, erkeğe tabi ve aşağı bir varlık olarak görmektedir.

Eski Yunan'da İnsan Hakları bağlamında en önemli düşünce akımı, Kritonlu Zenon'un kurduğu Stoa okuludur. Stoa akımında insan niteliği öne çıkmaktadır. İnsanlar arasında eşitlik ve insan bağımsızlığı asıl düşünce şeklidir. Stoisizm, siyasal bir doktrin olmaktan çok bir ahlak felsefesidir²⁵.

Platon'un düşündüğü ideal devlet kişiye en küçük serbest alan bulundurmeyen devlettir. Aristo'nun felsefesi Platon'a göre biraz daha insancıldır ama kişi özgürlüğüne değer verme söz konusu değildir. Eşitliksizci bir düzeni Aristo doğal bir durum olarak kavrar. Aristo köleliğin meşruluğunu tanır. Ona göre bazı insanlar özgür, bazıları köle doğar. "Köleler ve hayvanlar özgür varlık değildir" der.

Stoa felsefe okulunun kurucusu Zenon ise akıl sahibi insanların salt insan olmaları dolayısıyla eşit ve eşit haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Bu akım aklın, yasanın ve hukukun devletin üstünde olduğunu savunmuştur.

Yunan sitelerinde yaşayanlar, sitenin baskısı altında ve bireysel özgürlük düşüncesine yabancıydılar. Bir kişi olarak birey kavramı bilinmediğinden eski Yunan düşüncesinde, kişinin meşru, özel ve korunması gerekli öz serbest alan anlayışı ve bireyin özerkliği düşüncesi oluşmamıştı²⁶.

²⁴ GEMALMAZ, Mehmet, Semih, a.g.e., s. 3-4

²⁵ GEMALMAZ, Mehmet, Semih, a.g.e., s. 4

²⁶ GEMALMAZ, Mehmet, Semih, a.g.e., s. 6

Roma uygarlığı döneminde de eski Yunan'ın sitelpolis kavramı, civitas ile karşılanmaktaydı. Civitas, yurttaşların doğrudan katılımı ile oluşuyordu. Bu katılımı son derece gelişkin biçim verilen hukuk ve onunla kurulan örgütler aracılığıyla sağlanıyordu²⁷.

Roma uygarlığı da, Atina devletlerinin geçtiği aşamalardan geçmiş; fakat değişik zamanları daha ağır basmıştır. Roma'nın Atina'dan daha büyük sorunları bulunmaktaydı. Çünkü toprağı büyük, nüfusu kalabalıktı. Bu nedenle halk temsilcilerinin toplanması mümkün olmamaktaydı. Buna karşılık kuramsal bakımdan demokratik meclislerin önemli bir rol oynamalarıyla birlikte Roma Anayasası, temelinde bir Yunan sitesininkiyle eşti. Roma aristokrasisinin gücü azalmaya başladığı zaman Roma'da bir demokrasi oluşturmak, aslında var olan kuruluşlar ve yasaları diriltmekle kolaylaşmıştır²⁸.

Roma ekonomisinin, dolayısıyla siyasal rejiminin temelinde kölelik kurumu varlığını sürdürmüştür. Roma Hukuku, kölelik kurumuna ilişkin ayrıntılı düzenlenmelerde içermekteydi. Vatandaşlar arasında da mensubu oldukları toplumsal kesimden hareketle eşitsizlik söz konusuydu. Eski Yunan'da olduğu gibi kadınlara Kamu Hukuku alanında hak tanınmamıştı. Özel Hukuk alanında ise kadınlar sınırlı haklara sahiptiler. Roma Hukuku'nda cinsiyet, hak ehliyetinden çok fiil ehliyetini daraltan bir rol oynamıştır. Kadın doğumundan ölümüne kadar vesayet altındadır²⁹.

Sonuç olarak Eski Yunan, demokrasinin temel çerçevesi ile ortaya çıktığı yer olarak nitelenebilmektedir. Bu temel çerçeve, insanlar arasındaki siyasal eşitlik ve katılımıdır. Buna karşılık, antikitenin Roma çağında demokrasinin giderek gündemden çıkması söz konusu olmuştur. Bilindiği gibi Roma bir kent devleti değildir. Yine Eski Yunan uygarlığında kişi, birey niteliğinde değil, toplumun bir üyesi olarak kabul edildiği için, sadece bazı siyasi haklara sahiptir. Kişi kanun

²⁷ GEMALMAZ, Mehmet, Semih, a.g.e., s. 6

²⁸ PARKINSON, C. Northcote, *Siyasal Düşüncenin Evrimi* (Çev: Mehmet Harmancı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 167

²⁹ GEMALMAZ, Mehmet, Semih, a.g.e., s. 7

önünde eşit olmakla beraber, bu eşitlik yalnız vatandaşlara tanındığı, köleler buna sahip olmadığı için bu devletler demokrasi olarak nitelendirilemez.

Gerek Cumhuriyet döneminde gerekse onu izleyen imparatorluk çağında Roma'nın siyasal sistemi eşitlik ve katılıma dayanmamış, sosyo-ekonomik eşitsizlik temeli üzerinde bir seçkinler yönetimi olmuştur³⁰.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Roma'nın toprağının büyük, nüfusunun kalabalık olması nedeniyle vatandaşlarını bir araya toplamak, kamu işlerini demokratik bir düzende görebilmek çok zordu. Ayrıca Roma'da demokrasi için ahlaksal temel Atina'dakinden çok daha düşüktü.

1.4.4 Afrika'da İnsan Hakları

Afrika'nın İnsan Hakları anlayışı Afrika hümanizminin önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Afrika'nın geleneksel tutum, inanç, kurum ve tecrübeleri devletin sözde gerekliliklerine karşı İnsan Haklarını kabul etmeleri gerektiğini onaylamıştır. Hümanizmin gereği olarak kabul edilen İnsan Hakları Afrika toplumunu diğer toplumlardan ayrıcalıklı hale getirmiştir³¹.

Geleneksel Afrika Hukuku'nda bireysel bağlamda tam bir özgürlükten söz edilemez. Burada hukuk, bireyin hukuku olmaktan çok grubun hukukudur. Bireyin haklarının grubun beklentileri karşısında dengelenmesi gündeme gelir.

Afrika'da birey tamamen gruba içerilmiş şekilde ya koruyucu bir ruh ya da ortak bir ata olarak totemin bir arketipi olarak kavranmıştır. Geleneksel kültür dokusunda hak, ödev düşüncesinden ayrılmaz. Afrika toplumları sosyalist ve hümanist bir nitelik taşır. Bireye haklarıyla beraber saygı gösterilmesi esastır. İnsan Hakları, yazılı belgelere dayalı olarak değil, daha çok örf adetle korunur. Uyuşmazlıkların çözüm yöntemi ise hakem usulüdür³².

³⁰ ŞAYLAN, Gencay, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1998, s. 19

³¹ DONNELLY, Jack, *a.g.e.*, s. 60

³² GEMALMAZ, Mehmet Semih, *a.g.e.*, s. 130-131

Afrika Kıtasında yer alan kıta devletleri İnsan Hakları alanında kendi örgütlerini kurmuşlardır. Devlet ve Hükümet Başkanları 1981 Nairobi Zirvesi'nde, Afrika İnsan Hakları Şartı'nı kabul etmişlerdir. Şartname çoğunluk ülkelerin onaylamasıyla 21 Ekim 1986'da yürürlüğe girmiştir. Şartnameyle güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla iki farklı denetim mekanizması oluşturulmuştur. Bu denetim mekanizmaları; Afrika İnsan Hakları Komisyonu ve Afrika Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı'dır³³.

1.4.5 Çin'de İnsan Hakları

Çin'de "Göklerin Oğlu" olarak adlandırılan imparatorlar, göklerden aldığı vekaletle, devleti, halkın refah ve mutluluğu için yönetmekle görevli sayılmıştır. Göklerin vekaleti, halka somut pozitif haklar sağlamakla birlikte, imparator yönünden ahlaki bir yükümlülük ve siyasi iktidarın sınırlandırılması anlamını taşımaktadır³⁴.

İnsan haklarının gelişmesine Çin siyasi tarihi iktidarın sınırlandırılması şekliyle katkıda bulunmuştur. Çünkü imparator halkın ve devletin geleceğini tehlikeye attığı takdirde halkın direnme hakkını hesaba katmak zorundadır.

Felsefe tarihinin ileri gelen düşünürlerinden olan Konfiçyüs (İ.Ö. 551-479) hem bireyler, hem de toplum için doğruluk, ağırbaşlılık ilkelerini öngörmüş, halkı ve yöneticileri, toplum düzenini ayakta tutan bu köklü ilkelere, geleneklere ve yasalara uymaya çağırmıştır. Konfiçyüs öğretisine göre uyumsuzluklar esas olarak, hukuksal düzenlemelerle, egemen erkin kullanılması yoluyla değil, ahlak kuralları ile çözümlenmelidir³⁵.

Konfiçyüs ahlak anlayışında bütün insanların doğal olarak iyi olduğunu kabul eder. Ona göre ahlaki eğitimin amacı sosyal düzende insanlık ve adaletin hakim olmasını sağlamaktır.

³³ ÜNAL, Şeref. a.g.e., s. 142

³⁴ ÜNAL, Şeref. a.g.e., s. 23

³⁵ GEMALMAZ, Mehmet Semih, a.g.e., s. 95-96

Geleneksel Çin toplumunda beş temel ilişki biçimi görülmektedir: Yönetici-yöneten, ebeveyn-çocuk, karı-koca, kardeşlerin birbirleriyle ilişkileri ve arkadaşlar arasındaki ilişkiler. Konfiçyüs, sistemin uyumsuzluklar çıkmadan işleyebilmesi için herkesin bu belirtilen davranış kalıplarına uyması gerektiğini söyler.

“Yöneticilere ayrıntılı ödevler yüklenmiş olmakla beraber bu, haklara dayanan bir ilişkinin tek yönüdür. Geleneksel Çin öğretisi yöneticilerin ödevleriyle ifade edilmekle beraber, Chung-Shu Lo bunu İnsan Hakları problemine farklı bir yaklaşım olarak görmektedir”³⁶.

1.4.6 Eski Sovyetler Birliğinde İnsan Hakları

Eski Sovyetler Birliği'nin İnsan Haklarına yaklaşımı, haklarla ödevlerin kaynaşması esasına dayanır. 1977 Sovyet Anayasasının önsözünde “Sovyet siyasi sisteminin gerçek vatandaşların hak ve özgürlükleri ile onların topluma karşı ödev ve sorumluluklarının birlikteliğini sağlayan gerçek bir demokrasi toplumu olduğu belirtilmektedir.” Hak ve ödevlerin bağlantılı oluşu sosyalist hukukun özel niteliğidir³⁷.

1917 devrimine kadar Rusya'da yaşayan bütün halk, dört toplumsal kesime bölünmüştü. Asiller, din adamları, küçük burjuvazi ve köylüler. Asiller ve din adamlarının vergiden muaf tutulma, en yüksek makamlara atanabilme gibi bir dizi ayrıcalıkları bulunurken, küçük burjuvazi ve köylülerin böyle hakları olmadığı gibi bütün ödevler bu iki grubun üzerindedir. S.S.C.B.'nin ilk Anayasası, 1923 tarihinde çıkarıldı ve SSCB Merkez Yürütme Komitesi tarafından 1924'de onaylandı. Bu Anayasada haklarda eşit olan halkların gönüllü birliğini güvence altına aldığı belirtiliyordu.

Sovyetler Birliği'nde bütün halklar ödevlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Sovyet Anayasası'nın 59.maddesi şöyle der; “Hak ve özgürlüklerin kullanılması vatandaşların ödevlerini yerine getiremelerinden ayrılamaz”. Bir insan hakkı bireyin özüne bağlıdır. Liyakattan ve yurttaş sorumluluklarının yerine getirilmesinden

³⁶ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 62

³⁷ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 101

tamamen ayrıdır. Oysa Sovyet vatandaşlarının hakları bunun tersine, devletin şartlı bağışlarıdır³⁸.

Bu anayasal anlayış yıllar boyu sorunsuz bir uygulama olarak algılansa da özellikle M. Gorbaçov'un Perestroika ve Glasnost politikaları ile eski Sovyetler Birliği'nde durumun hiçte söylendiği gibi idealize olmadığı görülmüştür. Uygulama açısından İnsan Hakları ihlallerinin varlığı ortaya çıkmış ve tek yönlü bir anlayışın yönetenlerden yana uygulandığı anlaşılmıştır.

1.4.7 Amerika Kıtasında İnsan Hakları

Amerika Kıtası Devletleri Örgütü Şartı, 1948'de Bogata'da kabul edilmiştir. Şartın önsözünde Amerika Kıtasının insanlara özgürlük vaadettiği vurgulanmıştır. Amerika Kıtası devletleri daha sonra 1969'da Amerika İnsan Hakları Sözleşmesini kabul etmişlerdir. Sözleşme 1978'de yürürlüğe girmiştir³⁹.

Kıta üzerindeki İnsan Hakları ihlallerini incelemek üzere Avrupa Konseyi çerçevesinde olduğu gibi, iki organdan oluşan denetim mekanizması oluşmuştur. Amerika İnsan Hakları Komisyonu, üye devletler temsilcilerinden oluşan komisyon ve mahkeme, üye devletlerden yapılan İnsan Hakları ihlallerine ilişkin şikayetleri bağımsız bir şekilde incelemek ve karara bağlama yetkisine sahip bulunmaktadır⁴⁰.

1.5 GÜNÜMÜZE GELİNCEYE KADAR İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ

1.5.1 Orta Çağda İnsan Hakları

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile İlk Çağ'ın kapandığı ve Orta Çağ'ın bu tarihten başlayıp, Amerika'nın keşfine dek sürdüğü genel olarak kabul edilmektedir.

Orta Çağ'dan bahsedildiğinde iki olguyu anımsamak gerekir. Birincisi

³⁸ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 64-65

³⁹ Europe Council of International Protection of Human Rights, Srasburg, July. 1989, s. 31

⁴⁰ ÜNAL. Şeref, a.g.e., s. 141

Hıristiyanlık, ikincisi ise feodal düzendir. Hıristiyanlık başlangıçta kişi haklarına değer kazandırmıştır, insanı bu anlamda yüceltmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Doğu'da özellikle hıristiyanlık imparatorun koruması altına girdi ve despotlaştı. İmparator aynı zamanda kilisenin başına getirildi ve yetkilerle donatıldı. İkinci önemli gelişme ise üretim ilişkileri alanında feodal toplum düzeni konusunda kendisini gösterdi. İmparatorlukların dağılması ile merkezi otorite güçsüzleşti, parçalandı. Feodal beylere ayrıcalıklar, haklar tanındı. Feodal üretim sistemi insan haklarının gelişmesi açısından elverişli bir sistem değildi. Çünkü onlara bağlı olarak çalışan serfler yarı köle durumundaydı⁴¹.

Orta Çağda siyasi yapıyı feodal düzen oluşturur. Bu düzenle yönetilenler, yöneticilere karşı iş yapmak ve sadakatla bağlı olmaktaydılar. Yöneticiler de bunun karşılığı olarak, yönetilenlerin yaşaması için ne gerekiyorsa yapmakla yükümlüdür. Bu dönemde yöneten-yönetilen arasında karşılıklı saygı-sevgi ve İnsan Hakları bakımından bir fonksiyonel ilişkiden bahsetmek imkansızdır. Bu çağın en büyük düşünürlerinden St. Thomas Auginas'a göre adil bir sosyal hukuk düzeninde insan merkezi bir rol oynar. Ancak istibdat halinde başkaldırı hakları saklı kalmak üzere olan insan yaşadığı dünya üzerindeki kurallar yerine, yönetenlerin ortaya koyduğu ve Tanrı emirleri olarak bilinen emirlere uymakla mükelleftir. Bu çağda ilahi kuralları ile dünyevi kuralları belirleyen kanunlar arasındaki çelişki, bu değerleri temsil eden kilise ile kral arasında anlaşmazlıkların hatta savaşların çıkmasına vesile olmuştur⁴².

Bu nedenlerden dolayı, ilk mücadeleler iktidarın kötüye kullanılmasını önleyecek tedbirlerin alınması yönünde olmuştur. Avrupa'da Orta Çağ'da var olan sosyal tabakalar arasındaki büyük eşitsizlik, İnsan Hakları sorununun ilk önce orada ortaya çıkmasının temel nedenidir⁴³.

Ortaçağda, yönetenlerle yönetilenler arasındaki yaşanan büyük mücadeleler sonucu varılan müzakereler, İnsan Haklarının bugünkü anlamda olmasa bile gelişiminde büyük katkısı olmuştur. Bu müzakerelerde elde edilen başarılar daha

⁴¹ LIPSON Leslie, **Demokratik Uygurluk**, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Ankara.1982,s.377-378

⁴² ÜNAL. Şeref, **a.g.e.**, s. 26

⁴³ T.B.M.M. Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, **Türkiye'de İnsan Hakları Sempozyumu**, MUMCU Ahmet'in Bildirisi. Ankara T.B.M.M. Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1992. s. 27

sonraki insan hak ve özgürlüklerinin mihenk taşlarını oluşturmuştur. Bu çağın en önemli antlaşması 1215’de yapılan Magna Charta’dır. 63 maddeden oluşan bu büyük antlaşmada kişilerin ırzının, canının, malının güvende olması gerektiği belirtilmiştir. Kralın yetkilerini sınırlayıp, vatandaşın hak ve özgürlüklerinin sınırlarını genişleten ilk adım olarak İnsan Hakları alanında önemli bir belgedir. Orta Çağ, insanın evrensel dokunulmaz, devredilemez ve devletten önce gelen temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesine oldukça yabancıdır. İnsan Hakları bu çağda üzeri küllenerek unutulmuştur. Geçmiş çağlardan farkını belirtirsek Eski Çağlarda insanın tek efendisi “devlet” iken Orta Çağ’da “devlet ve klise” olmuştur⁴⁴.

Orta Çağ’ın insan hakları bakımından karanlık bir dönem olduğunu kabul edebiliriz. Ama şunu da belirtmeliyiz ki, yeni çağlarda, Rönesans ve Reform’dan sonra, hatta bu düşünce akımlarının ortaya çıkmasına yol açacak düşüncelerin de ilk Orta Çağ’da ileriye sürüldüğünü görüyoruz. Bu çağda hukuksal eşitlik olmamakla beraber kişi ve grupların basamaklı eşitliği bulunmaktadır.

1.5.2 Yeni Çağda İnsan Hakları Anlayışı

Yeni çağda İnsan Hakları konjonktürün en önemli konusu olmuş, ancak insanın doğuştan devredilemez haklara sahip olduğu ilk defa bu çağda, siyasal düşünce tarihini ilgilendiren genel bir tartışma olmaktan arınmış, devletin Anayasa ve hukuk düzenini ilgilendiren bir vaka olarak siyasi mücadele alanına dahil olmuştur. Bu dönemde mutlak egemen olan yönetim anlayışı zayıflamış, kişiler ve zümreler arasındaki farklılıklar ve eşitsizlikler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İnsan Hakları Anayasalarda yer almış ve siyasi mücadele olarak haklar alanına girmiştir. Fransız İhtilali ve Amerikan Bağımsızlık Savaşları insanın doğuştan sahip olduğu hakları savunma mücadelesi olarak tarihte yerini almıştır⁴⁵.

İnsan hak ve hürriyetleri konusunda Avrupa’da ekilen tohumlar ilk semerelerini Amerika’da vermiştir. Genellikle kabul edilen bir fikre göre. insan hak ve hürriyetleri ilk resmi ifadesini Virginia Anayasası ve bu Anayasanın başında yer

⁴⁴ ÜNAL, Şeref, a.g.e., s. 27

⁴⁵ ÜNAL, Şeref, a.g.e., s. 27

alan Haklar Beyannamesi'nde bulmuştur. Virginia İnsan Hakları Beyannamesi kendisinden sonra yazılan beyannelere bir model teşkil etmiştir. Bu beyanname 12 Haziran 1776'da yayınlanmıştır⁴⁶.

Bu çağdaki hukuk anlayışı, dini etkilerden uzaklaşmış ve özgürlüğe kavuşturulmuştur. Rönesans ile başlayan hümanizm akımı bireyi ön plana çıkarmıştır. Bireyin insan olarak değerlendirilmesi, onun devletten beklentilerini de değiştirmiştir. Devlet bireyler için var olmuş, onların gelişimini sağlamak ve güvence altına almakla görevli bir kurum olarak nitelendirilmiştir. Devlet hakim ve hükmeden bir kurum olmaktan uzaklaşmış, bireyi koruyan ve onun hizmetinde olan bir kurum hüviyetini kazanmıştır⁴⁷.

J.J. Rousseau'nun (1712-1778) toplum sözleşmesinde bu yetkiler belirli bir kişiye değil, daha kapsamlı soyut egemen bir güce, milli iradeye yani halkın tümüne devredilmiştir. Birey bütün haklarını şartsız egemen bir güce devrettiği için ondan hesap sormaz. Rousseau'nun bu sözleşmedeki modeli, Fransız ihtilaline haklı bir gerekçe teşkil ettiği gibi Anayasal demokrasi karşıtı olan ve çoğunluğun baskısına dayalı, Marksist-Leninist halk demokrasilerine de ilham kaynağı olmuştur⁴⁸.

Bu dönemlerde en geçerli toplum sözleşmesi öğretisi John Locke'a (1632-1704) ait olmaktadır. Locke, yasama ve yürütme organları, sadece vatandaşın can ve mal güvenliğini sağlayacak, hak ve özgürlükleri korumakla sınırlı olacak bir devlet şekli öngörmüştür. Toplumun gücü, o toplumu meydana getiren bireylerin sahip olduğu gücün aritmetik toplamı olarak düşünülmektedir⁴⁹. Locke'a göre tabiat halinde, devlet oluşmadan önce, halkın tümü ortak olarak aynı hak ve yükümlülüklerine sahip olduğundan, herkes kendi can ve mal güvenliğini savunma hakkına sahiptir. Bu haklar devredilemez, vazgeçilemez ve ihlal edilemez değerler olarak devletin teminatı altındadır. Bunlar ihlal edildiği takdirde, birey devlete karşı isyan etme

⁴⁶ ÖZMAN, A., *İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler*, Ankara, 1967, s. 3-6

⁴⁷ ÜNAL, Şeref, *a.g.e.*, s. 28

⁴⁸ ÜNAL, Şeref, *a.g.e.*, s. 30

⁴⁹ ŞAYLAN, Gencay, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*. TODAİE, 1998, Ankara, s. 28-31

hakkına sahiptir⁵⁰. Locke'un bu görüşü Batı demokrasilerinde Anayasa hukuku temel hak ve özgürlükler alanındaki gelişmeleri önemli ölçüde etkilemiştir.

Batıda insanlık tarihine çığır açan, bireysel hak ve özgürlükle başlayan haklar listesi, tarihsel süreç içerisindeki savaşlar ve gelişmeler sonucunda genişleyerek, ekonomik ve sosyal haklara varmıştır. Günümüzde bu haklara tüm dünya insanların sahip olması ve gelişmelere koşut olarak, yeni hak ve özgürlüklerin kazanılması ve korunması savaşımı güçlenerek sürdürülmektedir⁵¹.

1.5.3 Otoriter Rejimlerde İnsan Hakları

Siyasi iktidarın meşruluk sorunu otoritenin kaynağı ile izah edilmektedir. Otoriterinin kaynağı ise İnsan Haklarının gelişimine olumlu-olumsuz tesirler yapmaktadır. Siyasal iktidarın kaynağını Max Weber meşruluk temeline göre geleneksel, hukuki ve karizmatik olarak üç otorite tipine bağlamaktadır. Geleneksel otoritede iktidar gücünü yerleşik geleneklerden, hukuki otoritede akılcı kurallardan, karizmatik otoritede ise liderin Tanrı vergisi yeteneklerinden almaktadır. Bir siyasal sistemin meşruluğu konusunda anlaşma ne kadar fazla ise İnsan Hakları ihlalleri o kadar az, tersi durumlarda ise ihlaller o kadar yüksek düzeyde olacaktır⁵².

Otoritenin kaynağı çeşitli ve farklı olabilir. Bir kanun, belirli kurallar, bir peygamberin sözleri, gelenek gibi. Otoriteyi buna tabi olanlar yaratırlar ve meşru hale getirirler. Yani siyasal iktidar için en kuvvetli dayanak toplum üyelerince benimsenmiş olan meşruluk inancıdır.

1.5.3.1 Monarşide İnsan Hakları

Monarşi V. Yüzyılda dahi çeşitli hükümet şekillerinden bir tanesidir. O zamanlarda kral otoritesinden yana olanlar tarafından savunulmuştur. Milli monarşi ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmıştır⁵³.

⁵⁰ ÜNAL, Şeref, a.g.e., s. 30

⁵¹ EGRİTAĞ Yusuf, *İnsan Hakları Açısından Kolluk Görevleri* (TODAIÉ Kamu Yön.), 1989 s.20

⁵² KAPANİ, Munci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 88-89

⁵³ PARKINSON, C. Nortcote, a.g.e., s. 280

İnsan ilişkilerinde otoriteyi yaşlı kişiye, bir aile topluluğunun patriyakına, bir kabilenin başkanına kadar izleyebilirsiniz. Tarımcılıkla uğraşan devletlerde krallığın, hem başkanını hem de büyücünün gücünü tek elde toplayabilen bir insanın varlığı ile ortaya çıkabileceği görülmüş, hayvancılıkla uğraşan toplumlarda bundan farklı bir krallık kavramının da bulunduğu tespit edilmiştir.. Bu toplumlarda krallık, en başta insanların önderi olan ilgisiz ve Tanrısal değil; hareketli, yetenekli, zengin ve atlı bir başkanın gücü üzerine kurulmuştur. Bütün dünyaya monarşi örneğini veren Mısır olmuştur. Mısır'da kral daha hayatta iken bir çeşit mumyalama hareketi başlar⁵⁴.

İstilalar ya da taklit yoluyla yayılan monarşi sonuçları itibariyle dört ana unsur oluşturuyordu. Bu unsurlar; savaşlar liderliği oluşturuyor, halk katmanlarında birlik duygusu kazandırıyor, savaşanlara deneyim ve yüreklilik kazandırarak üstün soyluları oluşturuyordu, bu da Tanrı soyluların oluşturulmasını sağlıyordu, ayrıca kadınların yönetimi ve iffetlerini korumalarını sağlıyordu. Bir kral babalığı, dinsel etkin ve savaşçı güçleri kendinde topladığı zaman monarşinin en saf biçiminin olacağı açıkça görülür. En üstün otoriteyi elinde bulunduran krallar, çeşitli rolleri arasında bir denge kurmayı denemişlerdir⁵⁵.

Monarşinin genellikle bir başkanın din adamı görevini yüklenmesi sonunda ortaya çıktığı kabul edilir. En güçlü monarşilerin bu şekilde kurulduğuna şüphe yoktur. Krallar aynı zamanda kanun yapıcılarıdır. İlk başlarda kanunlar, özel durumlarda verilen hukuki kararlara dayanarak yapılan genellemelerdir⁵⁶.

Bu sistemde krallar tek kanun yapıcılarıdır. Kanunlar ilan edildikten sonra da Tanrı kanunları gibi insanlar tarafından kabul edilirdi⁵⁷.

Geniş bir bölgede kurulduğu halde önemli sayılabilecek bir iktidara sahip olan başarılı bir monarşinin en iyi örneğini Çin tarihinde görmekteyiz. Bölgenin bir dereceye kadar coğrafi bir birlik göstermesi ve ayrılmış durumda bulunması, buna

⁵⁴ PARKINSON, C. Nortcote, a.g.e., s. 28

⁵⁵ PARKINSON, C. Nortcote, a.g.e., s. 2

⁵⁶ PARKINSON, C. Nortcote, a.g.e., s. 3

⁵⁷ PARKINSON, C. Nortcote, a.g.e., s. 3

yardımcı olmuştur. Çin çeşitli halklar üzerinde önemli sayılabilecek süreler boyunca etkili bir güce sahip yanı Tanrılaştırılmış bir monarşi görünümünü verir⁵⁸.

Monarşi tanrılaştırılmış bir yönetim olduğu için, dünyada uzun bir süre monarşiden başka bir yönetim biçimi tanınmıyordu. En iyi düzenin, en büyük gücün ve en kolay yönetim biçiminin yalnız monarşide olduğuna inanılıyordu. Bu inanç monarşiyi uzun süreli bir yönetim biçimi yapmıştı⁵⁹.

1.5.3.2 Oligarşik Demokrasilerde İnsan Hakları

İnsan Hakları, evrensel bir kavramdır. İçine özgürlüğün yanı sıra eşitlik kavramını da alır.

Oligarşi üst düzeyde bir grup insanın yönetim biçimidir. Bu yönetim biçiminde sermaye önce gelir ve sermaye sahipleri bu sermayeyi çoğunlukla devletten edinirler. Batı'da devletin muhtaç olduğu, büyük sermaye sahipleri vardır. Ama bu durum Orta Doğu'da yoktur. Bu nedenle, bu ülkelerdeki oligarşinin sermaye sahipleri sınıfı devlete muhtaçtır. Devlet olmazsa hemen hiçbir şey yapamazlar. Devletle iyi geçinmek zorundadırlar. Bu sistemin diğer ilginç bir yanı üst ve orta düzey memurların hangi kurumlarda olurlarsa olsunlar, sermaye sahiplerine muhtaç olmalarıdır. Çünkü ortada büyük paralar dönmektedir. Bu paranın devletin üst düzeyine aktarılabilmesi için önce sermaye gruplarına verilmesi gerekir. Parayı önce sermaye gruplarına verir ve sonra da bir kısmını çeşitli yollarla geri alır. Oligarşinin temelinde yatan elbette paradır⁶⁰.

Oligarşinin yeniden yapılanması Nazi dönemindeki Alman oligarşisinin savaş öncesi ve sonrasındaki durumundan çıkarılacak dersler sayesinde olmuştur. Hitler Almanya'da oligarşinin dengesini bozmuş ve silah zoruyla oligarşinin desteğini almıştır. Oligarşide her kurumun yerli yerinde kalması önemlidir. Eğer bu

⁵⁸ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 3

⁵⁹ DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 3

⁶⁰ GÖKMEN, Yavuz, *Oligarşik Demokrasilerde İnsan Hakları*, Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayısı II. s. 435

kurumlardan bir ya da birkaçı diğerleri üzerinde egemenlik kurmaya kalkarsa sonucu hüsrana ve hayal kırıklığı ile biter⁶¹

Dengelerin kurulması için birtakım kurallar gerekir. Oligarşi bu kuralları kesin bir şekilde ortaya koyar. Buna göre sermaye sınıfı , siyasiler ve askerler belirli dengeler içinde olacaktırlar. Dengeye göre ilk sırayı sivil siyasetçiler sonra sermayeciler ve askerler alır⁶².

Oligarşide şekil ve cevher birleşir; devletin gerçek hakimi olan seçkinler aynı zamanda o devletin resmi hakimleridir⁶³. Oligarşi toplumun diğer kesimlerini de düşünmüştür. İşçi sınıfını desteklemişler ve onlara da pastadan pay vermek istemişlerdir; ama bütün bunlar oligarşiyi ortadan kaldırmıyor sadece “oligarşik demokrasiyi” yaratıyordu. Bu türden bir demokrasi de Amerika'da Mc. Carthy dönemi gibi dönemler getirmeye her zaman aday olan demokrasidir⁶⁴.

Üstelik oligarşik demokrasilerde, sınıflar eskisi gibi vardır ve daha da güçlüdürler. Bu demokraside zenginler ve yoksullar vardır. Ama bu sistemin farkı demokrasi, küçük bir devlete, büyük bir özel girişime dayanır⁶⁵.

Oligarşinin Anayasalarında özgürlükler ve İnsan Hakları yer alır, vergi vermek kutsal bir kavram haline getirilmiştir, ödevini yapan da hakkına kavuşur. Demokratik olmayan oligarşi aç gözlü, kuralsız ve vahşidir. Batı demokrasilerinde ise oligarşi, kuralcı , daha doygun ve oyunu kurallarına göre oynayan zeki insanlardan kuruludur⁶⁶.

Oligarşinin temelini en alt tabakalarını işsizler oluşturur. Buradan yukarıya bakacak olursak, iş sahipleri, tarım ve sanayi işçileri ve memurlar gelir. Bunların işsizlerden farkı iş sahipleri olmalarıdır. Birtakım garantilere sahiptirler. Tükettikleri artı değerlerin bir kısmı oligarşi tarafından işsizlere verilir ve onlar da bunu bilir. İşsizlik sigortası. oligarşik demokrasilerin emniyet sibobu olarak görev yapar.

⁶¹ GÖKMEN, Yavuz, a.g.m., s. 436

⁶² GÖKMEN, Yavuz, a.g.m., s. 437

⁶³ SPİTZ, Davit. *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*. Çev: Şiar Yalçın, MEB yayınları İstanbul 1994.s.81

⁶⁴ GÖKMEN, Yavuz, a.g.m., s. 437

⁶⁵ GÖKMEN, Yavuz, a.g.m., s. 437

⁶⁶ GÖKMEN, Yavuz, a.g.m., s. 438

Oligarşinin en üstünde iş adamları bulunur. Bu kesim, üretici, ithalatçı ve ihracatçıların çok olduğu şirketlerde zincir haline geldiği için bir perde arkası oluşturur. Bunlar kapitalist enternasyonalini sağlayarak, uluslararası hale gelmişlerdir. Uymak zorunda oldukları kurallar uluslararası kurallardır⁶⁷.

Bu aşama oligarşinin enternasyonalleşmesi aşamasıdır. Enternasyonalleşen oligarşi, kendi haklarını da bir anlaşmada enternasyonalizme etme durumundadır. Serbest dolaşım hakkı buna bir örnek oluşturur⁶⁸.

Din bu sistemde bir unsurdur; ama temel bir unsur değildir. Önemli olan insan hak ve özgürlüklerinin var olduğu oligarşik demokrasiye geçebilmektir⁶⁹.

1.5.3.3 Feodalizmde İnsan Hakları

Hindistan'da, Çin'de ve Japonya'da Feodalizm'in örneklerine rastlamak mümkündür. Ortaçağ Avrupa'sında da şövalyeliğin klasik sahnesini oluşturur. Zamanın başlıca siyasal gerçeği kendi alanında yenilmeyen zırhlı atlılardır. İkinci siyasal gerçek ise taştan yapılmış ve tahkim edilmiş şatolardır⁷⁰.

Ortaçağın siyasal ilgisi daha çok tipik merkezlerde toplanmıştır: Şövalyelik, manastır hayatı, şehirler ve üniversiteler. Bunlar Gotik mimarinin siyasal karşılığıdır. O zamanlarda yeni olan daha önce bilinmeyen ve ondan sonra da yayıflamaya yüz tutan düşünceleri temsil ediyorlardı. Hepsi de temelinde aynı siyasal düşünceyi temsil etmekteydiler. Yöresel (şehir devletleri gibi) kapsayıcı(imp) olmayan fakat çeşitli ve dağınık yerlerde var olan; ortak bir bağlılık ve ortak bir yetiştirmeyle birbirlerine bağlı üyelerden oluşan bir örgüt fikridir⁷¹.

Siyasal, iktisadi, hukuksal ve sosyal rejim olan feodal düzende devlet birliği yoktu. Ülkeler birçok beyliklere ayrılmış bulunuyordu. Feodalitenin siyasal açıdan gösterdiği en büyük özellik; devlet iktidarının parçalanmış olması ve halkın doğrudan doğruya devlete değil toprakların sahibi olan senyörlere tabi olmalarıdır.

⁶⁷ GÖKMEN, Yavuz, **a.g.m.**, s. 438

⁶⁸ GÖKMEN, Yavuz, **a.g.m.**, s. 438

⁶⁹ GÖKMEN, Yavuz, **a.g.m.**, s. 438

⁷⁰ PARKINSON, Northcote, **a.g.e.**, s. 87

⁷¹ PARKINSON, Northcote, **a.g.e.**, s. 93

Feodal dönemde sosyal sınıflar; soylular, rahipler, köylüler ve serflerdir. Burada sınıflar arası geçiş yapmak, kast sistemindeki gibi olmasa da çok zordur. Belli törenler ve bir takım hukuksal işlemler gerektirir.

Senyörlerin gelir kaynağı doğrudan üreticilerin, yani köylülerin daha sonra da zanaatçıların aşırı ölçüde sömürülmesiydi. Sömürü düzeyi durmadan yükselen bir eğilim gösteriyordu. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun yazgısı büyük toprak sahiplerinin elindeydi.

Tıpkı kölelik çağında olduğu gibi feodalitenin çeşitli toplumsal sınıf ve gruplarının koşulları çeşitli tabakaların ve belirli hukuksal duruma sahip olan kimselerden oluşan gruplaşmaların varlığı ile belirleniyordu.

Feodalizm, içinde her insanın doğuştan, mertebesine uygun bir toplumsal konuma, yükümlülüklerle ve haklara sahip olduğu, hiyerarşik bir yapı taşımaktaydı. Toprak servetin temel kaynağını oluşturduğu için mülkiyeti, denetimi ve kullanımı ekonomik öğeler arasında en başta geleni olmayıp ayrıca Hükümetin, yasaların, savaşların ve toplumsal geleneklerin niteliğini de belirlemekteydi⁷².

Soylular özel haklarını doğum ve eğitimle kazanmış, ayrıcalıklara sahip bir toplum oluşturmaktaydı. Piskoposlar, rahipler, manastır baş rahipleri, keşişler, üniversite doktorları, ustalar, kanun, gelenek, yazı ve mühürle sağlama bağlanmış özel ayrıcalıklara sahiptir⁷³.

Buna karşılık özgür köylüler ve serfler bütün değerleri yarattıkları halde, üretim araçlarına tam sahip olmadıkları gibi, hukuksal bakımdan da durumları öteki ayrıcalıklı sınıflardan aşağıdır. Ayrıcalıklı sınıflar aynı zamanda toprağa sahip sınıflardır. Bu dönemde toprağın iki sahibi vardır. Soylular, yani senyörler ve kilise.

Başlangıçta idari ve dinsel merkezler olan kentler, ticaretin gelişmesiyle şekil değiştirmeye başlamıştır. Ticaret ve zanaatın gelişmesi kentlerin de gelişmesini

⁷² LIPSON, Leslie. **Demokratik Uygarlık**, T. C. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s. 172

⁷³ PARKINSON, Northcote. **a.g.e.**, s. 93

sağlamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda kentlerde burjuva adı verilen yeni bir sınıf çıkacaktır.

Feodal senyörlerle krallar arasında uzun süren güç savaşı, sonunda kralların utkusu ile sona ermiş ve Kara Avrupasında monarşiler devri başlamıştır. Yönetenler Tanrı'nın, dünya işlerinden el çekmesiyle, kendi yönetimlerine Tanrısal bir nitelik vererek salt egemenliklerini kurmuşlardır. Senyörlerin bu yaklaşımı yeniden merkezileşmeyi getirerek, kralın yetkilerini sınırlamıştır. Yine yönetenlerle yönetilenler arasındaki İnsan Hakları farklılığı devam etmiştir. Yönetenler, egemen olanlar daha çok hakka sahipken aşağı tabakadakilerin hakları yok denecek kadar azdır⁷⁴.

1.5.3.4 Aristokraside İnsan Hakları

Saygı gören azınlığın yönetimi olan aristokrasi, normal olarak monarşinin bir devamıdır. Aristokrasinin karşılaştığı sorun bir yandan krallığın yeniden canlandırılması öte yandan da halkın baş kaldırmasıdır. İki konsül birinci amacı elde etmek için patricilerin bulduğu bir yoldur. Herbirinin sivil, askeri ve yargılama yetkisi vardır. Biri ötekinin denetlenmesine yardımcı oluyordu ve görev süreleri kısıydı. Aristokratik Anayasa ilk olarak Roma'da karmaşık bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Bu Anayasa içinde demokrasi ve monarşi unsurları bulunan bir Anayasadır. Hiçbir zaman bütün olarak planlanmamış bir Anayasadır. Çeşitli grupların siyasal kazançlarını kapsadığı için bir kuvvetler dengesini temsil etmekteydi. Böyle bir denge, iki yolla sürdürülebilir: Ya aynı güçlerin ilk baştaki saygınlıklarıyla ve sürekli çabalarıyla ya da kazanılan durumun meşru biçimde sabitleştirilmesiyle. Sonunda durumun saptanması yazılı ve yazılı olmayan yasalarla oldu⁷⁵.

Bu bahsettiğimiz yasalar Roma'da aşırı derecede önem kazandı. Romalılar kendilerine en çok yükselme olanağı sağlıyorken hukukçuluğu birleştirdiler.

⁷⁴ GEMALMAZ, Mehmet Semih, "Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları" İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE Cilt: 7-8, Ankara, 1985-1986, s. 59

⁷⁵ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 96-97

Romalılar bilimlerin gelişmesine pek az katkıda bulunmuştur. Buna karşılık, asker, idareci, büyük mimar ve hukukçu idiler. Onun içindir ki Batı uygarlığının düşünsel temellerini Yunanlılar kurmuşsa, idari ve hukuksal temellerini de Romalılar kurmuşlardır⁷⁶.

Roma hukuku ne bir kişinin ne de birkaç kişinin eseridir. Bu hukuk yüzyıllar boyu gelişmiş ve bu gelişme Roma tarihi boyunca devam etmiştir. İlk dönemde Romalılar klanlar ve kabileler halinde yaşıyordu. Kabileler Roma halkı denilen topluluğu oluşturmakta olan kabile federasyonları halinde birleşmişti. Kral bu federasyonun başı idi. Halk meclisleri tarafından seçilmekteydi. Yaşlılar konseyi giderek kralla birlikte iktidarı elinde bulunduran konseye dönüşecekti. Yaşlılar ve onların aileleri Roma aristokrasisinin çekirdeğini oluşturuyordu. Bu klan ilişkilerinin dışında savaş tutsakları, fethedilen yerlerin sakinleri ve göçmenler kalıyordu. Bunların kişisel özgürlükleri vardı ama siyasal haklardan yoksundular. Roma toplumunda köleler az sayıdaydı⁷⁷.

Servet ilişkilerinin artmasıyla doğuştan aristokrat olanlara diğerleri tarafından savaş açıldı. Savaş sonucunda klan ilişkileri çöktü ve toplumsal farklılaşmanın ölçütü servet dağılımı oldu.

Burada belirlenen hukuki sınırlar üst toplumsal yapıdaki bireylerin haklarını korumaya yöneliktir. Örneğin, Fransa'da aristokratlar ve rahipler halk mahkemeleri dışında olan özel mahkemelerde yargılanmak ve vergi vermemek gibi ayrıcalığa sahiptirler. Bu ve benzeri ayrıcalıklara sahip olan zümreler ekonomik ve siyasal gücü ellerine geçirmişler ve keyfi hareket etmişlerdir⁷⁸.

Bütün gösterişine karşın pek çok yasama organı, bağımsız memur, seçim ve kural bulunmaktaydı. Yasama, yürütme ve yargılama görevleri arasında bir ayırım yoktur. Roma, aynı kökten gelen aynı eğitimi görmüş olan aynı tecrübelere sahip ve aynı sınırlılık içinde olan insanlar tarafından yönetilmekteydi. Bunlar birbirlerini çok iyi anlıyorlar ve senato toplanmadan önce özel olarak anlaşmaya varıyorlardı.

⁷⁶ TANİLLİ, Server, *Uygarlık Tarihi*, SAY Yayınevi 7.basım İstanbul, 1992, s.27

⁷⁷ TANİLLİ, Server, *a.g.e.*, s.27

⁷⁸ DOĞAN, İsmail, *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 165

Yargıçlar senatonun kararlarını hükümsüz bırakabilirlerdi (Ama bunu yapmaları içinde bir neden yoktu. Kısa bir süre için yargıçtılar ve hayatları boyunca senatör olacaklardı. Yine memurluk yapan kimselerin de çalışmalarını engelleyebilirlerdi. Ama bunu yapmaları için de bir neden yoktu. Çünkü hepside daha önce memurlukta bulunmuşlardı). Senato halktan ayrılabilir ondan kopabilirdi fakat yeteneğe bütün bütüne kapalı değildir. Son olarak halkın yönetiminde pay isteyecek bir yol bulmuş olacağı de düşünülebilir. Fakat yönetici sınıf gerçek bir aristokrasidir. Bu aristokrasinin üyelerine yalnızca servetleri bakımından imrenilemezdi. Yeteneklerine ve zekaları yüzünden de onlara saygı gösterilirdi. Aristokratların her biri savaş alanında hiçbir onursuzluğa uğramadan görevini yapmıştır. Hukuk ve yönetici eğitimi görmüş yönetici ve yargıç olarak görevini yapmıştır. Bu sistem yalnızca Batı'ya özgü değildir. Çin'de de görülmüştür. Çin aristokrasisi kendine has özellikleriyle Batı'dan ayrılmıştır. Çin'de sivil ve askeri görevler arasında kesin bir ayırım bulunmaktaydı. Monarşilerin yerine geçen aristokratların başarıları bunların kuruluş biçimlerine göre değişiklikler gösterir⁷⁹.

Aristokrasinin ruhu, aristokrata öbür insanların gösterdiği saygıyı yaratmaktadır. Bu saygı sözden çok yapılan işlerle yaratılmıştır. İyi yerleşmiş ve etkili aristokraside yönetici sınıfının üyesi üstünlüğünü giyinir fakat açıklamaz. Gücünü doğrulamak zorunda olması onun yıkılmakta olduğunun bir kanıtıdır. Aristokrasi bazen monarşi bazen ise demokrasi kılığı altına bürünme eğilimi gösterir. Gerçek aristokrata erdemleri yüzünden saygı gösterilir⁸⁰.

Bu sistemde kuşkusuz vergilendirme de vardır. Ama bu iş çoğunluğun ya kendisinin ya da temsilcilerinin onayıyla olacaktır.

1.5.3.5 Teokraside İnsan Hakları

Eski dünyanın imparatorlukları aynı zamanda Tanrı olan bir kral tarafından yönetilirlerdi. Tanrısallığını desteklemek için bu krallara rahiplikte verdiğimiz zaman en eski krallarda bile bir teokrasi unsurunun bulunduğunu biliyoruz. Tek rahip ya da

⁷⁹ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 98

⁸⁰ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 99

rahiplerce uygulanan teokrasi, monarşi ya da aristokrasinin bir biçimi olup kendi bakımından siyasal açıdan pek önemli değildir. Teokrasinin siyasal ilişkisi başlıca misyoner ya da cezacı dinler üzerinde toplamaktadır. Bunlardan ilki Budizm'dir⁸¹.

Avrupa'da mutlak monarşilerin kurulmasıyla birlikte kralların hükümlerlik haklarını meşru bir temele dayandırma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çıkış noktaları ise İsa Peygamber'in havarilerinden Saint Paul'ün daha başlangıçta söylemiş olduğu "bütün iktidarların Tanrı'dan geldiği" sözleridir. O halde krallar iktidarlarını doğrudan doğruya Tanrı'dan, onun kutsal iradesinden alırlar. Burada iktidarın kaynağının ilahi olduğu fikri üzerinde durulmaktadır. Her türlü insan iradesinin üstünde olan kaynağını yaratıcıdan alan mutlak karşı gelinmez bir iktidar. Şunu belirtmeliyiz ki o devirlerde siyasal iktidara bundan daha sağlam bir meşruluk temeli bulunamazdı⁸².

Budist bir Hükümetin teokrasi olarak kurulduğu tek ülke Tibet'tir. Budizm, misyonerli bir dinin belki de ilk örneği olduğu halde dinsel suçlama ve cezalandırmayla pek az ilişkisi olmuştur⁸³.

Vahiy yoluyla inmiş bir dine dayandırılan teokratik Hükümet, inanışa göre gerçek olan bir sanıya dayanır. Teokrasinin kuramsal açıklamaları daha çok neyin daha iyi olduğu sorularına ilişkin kalmıştır. Bu açıklamalar Tanrı'nın iradesini açıklama ve bunu eldeki sorunlara uygulamaya ilişkin olmuştur. Teokrasi Tanrısal kuralları toplumsal yasa haline getirerek toplumu bu temelde sanılarla idare etmeye dayanır⁸⁴.

Din, hukuk ve ahlak gibi insanların davranışlarına yön veren bir kurumdur. İnsanların davranışlarına içsel bir denetim getirerek sosyal olarak bir arada yaşama dürtüsü aşılır. Bu dürtü toplumsal çatışma ve çelişkileri asgari noktaya getirerek dengeler⁸⁵.

⁸¹ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 99

⁸² PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 113-115

⁸³ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 113

⁸⁴ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 114

⁸⁵ DEMİR, Ömer. **Hukuk, Ahlak, Din ve Piyasa**, Liberal Düşünce Dergisi. Sayı: 10-11, Ankara, 1998, s. 103

St. Augustine (354-430) Cezayir’de şimdi Bono olarak anılan Hippo'nun piskoposudur. 410 yılında Roma'nın yağma edilmesinden sonra “Tanrı-Devlet” adlı kitabında teokratik yönetim hakkında bilgi vermiştir. Augustine, bu eserinde Romanın çöküşünün sebeplerini açıklamaya çalışır. Gözle görülmeyen Tanrı devletinde yaşayanlarla, günah içinde yaşayanlar O’na göre dünyasal toplumun Tanrı devleti içinde erimelidir. Hıristiyanlık devleti de ıslah edilebilir. Bundan da ötesi devlet kilise ile yakın ilişkide olmalıdır. Fakat bu halktan gelen yönetmenleri bağımlı kılmaz. St. Agustine, laik devlet, kilise ile yakın bir ilişki kurmuyorsa ruhça ölmüş olacağı ilkesini getirmiştir. İnsan hayatı ancak düşünüş ve kurtuluş öğretisinin ışığı altında anlamlı ve önemli olabilir⁸⁶.

Aziz Agustinus özellikle İsa'nın ilk müritlerinin her türlü devlet aracından tiksinnmelerine tepki göstererek, siyasi bir Hıristiyan düzeninin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Siyaset hem evrensel hem de kişiye saygılı olmalıdır. Bir devlet ve devletin başındakilerin hukuk ve kanunların tek kaynağı olmasına son verilmiştir. Onlar da ilahi kanuna boyun eğecektir. Teokrasi bu dönemde Avrupa’da Hıristiyanlık merkezli gelişirken Tanrısal kanunlar ve kilise her şeyin üstünde bir güç olarak egemen olmuştur⁸⁷.

St. Augustinus başkaldırıya kararlı kimseleri cesaretlendirmekten kaçınarak, köleye ruhsal bir avunma ve cesaretsizlik aşılacaktır. Köleliğin bir günahın cezası olduğunu kabul etmekte ama kölelikten daha beter kaderler olacağını ileri sürmektedir. Mutlak kadercı bir anlayışın ürünü tüm topluma egemen kılmaya çalışmıştır. Bu da, toplumsal yaşamın sonucu olarak ortaya çıkan İnsan Hakları ihlallerini artırıcı olmuştur⁸⁸.

En üstün iyi ancak, Tanrı’dan gelen sonsuz barış, ruhun barışıdır. Bu sırayla, evde, şehirde, devlette, dünyada ve evrende elde edilmeye çalışılmalıdır. Bu olana kadar, sevgi üzerine kurulmuş bir toplumda görece bir barış bulundurulur. Akıllı ve erdemli bir yönetimin varolabileceğini kabul eden St. Augustine, bu yönetimin Tanrı

⁸⁶ PARKINSON, Nortcote, a.g.e.,s. 131

⁸⁷ BOUTHOU, Gustav, a.g.e. s. 16

⁸⁸ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 132

tarafından takdir edildiğini ve kötü bir yönetimin ceza olarak gönderileceğini söylemektedir.

Yasaları mantık ilkelerine göre değil de vahiy yoluyla gelen dinlere dayanan bütün devletler bu bakımdan hala teokratiktirler. Bunun derecesi, yasaların farklılığı ile ortaya çıkmaktadır. Mantığa uydukları sürece iki devletin yasaları arasında pek bir farklılık göze çarpmamaktadır. Bütünüyle farklılık gösterdikleri yerde vahiy yoluyla inen bir dine dayandırıldıkları görülmektedir. Çünkü vahiylerde , hepsi kendi çapında etkili kişiler olmakla birlikte birbirine pek az benzerlik gösteren insanlara iner⁸⁹.

1.6 İSLAMİYETTE İNSAN HAKLARI

İslâmiyet, yüce yaratıcının insanların mutluluğu ve huzuru için tesis ettiği, ilahi kurallar manzumesidir. İslâmiyet'te temel amaç, bireylerin mutlu ve huzurlu bir yaşam sürdürmesidir⁹⁰. Bu temel amaç kriter alınarak ilahi irade ile beşer hayatın uyumu hedeflenerek insanlığa sunulmuştur.

“İslâm'ı aşırı ferdiyetçi veya toplumcu sistemlerden birinin içine koymak mümkün değildir. İslamiyet fert-devlet ilişkilerinde dengeyi öngören, şahsiyetçi bir sistem oluşturmuştur”⁹¹.

İslâm anlayışında hepsi Allah'ın kulu olan insanlar eşittirler ve devlet eşit biçimde adaleti dağıtmalıdır. İslâm dininde Allah'ın kullarına verdiği özgürlük başkaları tarafından sınırlandırılmaz. Yine İslâm dini baskı aracı olarak kullanılan bir ruhban sınıfı tanımaz. Allah ile kul'un arasına hiçbir şey giremez. İnsan, Allah'ına diğer insanlara ve doğaya karşı çeşitli ödevler yüklenmiştir. Hak, ödevinin karşılığıdır. İslamiyette kul hakkı, Allah hakkından önce gelmiştir⁹².

İslâmiyet'te hak kavramı incelendiğinde; kul hakkı ve Allah hakkı olmak üzere iki çeşit hak olduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin birbirlerine ve yönetimlere

⁸⁹ PARKINSON, Nortcote, a.g.e., s. 133

⁹⁰ YILMAZ, Mehmet Nuri, *İslâm ve İnsan Hakları*, Yeni Türkiye, Sayı 21, 1998, s. 227

⁹¹ KARAMAN, Hayreddin, *İslama Göre İnsan Hakları ve Ödevleri*, Yeni Türkiye, Sayı: 21, 1998.s. 231

⁹² ARMAĞAN, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları Ankara 1987, s.70

karşı güvenlik içerisinde olmasını, maddi ve manevi varlığını geliştirebilmesini sağlayan hakları Allah'tan başka hiçbir güç veya otorite sağlayamaz ve ortadan kaldıramaz⁹³.

İnsan Haklarının varlığı ancak insan yükümlülüklerine bağlıdır. Bireyin Allah'a, diğer insanlara ve doğaya karşı şeriat tarafından tanımlanmış olan bazı yükümlülükleri vardır. Bireyler bu yükümlülükleri yerine getirdiklerinde, şeriatın gösterdiği belli hak ve özgürlükler kazanırlar. İslâm öğretisine göre "İnsan onurunu yüceltmek ve bireylerin mutluluğu arama yolundaki engelleri azaltmak devletin ödevidir". İslâm'ın sosyal ve siyasal ilkelerinin insan iyiliği ve onuruyla güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır⁹⁴.

İslâmiyet'e göre insan, yaratılanların birçoğundan üstün tutularak, "Eşref-i Mahlukat" olarak yaratılmıştır. Allah insanı böyle büyük bir sıfatla onurlandırırken, ona yeryüzünde kendi hükümlerini egemen kılmasını, sadece ona ibadet etmesini ve dünyada edileceği sınavdan yenilmeden çıkmasını istemektedir⁹⁵.

İnsan Haklarına, İslâmiyet'te diğer tek Tanrılı ve Batıl dinlere nazaran daha kapsamlı yer verilmiştir. İnsanın Bedeni ve Kişiliği ile İlgili, Özel Hayatın Gizliliği, Aile, Mesken ve Şerefın Dokunulmazlığı, Sığınma, Oturma, Seyahat ve Vatandaşlık Hakları, Din ve Vicdan hürriyetine, Düşünce ve İfade Hürriyetine, Siyasal Haklara, Eşitlik ve Kanun Hakimiyetine, Sosyal ve Ekonomik Haklara, Eğitim ve Öğretim Hakkı ile Siyasi Bağımsızlık Haklarına özen gösterilmiş ve Kur'an-ı Kerim'de de yer verilmiştir⁹⁶.

Bu durum bize İslamiyet'te insan haklarına ne kadar kapsamlı olarak yer verildiğini göstermektedir.

⁹³ KARAMAN, Hayreddin, *a.g.m.*, s. 233

⁹⁴ DONNELLY, Jack, *a.g.e.*, s. 58-59

⁹⁵ PAMAK, Mehmet, *İslamın ve Batı Düşüncesinin İnsan haklarına Yaklaşımı*, Yeni Türkiye S21,1998,s.246

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kur'an-ı Kerim(Zümer 17-84,Şems 7,8,9,10,Bakara 30,Zariyat 56.Araf 172); Hayreddin Karaman, *a.g.m.*, s. 231-244; Mehmet Pamak, *İslamın ve Batı Düşüncesinin İnsan Haklarına Yaklaşımı*, Yeni Türkiye, Sayı: 21, s. 245-273

1.7 DEMOKRASİLERDE İNSAN HAKLARI

Demokrasi, halkın egemen olduğu yani iktidarın gücünü halktan aldığı ve gücün halkın yetkisinde bulunduğu ve bu gücü elde etmek için hürriyet, adalet, eşitlik, danışma, hoşgörü, fikir alış-verişi vs ilkelerin söz konusu olduğu bir yönetim biçimidir.

Demokrasi kavramının tanımından yola çıkarak iktidarın gücünü kullananların tutumları İnsan Haklarına demokrasilerdeki uygulamalarını belirleyebilmektedir.

Demokrasi kelimenin tam anlamıyla liberalizm, sosyalizm ve faşizm örneğinde olduğu gibi bir ideoloji olduğu düşünülemez. Demokrasi organize bir sosyal faaliyetin amaçları ve araçları hakkında olan bir düşünceler manzumesi değildir.

“Demokrasinin temelinde sorunlara nesnel ve kalıcı çözümler bulunmaktadır”⁹⁷. İnsan Hakları tarihsel süreçte gelişen bir vakadır. Demokrasi bu vakaların toplamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demokraside farklı düşünce ve farklı örgütlenme özgürlüğü vardır. Bu sebeptendir ki toplumdaki farklılıklar serbest olarak ifade edilebilir ve çokcul bir ortamda aynı koşullarda barışık yaşayabilir. Düşünce ve her türden çıkar sahipleri birliktelik oluşturarak siyasi karar ve tavır almada etkili olmaya çalışırlar. Çoğulculuk ilkesinden hareket eden bu örgütler sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerdir. İşte siyasi partilerin bu amaçla kurdukları hükümetlerin 1982 Anayasası sonrası İnsan Hakları konusundaki gelişmeleri ele alacağız.

1982 Anayasası “Siyasi partiler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” cümlesi ile kabul etmiştir.

Demokrasi sistemini ayakta tutan fonksiyonlar ve değerler vardır. Bunları ele alacak olursak; Milli egemenlik demokratik düzende uygulanır. Egemenliğin

⁹⁷ BÜYÜKKARAGÖZ, S. S., KESİCİ, Şahin, *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*, Ankara, 1998, s. 1

uygulanması ise söz ya da davranışlarıyla düşüncelerini ifade etme biçimi olarak karşımıza çıkar. Hürriyeti kullanma bir demokrasi fonksiyonudur. Bu hürriyet aynı zamanda seçme ve seçilme hürriyetini sağlar. Vatandaşların aday olma, oy verme hakkını sağlar ki bu durumda yönetme-yönetilme bilincini doğurur ve demokrasinin fonksiyonlarını ortaya çıkarır⁹⁸.

Demokrasi bir fonksiyon olarak eşitliği getirmiştir. Bu fonksiyon devletin bekasını sağlamakta ve farklı toplumsal katmanlar arasında eşitlikçi bir yapı kurmaktadır. Bu değerlerin demokrasilerde yerleşik hale gelmesi işlerliğini sağlamıştır. Yine bu değerler saygı-sevgi ve kardeşlik duygusunu geliştirmiştir. Farklılıkları bağrında barındıran demokrasi İnsan Haklarının gelişimi ve korunması için ideal olan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. “Senin gibi düşünmüyorum ancak, senin düşünceni savunmanı savunuyorum” felsefesiyle olaylara ve olgulara İnsan Hakları en yüksek düzeyde temellendiren yegane sistemin demokrasi olduğu görülecektir.

1.7.1 Birey Toplum ve İnsan Hakları

Çağdaş Batı medeniyetinin temel kurum ve değerlerinden olan İnsan Hakları evrensel bir boyut kazanarak Batı dışı toplumlar tarafından da benimsenmiş ve günümüz dünyasında bütün toplumların ortak değeri ve hassasiyet alanı haline gelmiştir. Kişilerin sırf insan olmaları sebebiyle sahip oldukları hakları anlatan temel hak ve özgürlükler, temelde siyasal iktidarın sınırlandırılmasını gündeme getirmiş, felsefi ve siyasal düzeyde çeşitli çabalara konu olmuştur⁹⁹.

İnsan Haklarının öznesi hiç şüphe yok ki topluluklar değil, yalnızca bireylerdir. İnsan Hakları temelde birey haklarıdır. Çünkü sadece vatandaşlar seçebilir, tercihte bulunabilir. Özgürlük bireyler içindir. “Özgür Toplum” demek bireylerin özgür olduğu bir toplum demektir. Bu çerçevede toplulukların hakları gibi görünenler aslında o toplulukları oluşturan bireylerin hakları ya da bireylerin başka

⁹⁸ BÜYÜKKARAGÖZ, S. S., KESİCİ, Şahin, a.g.e., s. 2-3

⁹⁹ DURSUN, Davut, *İnsan Hakları Sorununun Siyasi Temeli*, Yeni Türkiye, Sayı: 21. Mayıs-Haziran 1998, Yıl: 4. S. 168

bireylerle birlikte kullandığı haklardır. İnsan Haklarının öznesinin bireyler olması topluma ya da kollektif yapıya ait olma şartına bağlı olması demektir¹⁰⁰.

Şu halde İnsan Haklarından bahsederken kabul etmemiz gereken ilk gerçek, insan olarak doğan herkesin insan olduğu ve evrensel kabul gören İnsan Haklarına sahip olduğudur. Bu haklar, devletin bahşettiği değil, her insanın doğuştan sahip olduğu haklardır¹⁰¹.

“İnsan Haklarının bireyciliği objektif şartlara bir cevaptır. Geleneksel düşünce ve uygulamaların niteliği ve insan onuru karşısındaki esaslı ilgi ve ihtiyaçlar ne olursa olsun, objektif tarihi nedenler bugün Belçika, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde bir, iki veya üç yüzyıl öncesi ile hemen hemen aynıdır”¹⁰².

1.7.2 İnsan Haklarının Evrensel Niteliği

XX yüzyıl İnsan Haklarının, milli sınırlar dışına taşarak evrenselleştiği bir dönem olmuştur. İnsan Hakları 2. Dünya Savaşı'ndan sonra temelinden değişmiştir. İnsan Hakları sadece bireysel devletleri ilgilendiren bir konu olmaktan çıkmış, bu hakların ihlali, devletler hukukunun ihlali sayılarak diğer devletlerin müdahalelerine yol açmıştır¹⁰³.

İnsan Hakları konuya ilişkin uluslararası belgelerde evrensel olarak nitelendirilmektedir. İnsan Haklarının ırk, din, dil, coğrafi, siyasi ideolojik, sosyal ve ekonomik veya diğer farklılıklar dikkate alınmadan, bütün yeryüzünde yaşayan bireylere aynı şekilde uygulanmasıdır. İnsan Hakları yönetim biçimleri farklı olan ve bu olguyu farklı algılayan devletlerin milli sınırları içinde korunmaktadır. Bu devletler farklı farklı devletlerdir. Gelişmiş sanayi devletleri ya da gelişmekte olan devletlerdir. Bu devletlerin bazıları feodal yapıya sahiptir. Diğerleri ise üniter özellik arz eder. Bazı devletlerin resmi dini varken bazıları laiklik ilkesini benimsemişlerdir. Askeri veya sivil, monarşi veya cumhuriyet, parlamenter demokrasi veya halk

¹⁰⁰ ERDOĞAN, Mustafa. *İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım*, Liberal Düşünce, Sayı: 12. Ankara. 1998. s. 10-11

¹⁰¹ AKŞENER, Meral. *İnsan Hakları Kimin Hakkı*, Yeni Türkiye, Sayı: 21, Mayıs-Haziran 1998. s. 68

¹⁰² DONNELLY, Jack, a.g.e., s. 68

demokrasisi ile yönetilen devletler vardır. İnsan Haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası belgeler, bu farklı mantalitedeki devletlerden, vatandaşlarıyla ilişkilerinde ortak paydada buluşma ve asgari bazı şartlara saygı göstermesini istemektedir¹⁰⁴.

Birleşmiş Milletler veya diğer uluslararası kuruluşlarca kabul edilen anlaşma ve sözleşmeler, ilgili ülkelerin yasama organları tarafından yasa ve yönetmelik biçimi ile ülke içi uygulamalara geçilmiştir. Artık zamanımızda insan hak ve özgürlüklerinin tanınması ortadan kaldırılmaya çalışılması veya bu kavramlara aykırı uygulamalarda bulunulması bir ülkenin iç sorunu olmaktan çıkmış ve evrensel bir boyuta ulaşmıştır¹⁰⁵.

İnsan Hakları hepimiz için sadece yararlanılması gereken haklar değil, aynı zamanda başkalarına karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluklar olarak da düşünülürse, İnsan Hakları sorunu büyük ölçüde çözülmüş olacaktır. İnsan Hakları aynı zamanda sorumlulukları içerir. Bu hakların kullanılması bazı sorumlulukları da birlikte getirir. Eğer her insan başkalarının da aynı haklara sahip olduğunu ve başkalarının haklarından yararlanabilmeleri için bizim de bazı ödevlerimiz olduğunu, bunun bir davranış kuralı olarak özümsemesi gerektiğini kabul ederse o zaman İnsan Hakları sorunu da büyük ölçüde çözülmüş olacaktır¹⁰⁶.

İnsan Hakları sadece aynı milli sınırlar içinde ortak paydası olan insanların sorunu değil farklı sınırlar ve ortak paydası (sosyal, ekonomik, politik) az olan insanların da sorunudur. Çünkü yerküre çağın getirdikleri imkanlarla sınırlı-sınıfları ve birçok farklılıkları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bunun içindir ki İnsan Hakları sorumluluk gerektiren bir durum içermektedir. İletişimdeki gelişmeler aynileşmeyi ve sorunları ortak algılamayı sağlamaya başlamıştır. Çünkü uygar toplumların ortak paydası İnsan Haklarıdır. Ortak payda olan bu haklar ve ödevler sadece yüz yüze olan kişilerle değil sosyal ve fiziksel olarak birbirinden uzak olan insanların da sorunudur.

¹⁰³ ÜNAL, Şeref. a.g.e., s. 35

¹⁰⁴ ÜNAL, Şeref. a.g.e., s. 35-36

¹⁰⁵ KARAMAN, Mehmet, **İnsan Hakları**, Yeni Türkiye, Sayı: 21 İnsan Hakları Özel Sayısı, 1998, s. 75

¹⁰⁶ TÜRK, Hikmet Sami, **Sürekli Bir Ödev Olarak İnsan Hakları**, Yeni Türkiye, Sayı 21 İnsan Hakları Özel Sayısı, 1998,s17

II. BÖLÜM

2 TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ GELİŞİMİ VE ANAYASALARDA YER ALMASI

Anayasaların yapılış amacı milli sınırlar içerisinde yaşayan tüm bireylerin toplumsal düzen içerisinde bir arada İnsan Haklarına saygılı ve özgürlükler içinde yaşamalarını sağlamaktır. Anayasalar özgürlükleri bazen sınırlandırır bazen de geliştirir. Özgürlük bireyin toplum içerisindeki yaşama arzusunun tüm sınırlarını kapsamaktadır. Hak ve özgürlükler Anayasaların teminatı ile sınırlarını tayin eder. İnsan haklarının statüsü değerler alanından çok pozitif hukuk sınırları içerisinde ve onuda aşan bir manaya sahiptir. Bu bakış açısıyla Türkiye'deki İnsan Haklarının Anayasal doğuşunu ve gelişimini irdelersek İslâmiyet'ten başlayarak konuyu şekillendirmek daha doğru olacaktır.

İslâmiyet'te hürriyet ve İnsan Hakları kavramlarına, Batı'daki anlamlarından tamamen farklı anlamlar verilmiştir. Hürriyet kelimesi köle olmamayı ifade etmektedir. İslamiyet, insanın doğuştan ve şahsına bağlı birtakım hakları olduğunu kabul etmez. İslâmiyet'te insanlara tanınan haklar, Tanrı tarafından bağışlanmış imtiyazlardır. Bu imtiyazlar, Batılı anlamda İnsan Haklarından çok farklı ve kapsam itibariyle de çok dardır¹⁰⁷.

Diğer iddialara göre tarihimizde İnsan Hakları için zengin bir tarihsel birikim bulunmaktadır¹⁰⁸. Bazılarına göre ise İslâm'ın İnsan Haklarına bakışı doğal hukukun bakışıyla uyumaktadır.

Buna göre Kur'andaki evrensel İnsan Haklarına ilişkin emirler hem Allah'ın hukukuyla hem de doğal hukukla ilgilidir¹⁰⁹.

¹⁰⁷ KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, A.Ü.H.F. Yayınları Ankara. 1976. s.85-88

¹⁰⁸ AYDIN, M.Akif, **İslâm Hukukunda Gayri Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti**, İnsan Hakları Semp. İst. Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği ve Hukuk Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul. 1995.s.129-136.

¹⁰⁹ SADIK, K.Ghulam, **Bugünkü İslâm'da İnsan Hakları**, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri. Yayına Hazırlayan İ.Kuyuradi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara. 1980,s.120.

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan insan hak ve hürriyetleri konusunda gelişen fikirlere, uzun süre yabancı kalmıştır. İnsan hak ve hürriyetleri kavramı XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı ile teması olan aydınlar tarafından Osmanlı İmparatorluğunda yerleştirilmeye başlanmıştır. Avrupa'daki bu konudaki gelişmeler bir halk hareketi niteliğindeyken Osmanlı İmparatorluğunda bu hak ve hürriyetler, hükümdar tarafından tebaaya alınmıştır¹¹⁰. Düşünürler tarafından bu konuda önümüze çıkan ilk belge 1808 tarihli Sened-i İttifaktır.

Sened-i İttifak, III. Selim'i tahta çıkarmak için Rumeli'nden gelip, muvaffak olamayan, ancak bunun yerine veliyaht genç II. Mahmut'u tahta çıkartan Rumeli Ayanlarından Bayraktar Mustafa Paşa'nın eseri sayılabilir. Bayraktar Mustafa Paşa, sadrazam olarak atanıp, Sekban-ı Cedit adı altında Nizam-ı Cedit ordusunu yeniden tesis ettikten sonra, taşra emniyetini de sağlamak amacıyla İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde legal statü kazanmış olan ve bir çeşit derebeyi görünümündeki "ayan" ları İstanbul'a çağırması ve görüşmeler neticesi 17 Şaban 1223 (1808) tarihinde Sened-i İttifak imzalanmıştır¹¹¹.

Sened-i İttifak'a göre merkezde yani İstanbul'da padişaha yeniçerilerden bir isyan vuku bulursa, bu hanedanlar izin almaksızın İstanbul'a gelecekler ve isyancıları cezalandıracaklardır. Ancak padişahta ayanlardan birine karşı bir harekete girişirse, ayanlarda elbirliği ile bu hareketi engelleyeceklerdir. Bu belge, bu bakımdan, yani derebeylerin kendilerini garantiye alması belgesi olarak, İngiltere'deki 1215 tarihli Magna Charta Libertatum adlı belgeye benzetilmektedir¹¹².

Bu belgenin uygulama alanı olmamıştır. Çünkü kısa bir süre sonra Bayraktar Mustafa Paşa'nın yeniçeriler tarafından bertaraf edilip öldürülmesinden sonra II. Mahmut, gücü tekrar elinde toplamaya çalışmış ve ayanları da bir bir devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Sened-i İttifak belgesi bu bakımdan toplumun tamamına verilmiş haklar niteliğinde olmayıp, derebeylerin (ayan) haklarını garanti altına alma

¹¹⁰ AKOĞUZ, N.Yakup, *İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Korunması*, Yüksek Lisans tezi, G.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.1987, s.16

¹¹¹ YILMAZ Faruk, *Türk Anayasa Tarihi*, Tekten Matbaacılık, Niğde, 1998, s.7

¹¹² YILMAZ Faruk, *a.g.e.* s.14

niteliğinde bir belgedir. Tebanın tamamına şamil olan İnsan hakları alanındaki ilk belge olarak ancak Tanzimat Fermanı'nı düşünebiliriz.

Tanzimat Fermanı, düşünürler tarafından Türklerin ilk "Haklar Beyannamesi" olarak kabul edilmektedir¹¹³. Ancak büyük bölümü ile idare, maliye, askerlik ve adliye alanlarında birtakım ıslahat tedbirlerini öngören bu belge incelendiğinde İnsan Hakları ile ilgili, hususların sadece birkaç satır içinde yer aldığı görülmüştür¹¹⁴. Tanzimat Fermanı'nda can güvenliği, mal güvenliği, şeref ve haysiyetin korunması, din ve vicdan hürriyeti gibi hak ve hürriyetler yer almaktadır. Ayrıca kişi güvenliğinin sağlanabilmesi için ceza ve ceza usulü ile ilgili bazı esaslar getirilmiştir.

Tanzimat Fermanı ile ilan olunan hakları, Batı'daki klasik anlamdaki İnsan Haklarından çok farklı ve kapsam itibarıyla de çok dardır. Her şeyden evvel insanların yaşama hakkı, şeref ve haysiyeti, mal güvenliği gibi hakları güvenlik altına alınmak istenmiştir. Klasik İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer alan hürriyet ilkesine hiçbir şekilde değinilmemiştir. Tanzimat Fermanı'yla ulaşılmak istenen hedeflere varılamamıştır. Kişi hakları alanında atılan adımlar da padişahlar tarafından yapılan bağışlama olarak kalmış ve gerçek bir teminata kavuşamamıştır¹¹⁵.

2.1 ISLAHAT FERMANI ve İNSAN HAKLARI

Islahat Fermanı (1856) Avrupa Devletlerinin baskısıyla ilan edilmiştir. Müslüman ve Hıristiyan teba arasındaki eşitsizlik, fermanın ağırlık noktasını teşkil etmektedir. Ayrıca bu ferman ile bazı kişi hakları da güvence altına alınmak istenmiştir. Islahat Fermanı, İnsan Hakları konusunda Tanzimat Fermanı'na nazaran büyük bir yenilik getirmemiş; Tanzimat Fermanı ile ilan edilen can, mal ve şerefin korunması hususundaki temel ilkeler tekrarlanmıştır; ancak hürriyet prensiplerine ve ideolojisine yer verilmemiştir¹¹⁶.

¹¹³ TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul. 1960. s.32.

¹¹⁴ KAPANİ, Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara. 1982, s.115.

¹¹⁵ KONGAR Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C.1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s.69.

¹¹⁶ AKOĞUZ, N.Yakup, *İnsan Hakları ve B.M. Çerçevesinde Korunması*, Gazi Ün.S.B.P.K.Y. Ankara. 1987, s.35

Tanzimat Fermanında, eziyet, işkence vs. gibi her türlü cezai işlem yasaklanmış olmakla beraber, Islahat Fermanı'nda salt kişi haklarına yer verilmiş, cezai işlemlere değinilmemiştir. Islahat Fermanı ile eğitim hürriyeti de kabul edilmektedir¹¹⁷.

Bu fikirler Meşrutiyet rejimini hazırlayan başlıca etkenler olmuştur. Hazırlanan 1876 Anayasasında kişilerin temel hak ve hürriyetleri ile ilgili düzenlemelere de yer verilmektedir. Bunlar Klasik anlamda birçok Anayasada bulunan hak ve hürriyetler gibidir. Kişi güvenliği, mesken masumiyeti, ibadet hürriyeti, Kanun önünde eşitlik, mülkiyet hakkı gibi klasik, insan hak ve hürriyetleri Avrupa'ya nazaran bir asırlık gecikme ile ilk defa 1876 Anayasasında yer almıştır. Ancak bu hak ve hürriyetler teminat altına alınmamıştır. Kişi hürriyetleri şeklen vardır. Esasta bütün devlet kudreti ve yetkileri padişahda toplanmıştır¹¹⁸.

2.2 KANUN-U ESASİ ve İNSAN HAKLARI

Tarihimizde demokrasi ve İnsan Hakları alanında ilk önemli gelişmeler “ Meşrutiyet Dönemi” olarak adlandırılan ve 1876 Anayasasının (Kanun-u Esasi) ilanı ile başlayan dönemde ortaya çıkmıştır. Modern anlamda ilk Anayasamız olan Kanun-u Esasi ile birlikte, devlet yönetimine halk iradesi, çok kısıtlı bir ölçüde de olsa, ilk kez girmiştir¹¹⁹.

1876 Anayasası, demokratik bir meşruti monarşi Anayasası haline getirilmiştir. Git gide ağırlaşan iç ve dış koşullar ve ülkede yeterli bir demokratik geleneğin bulunmaması, bu Anayasanın gereği gibi uygulanmasına imkan vermemiştir¹²⁰.

1876 Anayasası demokrasi açısından ne getirmiştir? Anayasa padişahın elinden yetkileri alarak, monarşiye son vermemiştir. Halkın kendisini yönetmesi gibi köklü bir değişiklik de yapılmamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nde olduğu gibi yine

¹¹⁷ KONGAR, Emre, a.g.e., s.68

¹¹⁸ ÖZMAN, A, a.g.e. s.18-23

¹¹⁹ YILMAZ, Faruk, a.g.e. s.9-10

¹²⁰ YILMAZ, Faruk, a.g.e. s.9.

padişaha aittir. Bununla beraber Anayasayla birlikte, halkın temsilcilerinden oluşan, bir meclis bulunmaktadır. Halk bu meclis aracılığıyla, kendi isteklerini dile getirecek ve yasaların yapılmasına söz sahibi olacaktır¹²¹.

Bu Anayasayla padişahın yetkileri çok az sınırlanmış ve egemenliğin sahibi olarak üstünlüğü korunmuştur. Mutlak monarşinin kendisini bir ölçüde sınırlayarak, Anayasalı ve meclisli yapıya kavuşmuş olmasıdır¹²². İnsan Hakları yönünden Kanun-u Esasi bir hak ve özgürlükler listesi içermektedir. O dönemdeki diğer ülkelerin Anayasalarıyla karşılaştırıldığında, bu listede sıralanan haklar, hiç de az değildir. Anayasa, kişi güvenliği, ibadet özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve konut dokunulmazlığı gibi haklar tanımış; kanun önünde ve devlet hizmetine girmede eşitlik, kanunsuz vergi konamayacağı, işkence yasağı ve doğal yargıç ilkesi gibi esasları benimsemiştir¹²³. 1876 Anayasasının İnsan Hakları yönünden önemi Osmanlı Devleti'nde ilk kez, insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri hakları bulunduğunun kabul edilmiş olmasından gelir¹²⁴.

1876 Kanun-u Esasi ile ilk kez İslam Hukuku ilkeleri etrafında şekillenmiş İnsan Hakları anlayışının dışına çıkmıştır. Gerçekten de Kanun-u Esasi birçok hükmünü Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin etkisi altında kalınarak hazırlanmıştır. Bu milletlerarası belgeden etkilendiği birçok hükmünde açıkça görülmektedir. Belirtelim ki bildiri, döneme damgasını vurmuş ve pek çok ülkeyi etkilemiştir¹²⁵.

2.3 1921 ANAYASASI ve İNSAN HAKLARI

1921 Anayasası 1876 Kanun-u Esasi henüz kabul edilmemiş sayıldığından bu Anayasa sadece 23 maddelik, kısa bir metin olarak kaleme alınmıştır. Fakat 1921 Anayasasının artık Kanun-u Esasiden çok farklı temellere dayanmakta ve yeni Türk devletini kurmakta olduğu açıktır. 1921 Anayasasının en önemli özelliği ve en

¹²¹ UYGUN, Oktay, *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları* TODAİE. İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Ankara. 1996, s.13

¹²² UYGUN, Oktay, a.g.e. s.13.

¹²³ UYGUN, Oktay, a.g.e s.14

¹²⁴ ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin yayınları, Ankara. 1998, s.14

¹²⁵ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.14

devrimci ilkesi milli egemenlik ilkesidir¹²⁶. Bu Anayasada saltanatın kaldırılacağı yolunda bir hüküm bulunmakla beraber, milli egemenlik ilkesinin kişisel egemenliğe dayanan monarşik bir yönetim sistemiyle bağdaşmayacağı açıktır. Aynı Anayasa, yasama ve yürütme organlarının TBMM’de toplandığını, meclisin bakanlara yol göstereceğini, gerektiğinde onların değiştirilebileceğini belirtmektedir. Nihayet 1921 Anayasası, il ve nahiyelerde, halk idaresi, yani yerinden yönetim ilkesini kabul etmiştir¹²⁷.

Osmanlı Devletinde görülen demokratik gelişmeler, padişahın mutlak iktidarını sınırlamaya yönelik girişimlerdir. Bu girişimlerle, halkın iktidarı paylaşması, ülke yönetiminin de söz sahibi olması amaçlanmıştır¹²⁸.

Buna karşılık, ulusal devletin kuruluşu aşamasındaki gelişmeler, egemenliğin kaynağı konusunda köklü bir değişime yol açmıştır. Artık, iktidarın sınırlanması veya paylaşılması değil, iktidarın doğrudan doğruya halka verilmesi söz konusudur¹²⁹. Bu önemli değişiklik, ilk olarak Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ortaya çıkmış, daha sonra bir Anayasa kuralı haline gelmiştir. Yeni ulusal devletin ilk Anayasası olan 1921 Anayasası’nın 1. maddesine göre **“Egemenlik Kayıtsız ve Şartsız Milletindir”** denmiştir.

1921 Anayasası kısa bir Anayasadır. Bu Anayasada İnsan Haklarına ilişkin kurallar yoktur. Olağanüstü koşullar altında hazırlanmış ve çökmekte olan imparatorluktan, yeni bir devlet yaratma işini üstlenmiştir. Bu Anayasanın kendisi kadar, ömrü de kısa olmuş, üç yıl sürmüştür. Üç yıllık kısa süre içerisinde, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması, Saltanat ve Hilafetin kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi gibi önemli işler bırakılmıştır¹³⁰.

¹²⁶ ANAYURT, Ömer, 1876 Kanun-u Esasi ve 1909 Değişikliklerinde Temel Hak ve Hürriyetler. Yeni Türkiye Dergisi Sayı 21. 1998, s.660-670

¹²⁷ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.6

¹²⁸ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.6

¹²⁹ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.18

¹³⁰ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.19

2.4 1924 ANAYASASI ve İNSAN HAKLARI

1924 Anayasası 6 bölüm ve 105 maddeden oluşmuştur. Birinci bölüm Hükümler adını alan 8 maddeden oluşmuş olup, dokuzuncu maddeden başlayan ikinci bölüm yasama ve görevi başlığını taşımaktadır. Üçüncü bölüm, 31. maddeden itibaren Anayasada yer almış olup, yürütme konularını içermektedir. Dördüncü bölüm, yargı kuvveti bölümü olup, 53. maddeden 67. maddeye kadar olan kısmı kapsamaktadır. Beşinci bölüm, “Türklerin Hukuku Ammesi” bölümünden oluşmaktadır. Altıncı ve son bölüm ise çeşitli hükümler başlığını taşımaktadır. 1924 Anayasası’nda Kuvvetler Birliği ilkesi kabul edilmiştir¹³¹.

“Türklerin Hukuku Ammesi” başlığı altında Anayasalarda yer alan özgürlüklere bakıldığında, 1924 Anayasası üzerinde 18. yüzyıl düşünürlerinin doğal hukuk anlayışının etkili olduğu görülmektedir. Her şeyden önce 1924 Anayasasının kabul ettiği haklar yalnızca klasik haklar grubudur. Sosyal haklara yer verilmemektedir. Özgürlük 1789 tarihli İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisinde dille tanımlanmıştır. Herkes için özgürlüğün sınırının, başkalarının özgürlüğünün sınırı ve bu sınırın yasayla çizileceği belirtilmiştir. Ancak özgürlüğü sınırlayacak olan yasalara bir sınır getirmemiş ve özgürlükleri koruyacak Anayasal mekanizma kurulmamıştır¹³².

Anayasa eşitlik konusunda getirdiği hükümlerde, Türklerin yasalar önünde eşit olduklarını, herkesin yasalara uymakla yükümlü olduğunu, her türlü zümre, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıklarının kaldırılmış ve yasak olduğunu belirtmiştir¹³³.

Bununla birlikte 1924 Anayasası, hukuk devleti açısından bazı önemli eksikliklerde içermekteydi. Mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi gibi konular ayrıntılı olarak düzenlenmemiştir. Ayrıca Anayasa, yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesini düzenlememiştir. Her ne kadar Anayasa “ Hiçbir yasa Anayasaya aykırı olamaz” hükmünü getirmişse de ne Amerika Birleşik Devletlerinde

¹³¹ YILMAZ , Faruk, a.g.e. s.100

¹³² KİLİ. Suna. GÖZÜBÜYÜK Şeref, **Türk Anayasa Metinleri** ,Türkiye İş Bankası Yayınları. Ankara. 1985.

s.124

¹³³ KİLİ. Suna, GÖZÜBÜYÜK Şeref, a.g.e. s.124

olduğu gibi mahkemelerine açık yetki vermiş ne de bu konuda görevli bir mahkeme (Anayasa Mahkemesi) kurmuştur¹³⁴.

Kabul edildiği günden, kaldırıldığı 27 Mayıs 1960'a kadar geçen 36 yıllık süre içinde bu Anayasa yedi defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden biri siyasal temsilin genelliği açısından önemlidir. 1934 yılında yapılan bu değişikliğe göre kadınlara da seçme seçilme hakkı tanınmıştır¹³⁵. Bu şekilde oy hakkını demokratik ilkelerinden olan “genel oy ilkesi” yönünde bir gelişme gerçekleştirilmiş olmaktadır.

1924 Anayasası hem tek partili dönemin hem de çok partili dönemin Anayasası olmuştur. Bu Anayasa bütün eksikliklerine rağmen demokratik bir siyasi yapı oluşturulmasına elverişlidir¹³⁶. Ancak demokratik kültürün henüz yerleşmediği o dönemde içerdiği boşluklar sebebiyle antidemokratik uygulamalara da yol açmıştır. Anayasaya yansımayan tek parti sistemi, devlet partisinin tüzük ve programlarında resmileşmiş ve bu siyasal metinler bir bakıma dönemin gerçek Anayasaları olmuştur. Anayasaya uymayan birçok kural kurum, tek parti tarafından uygulanmış, bu dönemin siyasal rejimini Anayasadan çok, bu kural ve kurumlar belirlemiştir¹³⁷.

Çok partili dönemde ise demokrasi, yalnızca dürüst seçimlerle çoğunluğun iktidara gelerek millet egemenliğini kullanması olarak anlaşıldığı için hukuki ve siyasal sınırlamalara gerek görülmemiştir. Ancak, sınırlayıcı kurumların olmadığı bu durumda, önceki dönemlerdeki tek parti baskısı yerini çoğunluk baskısına bırakmış. Demokratik Parti kendisini millet egemenliğinin kullanıcısı olarak görmüştür¹³⁸.

Bu ortamda 1940'larda başlayan yeni Anayasa arayışları daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. İktidarın sınırlanması, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, hukuk devleti ilkesinin gereklerinin yerine getirilmesi yeni Anayasa arayışlarında en çok işlenen konulardır. Ancak iktidar kendini sınırlamaya

¹³⁴ YILMAZ, Faruk, a.g.e. s.16.

¹³⁵ GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara. 1998,s.127

¹³⁶ ARIKAN, Samih Rifat, **Demokrasimizin Aksayan Yönleri** Mülkiyeliler Birliği Dergisi (Ocak-Mart 1968) s.20

¹³⁷ PARLA, Taha, **Türkiyede Anayasacılık Hareketleri ve Yeni Bir Anayasaya Doğru**, Türkiyenin Siyasal Rejimi, 1980-1989. 2. Baskı İstanbul İletişim Yayınları, 1993. s.16

¹³⁸ TUNAYA, Tarık Zafer, **Demokrasi ve Az Gelişmişlik**, Cumhuriyet, 31 Mart 1971

yanaşmamıştır. 1950’li yılların sonlarına doğru, iktidara karşı protesto gösterileri yapılmaya başlanmış, hatta güvenlik güçleriyle göstericiler arasında çatışmalar olmuştur. Bu ortamda 27 Mayıs 1960 günü silahlı kuvvetler, 38 subaydan kurulu Milli Birlik Komitesi öncülüğüyle ülke yönetimine el konulmuştur. Bu tarihte 1924 Anayasası yürürlükten kaldırılmış bulunmaktadır¹³⁹.

2.5 1961 ANAYASASI ve İNSAN HAKLARI

1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklere 1924 Anayasasına nazaran daha detaylı ve geniş, hem de daha güvenceli bir düzenleme ile yer verilmiştir. Her şeyden önce, 1924 Anayasası’nda genelde temel hak ve özgürlüklerinin sadece isimlerinin sayılmasıyla yetinildiği, buna karşılık özgürlüklerin ne şekilde ve hangi şartların varlığı halinde sınırlanacağı takdiri meclise bırakılıp, çerçevesinin kanunla çizileceği belirtildiği halde; 1961 Anayasası’nda temel hak ve özgürlükler çok daha ayrıntılı ve çağdaş biçimde düzenlenmiştir. Artık yasama organı özgürlükler konusundaki yapacağı düzenlemelerde tam bir takdir serbestliğine sahip olmadığı gibi. Anayasanın hiç kimse tarafından dokunulamaz dediği alanda da müdahale edemeyecektir. 1961 Anayasası bu dokunulamaz alana “öz” kavramı ile ifade etmiştir. Yani meclis temel hak ve özgürlükler alanında yasal düzenlemelerle tasarruflarda bulunurken artık özgürlüklerin “öz”üne dokunulmayacaktır. Böylelikle 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda “öz güvencesini” benimsemiş olmaktadır¹⁴⁰.

Peki bir hak özgürlüğün “öz”ü nedir? Bu nasıl tespit edilecektir? Anayasa mahkemesinin çeşitli kararlarına göre, eğer bir sınırlama, bir hak ve özgürlüğün kullanılmasını imkansız kılıyor veya aşırı derece güçleştiriyorsa, o hak ve özgürlüğün özüne dokunulmuş olacaktır. Demek suretiyle “öz” kavramına bir açıklık getirmek istemiştir. Bununla beraber yazarların da getirdiği gibi “özgürlüğün özü” kavramının ne olduğunu, içeriğini tanımlamak zordur. Şu halde “öz” her hak ve

¹³⁹ SOYSAL, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, AÜSBF Yayını, Ankara. 1968. s.121.

¹⁴⁰ ÖZBUDUN, Ergun, *a.g.e.* s.21

özgürlüğe göre ve o hak ve özgürlüğün ihlali söz konusu olduğu zaman özel olarak, her özgürlüğün kendi özelliklerine göre belirlenecektir¹⁴¹.

1961 Anayasası kişi temel hak ve hürriyetlerini dört grupta düzenlemiştir. Birinci bölümde (m.10-13) tüm haklar için geçerli olan ve onların nitelik ve özelliklerini açıklayan genel hükümler yer almıştır. İkinci bölümde (M.Ö. 1-34) kişinin hak ve ödevleri, üçüncü bölümde (M.Ö.35-53) sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler düzenlenmiştir¹⁴².

1961 Anayasasında devlet düzeni ile ilgili daha birçok yenilik bulunmaktadır. Bu Anayasada belirtilen birçok özellik dahi 1924 Anayasası çerçevesinde uygulanan farklı bir demokrasi düzeninin kurulmasının amaçlandığını göstermeye yetiyor. 1961 Anayasası'nda, halkın temsilcilerinden oluşan meclis, egemenliği kullanan organlardan yalnızca birisidir. Ülke yönetiminde artık, özerk kuruluşlar, yürütme ve yargı organları da, söz sahibidir. Meclisin çıkarttığı yasalar Anayasa mahkemesinin denetimi altındadır. Hükümetin yasalar aykırı uygulamalarına karşı, yurttaşlar bir başka mahkemeye, Danıştay'a başvurabilir ve haksız işlemlere engel olmak için girişimde bulunabilirler¹⁴³.

1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi ve sınırlanması noktasında dört önemli ilkeyi benimsemiştir.

1-İnsan Hakları Anayasada gösterilen belirli nedenlerle sınırlanabilir.

2-Sınırlama Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.

3-Sınırlama yasayla yapılmalı idari izleme bırakılmamalıdır.

4-Hiçbir şekilde ve halde, hak ve özgürlüğün özüne dokunulmamalıdır¹⁴⁴.

Bu Anayasayla, devlet yönetimi oldukça karmaşık bir sisteme bağlanmıştır. Yapılmak istenen mecliste oluşan çoğunlukların demokrasi ve İnsan Haklarını

¹⁴¹ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.22

¹⁴² DAL, Kemal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku**, Ankara. 1986. s.20

¹⁴³ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.21

¹⁴⁴ TANÖR, Bülent, **İki Anayasa (1961-1982)**, Beta Basım, İstanbul. 1994, s.26

zedeleyecek davranışlara engel olmak düşüncesidir. Ayrıca, özgürlükçü bir düzeni güvence altına almak olarak da değerlendirebiliriz. 1961 Anayasası ile mecliste oluşan çoğunlukların yetkisi sınırlandırılmaya çalışılarak, demokratikleşmenin bir başka boyutunu ortaya çıkarmıştır¹⁴⁵.

1961 Anayasası, çağdaş İnsan Haklarını, geniş biçimde yeniden düzenlemiştir. 1924 Anayasasından farklı olarak, yalnızca “klasik hakları” değil “sosyal hakları” da düzenlemiştir. 18. yüzyıla ait İnsan Hakları belgeleri ve Anayasalarda düzenlenen haklar, genellikle klasik haklar olarak adlandırılırlar. Bu hakların temel özelliği kişilere devletin karışamayacağı özel bir alan yaratmasıdır. Klasik haklar kişileri devlete karşı korur. Devlete kişilerin özel alanına girmemeye karışmama yükümlülüğü getirir¹⁴⁶.

Buna bir örnek verilmesi gerekirse, din ve vicdan özgürlüğü, devlete, kişilerin inançlarına ve ibadetlerine karışmama, müdahale etmeme borcunu yükler. Dernek kurma hakkı, devletin, kişilerin dernek kurmalarına engel olamayacağını ifade eder. 1961 Anayasası, klasik hakları ayrıntılı olarak sıralamış ve güvence altına almıştır. Bunun yanında, sosyal hakları da uzun bir liste halinde düzenlemiştir. Bu hakların bir kısmı, klasik haklar gibi kişiyi devlete karşı korumaktadır¹⁴⁷.

1961 Anayasası'na göre, temel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilen. Ancak özüne dokunulamamaktadır. Anayasanın getirdiği demokratik ve özgürlükçü düzen Türkiye'de oluşan şiddet eylemlerini önlemek gerekçesi ile 12 Mart 1971 tarihinde silahlı kuvvetlerce kesintiye uğratılmıştır. 12 Mart rejimi denen bu dönemde (1971-1973) 1961 Anayasası üç defa değiştirilmiştir¹⁴⁸.

27 Mayıs 1960 İhtilali ve onun akabinde yapılan 1961 Anayasası bir tepki Anayasası ve yeni açılan dönem bir tepki dönemi niteliği taşımaktadır. Bu tepkinin üzerine 1961 Anayasasının kurduğu kuvvetler dengesinde görmek mümkündür. Bu Anayasayla yürütme organına zayıf bir statü verilmiştir. Zira 1950-1960 yılları.

¹⁴⁵ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.25

¹⁴⁶ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.26

¹⁴⁷ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.26

¹⁴⁸ TANÖR, Bülent, a.g.e., s.39.

arasında hep kuvvetli icradan şikayet edilmiştir. Halbuki zayıf yürütme anlayışı, devlet işleyişinin düzenlenmesinde Batı ülkelerindeki son gelişmeler ve özellikle toplumumuzun devlet anlayışına uymamaktadır¹⁴⁹.

1961 ve 1982 Anayasalarının halk oyu ile kabul edilmesi onlara belki meşrutiyet kazandırmış; fakat demokrasiye, evrensel hukuk, norm ve kriterlerine dolayısıyla hukukun üstünlüğü prensibine uygunluk kazandıramamıştır¹⁵⁰.

Anayasası, hem yapılış hem de yürürlüğe sokuluş şekli olarak diğerlerinden daha demokratik yöntemlerle olmuştur. Ama yine de toplumu kucaklaması, tüm toplum kesimlerinin “kuruculuk” rolünü uygulamalarını ve sonuçta bir “sözleşme” veya antlaşma olarak ortaya çıkması söz konusu değildir¹⁵¹.

1961 Anayasası, temel hak ve hürriyetlere, 1924 Anayasasına oranla hem daha geniş, hem daha güvenceli, bir yer vermiştir. Türkiye Cumhuriyetlerinin niteliklerini belirten ikinci madde, bu nitelikler arasında “İnsan Haklarına dayanan devlet” olma niteliğini de saymaktadır. Bu deyim, hürriyetçi (liberal) bir siyasal rejimi ifade etmektedir¹⁵².

1961 Anayasasında kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sisteminin kabul edilmiş olması da, kişi hak ve hürriyetlerini daha güvenceli duruma getirmiştir.

1961 Anayasasının 11. maddesine göre “temel hak ve hürriyetler, Anayasasının özüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Bu hükümde hürriyetlerin sınırlanmasına iki sınırlama getirmiştir. Biri sınırlamanın ancak “kanunla” yapılabilmesi, diğeri de sınırlamanın “Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun” olmasıdır. 1961 Anayasasının kurduğu Hükümet mekanizması içinde bazı tıkanıkların meydana geldiği, Anayasa hükümlerinin bunları gidermede yetersiz

¹⁴⁹ TANÖR, Bülent, a.g.e., s.40-41.

¹⁵⁰ ÇELEBİ, A. Rüstü, Sivil Anayasa Şartı, Yeni Türkiye Özel Sayısı 30, s.35.

¹⁵¹ DURSUN, Davut, Anayasa Yapımında Temsil Sorunu, Yeni Türkiye, sayı 30, s.560.

¹⁵² ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.21

kaldığı ve sonuçta ortaya çıkan siyasal hareketsizliğin rejim bunalımını ağırlaştırdığı bir gerçektir¹⁵³.

1961 Anayasası, çoğulcu niteliğiyle de dikkat çekmektedir. Anayasa çoğulcu örgütlerin faaliyet gösterebilmeleri, çıkarlarını savunabilmeleri ve haklarını arayabilmeleri için gerekli ortamı hazırlamıştır. Bu çerçevede dernek kurma hakkını, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını, basım ve yayımla ilgili hak ve özgürlüklerini vicdan ve din hürriyetini düzenlemiş, sınırlama gerekçelerini ilgili maddelerde belirtmiş, sınırlamanın sınırını da koymuştur¹⁵⁴.

2.5.1 1961 Anayasasında Temel Hak Ve Hürriyetlerin Genel Görünümü

1961 Anayasası'nın temel niteliklerinden biri de ayrıntılı bir özgürlük sistemi getirmesi ve bunu bazı kuramsal güvencelerle desteklenmesidir. Temelde 1982 Anayasası'nın yaklaşımı bundan farklı değildir. Fakat başlangıç kısmında yer alan bazı ifadeler 1982 Anayasasının temel hak ve hürriyetlere biraz daha değişik baktığını göstermektedir. Nitekim "Hiçbir kişi ve kuruluş bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkmayacağı" ifadesiyle demokrasiye kendisiyle özdeşleştirmiştir. 1961 Anayasası genel amacını başlangıç kısmında şöyle ifade etmiştir. Milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını, gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmaktır. 1982 Anayasası'nda 1924 Anayasasının "tabii haklar" anlayışı ile 1961 Anayasası'nın "İnsan hakları anlayışı" açık bir ifade halinde yer almaktadır. Bunun yerine başlangıç kısmında "her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içerisinde onurlu bir hayat sürdürme maddi manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buna karşılık 12. madde de 1961 Anayasasını 10. maddesinde yer alan ifadeye benzer bir ifade bulunmaktadır. Buna göre "herkes kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez. temel hak ve hürriyetlere

¹⁵³ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.21

¹⁵⁴ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.27

sahiptir.” Bu düzenlemeler, karşısında 1961 Anayasasının “tabii hak” anlayışını benimsediği izlenimi uyanıyor ise de bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetler ifadesi pozitivist bir anlayışa dayandırılabilir¹⁵⁵.

Bazılarına göre 1982 Anayasası devleti ve toplumu tercih etmiş, kişiyi ikinci plana itmiştir¹⁵⁶. 1982 Anayasasını hazırlayan komisyon başkanı Aldıkaçtı: “Anayasamızda hiçbir şekilde böyle bir düşünceyi, böyle bir dünya görüşünü gerçekleştirmek yolunu seçmedik, düşünmedik dahi” demektedir¹⁵⁷.

Gerçekten temel hak ve hürriyetlerin kurulması açısından en zor denge bu noktada kendisini göstermektedir. 1961 Anayasası’nın bu dengeyi fert lehine kaydırduğu, buna karşılık 1982 Anayasası’nın devlet ve toplum lehine kaydırduğu söylenebilir. 1961 Anayasası’nın bu tutumunda 1960 öncesinin etkili olduğu, 1982 Anayasasının bu tutumunda da 1980 öncesinin etkili olduğu bir gerçektir. Her iki Anayasasının bu eğilimini tespit etmek için hak ve hürriyetlere ilişkin düzenlemelerde kişi, toplum ve devlet kelimelerinin kullanılış yeri ve vurgulama biçimine bakmak yeterlidir. Fakat yine de 1982 Anayasasının “kişiyi tamamen ihmal ettiği ve ikinci plana ittiği” görüşüne katılmakta da biraz zordur¹⁵⁸.

2.6 1982 ANAYASASINDA TEMEL HAK ve HÜRRİYETLERİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1982 Anayasası’nda temel hak ve özgürlükler, Anayasasının ikinci kısmında dört bölüm halinde düzenlenmiştir. 1961 Anayasası’na nazaran 1982 Anayasası daha detaylı ve ayrıntılı bir biçimde temel hak ve özgürlükleri ele almıştır.

1982 Anayasası’nın 12. maddesinin 1. fıkrası, aynen 1961 Anayasasının 10. maddesinin 1. fıkrasında iktibas edilmiştir. 1961 Anayasası’nın 1982’ye nazaran daha demokratik ve İnsan Haklarına değer veren devlet anlayışını benimsediği

¹⁵⁵ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.80

¹⁵⁶ KİLİ, Suna, *Temel hak ve Özgürlükler Yönünden 1961 ve 1962 Anayasaları*, Türkiye İş. Bank. Yay. Ankara. 1984, s.26

¹⁵⁷ ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Yargısı* Ankara. 1987, s.53

¹⁵⁸ ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İ.Ü. Huk.Fak. Yay. 1982. s.55

ağırlıktadır. “İnsan Haklarına dayanan devlet” bu hakların ve ödevlerin düzenlenmesinde insan onuruna ve kişi özgürlüğüne öncelik tanıyan devlettir. Bu yaklaşımda özgürlük asıl, sınırlama istisnadır¹⁵⁹. Böylelikle 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlükler açısından önceliği kişiye vermiş; kişinin özgürlükten faydalanması hususunda devleti bir araç olarak kabul edip; kişinin özgürleşmesi için devleti görevli saymıştır. Yani devlet kişi için vardır, devlet bir amaç değil, insan için bir araçtır. Buna karşın 1982 Anayasası ise önceliği kişiye değil, devlete ve “devletin ilkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” ne vermiştir¹⁶⁰.

1982 Anayasası'nın ikinci kısmının birinci bölümünde genel hükümler başlığı altında temel hak ve özgürlüklerin genel prensipleri 12. madde ile 16. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Yine ikinci kısmın ikinci bölümünde 41 madde ile 65. maddeleri arasında sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümü ve nihayet ikinci kısmın dördüncü ve son bölümünde 66. madde ile 74. maddeleri arasında siyasi haklar ve ödevler bölümü düzenlenmiştir. Gerek 1982 Anayasası'nın gerekse 1961 Anayasası'nın hazırlanışında Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kaynak olarak esas alınmıştır¹⁶¹.

Bugünkü Türkiye'nin devlet düzeni, 1982 Anayasası'yla belirlenmiştir. Anayasa demokrasi ve İnsan Haklarını, devletin temel nitelikleri olarak kabul etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, “İnsan Haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletidir.” (Anayasa, madde 2) denmiştir.

1982 Anayasası'nı hazırlayanlar, bir denge arayışı içindedirler. Devlet düzeni, bir yandan çağdaş demokratik esaslara dayandırılacak, diğer yandan Türkiye'ye özgü bazı sorunlarla, özellikle terör sorunu ile baş edebilecek bir yapı oluşturulacaktır¹⁶².

Bu yeni yapılanmada, İnsan Hakları ve demokrasi, yine devletin temel nitelikleri arasında yer almıştır. 1982 Anayasası'yla devletin kullanacağı yetkiler

¹⁵⁹ SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.55

¹⁶⁰ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, a.g.e. s.155

¹⁶¹ TANÖR, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, B.D.S. Yay., İstanbul, 1995, s.194-195

¹⁶² TANÖR, Bülent, a.g.e., s.195

önemli ölçüde arttırılmıştır. Hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, gerektiğinde kullanımının durdurulması konusunda devlet organlarına geniş yetkiler tanınmıştır. Demokratik düzenin sınırları daha dar bir çerçeve içinde yeniden belirlenmiştir¹⁶³.

Bugünkü Anayasamız, İnsan Haklarını ayrıntılı bir biçimde ele almış ve düzenlemiştir. Diğer çağdaş Anayasalara benzer şekilde, hak ve özgürlükler üç bölüm halinde sıralanmıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

1-Kişilerin hak ve ödevleri

2-Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler

3-Siyasal haklar ve ödevler¹⁶⁴

1982 Anayasası'nın İnsan Haklarını ele alış biçim ve yaklaşımlarından birisi de, düzenlediği hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda devlet organlarına önemli yetkiler vermesidir.

12 Eylül 1982 öncesinde yaşanan terör dönemine bir tepki olarak, özgürlükler önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ülkemizde bu Anayasanın getirmiş olduğu sınırlamaların ve yasakların azaltılması, İnsan Hakları bakımından çağdaş demokratik ülkelerde geçerli olan düzeye ulaşılması yönündeki çabalar sürmektedir¹⁶⁵.

Bu Anayasanın muhteva açısından önemli olan bir yönü "güçlü yürütme esasını benimsemiş olmasıdır. Anayasadaki temel hak ve özgürlüklere geldiğimizde, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası, devlet otoritesi ile kişi hürriyeti arasındaki dengeyi sağlamak konusunda her ikisinin de başarısız olduğunu görmekteyiz. 1982 Anayasası devlet lehine bu dengeyi bozmuştur. Bu bozma bir bakıma 1982 Anayasası'nın öncekilere göre daha sert bir karakter taşımasına da yol açmıştır. Bu hükümlerin başında, 1982 Anayasasının değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif bile edilemeyecek hükümlerin kapsamının genişletilmiş olması hükmü gelmektedir.

¹⁶³ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.29

¹⁶⁴ UYGUN, Oktay, a.g.e. s.29

¹⁶⁵ SOYSAL, Mümtaz, a.g.e., s.56

1982 Anayasası'nda yürütme organına gereken ilgi verilmiş; Parlamenter rejimin gereği olan kuvvetler arası eşitlik ve denge prensibine uyulmuş ve böylece yürütme organı gerçek statusüne kavuşturulmuştur¹⁶⁶.

Türkiye'nin İnsan Hakları sorunu hukuki temelinde, Anayasa ve genel olarak tüm yasalara yansıyan insan ve devlet anlayışı yatmaktadır. Mevcut hukuk anlayışımızda, insan devlet için vardır. Asıl olan devlettir. devletin çıkarlarıdır. "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ifadesinde de çok çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Devlet "milletin devleti" olarak tanımlanmaktadır¹⁶⁷.

Tüm dünyada Anayasalar, insan hak ve özgürlüklerini güvence altına alan toplumsal sözleşmeler olarak algılanmakta ve bu doğrultuda işlev görmektedirler. Bizde ise tam tersine: hazırlanışı ve uygulanışı açısından demokratik olmayan 1982 Anayasası içerik bakımından da devleti ön plana çıkartmakta, bireyin hak ve özgürlüklerini geriye itmektedir.

1982 Anayasası ülkemizde demokrasiyi kurumlaştıramadı. Daha sonra Avrupa Birliğine uyum amacı ile bazı maddeleri değiştirildi ise de demokratik bir Anayasa olmaktan çok bürokratik bir Anayasa olma özelliğini sürdürmüştür¹⁶⁸.

1982 Anayasası, hukukun üstünlüğüne dayanan, sivil, özgürlükçü tarafsız, demokratik bir devletin meşruluğunu aşındıracak bir dizi düzenlemeye yer vermektedir.

Anayasalar, devletin ancak güçleştirilmiş şartlar altında değiştirilmesi mümkün olan, temel yasalardır. Parlamenter demokrasi ile yönetilen devletlerde Anayasalar, kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun olarak, yasama yürütme ve yargı yetkilerini ayrı devlet organlarına vermiş ve bu organlar arasında karşılıklı bir denetim ve frenleme mekanizması kurmuştur. Anayasanın asıl görevlerinden birinin de bu olması gerektiği görüşündeyiz.

¹⁶⁶ SOYSAL, Mümtaz a.g.e. s.57

¹⁶⁷ ENSAROĞLU, Yılmaz. İnsan Hakları ve Demokratikleşme Sorununun Anayasal Boyutu, Yeni Türkiye. Sayı 29, s.471

¹⁶⁸ ERSOY, Arif, Bürokratik Anayasadan Demokratik Anayasaya. Yeni Türkiye. Sayı 30. s.536

2.6.1 1982 Anayasasının İncelenmesi

2.6.1.1 1982 Anayasasının Genel Özellikleri

1982 Anayasası 19 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbenin ardından genel seçimle alınmamış bir şekilde kabul edilmiştir. Bu süreçte demokratik olmayan bir ortamda halk oylamasına sunulmuş olan bir Anayasa görülmüştür. Zira darbeyi yapan Milli Güvenlik Konseyinin aldığı bir karar ile yeni Anayasayı eleştirmek ve aleyhinde görüş belirtmek yasaklanmıştır¹⁶⁹.

1982 Anayasası, gerek madde sayısı gerekse maddelerin hacmi bakımından oldukça uzun ve detaylı bir yapıya sahiptir. Bu Anayasa 1961 Anayasası döneminde siyasal ve toplumsal alanda yaşanan tüm olumsuzlukların ancak Anayasal düzenlemelerle giderilebileceği mantığıyla hareket ettiği için, genel ilkeleri düzenleyip bunların uygulanma biçimlerini yasa ve yasa altı düzenlemelere bırakan “çerçeve Anayasa” anlayışından uzaktır. Bunun yanında günün değişen şartlarına göre Anayasada değişiklik yapabilmek de çok zor koşullara bağlanmıştır.

Aslına bakılacak olursa yürütmenin güçlendirilmesi fikri dünya konjoktörüne uygunluk göstermektedir. Bu durum teknik ve ekonomik gelişmelerin bir sonucudur. Ancak 1982 Anayasası’ndaki bu temel anlayışı Batı’dan ayıran nokta, Anayasanın yetkili ve sorumlu siyasi iktidarı değil sorumsuz olan Cumhurbaşkanını ve devlet bürokrasisini güçlendirmiş olmasıdır. Yani meclis çoğunluğuna dayalı parti Hükümeti güçlendirilmiş, parlamenter sistemde olmaması gereken olağanüstü yetkili Cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturulmuştur¹⁷⁰.

2.6.1.2 1982 Anayasasında Temel Hakların Düzenlenmesi

Doğal hukuk görüşünün bir sonucu olarak, devletten de önce var olduğuna inanılan, İnsan Haklarının, devlet tarafından güvence altına alınan haklara, temel haklar denmektedir.

¹⁶⁹ ERDOĞAN, Mustafa, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yay., Ankara 2001, s.118

¹⁷⁰ TÜRE, İlnur, *1982 Anayasasını Anti Demokratik Göstergeleri*, Yeni Türkiye Dergisi (Demokratikleşme ve Yeni Anayasa Özel Sayısı) 29, s. 506

Bu çerçevede 1982 Anayasası, İnsan Hakları konusunda evrensel değerleri yakulunu çabası içetisime girmek. Anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını kolaylaştırmak ve bunların kötüye kullanımını önlemek amacıyla ABHS'nin düzenlendiği şekilde aynı konuları hollere hapsine bir sınırlatma açıklık şeklinde düzenleme yoluna gitmiştir. Anayasasının doğrudan düzenlemeleri

bölümden oluşan "ikinci kısımda" toplandı. "Genel Hükümler" adlı birinci bölümde İnsan Haklarına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Diğer üç bölümde ise tek tek hakların sayıldığı ve bunlardan her birisinin özel hukuksal rejiminin düzenlediği klasik katalog görünümündedir. Bu bölümün başlıkları sırayla "Kişinin Hakları ve Ödevleri" (m. 17-40) "Sosyal ve İktisadi Haklar" (m. 41-65) ve "Siyasi Haklar ve Ödevler" dir¹⁷¹.

Anayasamızda İnsan Haklarına ilişkin doğrudan düzenlemeler dışında, sistemin yapısı ile ilgili ifade ve normlar içeren iki kısım daha vardır. Bunlardan biri "Başlangıç" diğeri ise "Genel Esaslar" kısmıdır.

1982 Anayasası'nın "Başlangıç Kısmında", İnsan Haklarının kaynağı olan Evrensel Bildirinin 2.maddesine gönderme yapılmakta, insanın doğuştan insan hak ve ana hürriyetlerine sahip olduğu ilkesi kabul edilmektedir.

Genel esaslar kısmında ise, İnsan Haklarına saygılı devlet olarak tanımlanmıştır. Anayasanın bu düzenlemesi, sadece klasik haklara değil sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ile çevre hakkı dolayısıyla üçüncü kuşak haklara da yer vermiştir¹⁷².

1982 Anayasası'nın kabul ettiği bu sistematik ve ayrıntılı düzenleme yöntemi Türk Anayasa hukukuna 1961 Anayasası'yla girmiştir. 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlükler alanında geniş bir düzenlemeye gitmiş, temel hak ve özgürlükleri

¹⁷¹ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e. s.74

¹⁷² GÖZÜBÜYÜK, Şeref, a.g.e. s.32

yukarıda belirttiği şekilde üç bölümde toplamış ortak kurallara da genel hükümler başlığı altında yer vermiştir¹⁷³.

İşte 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'yla düzenlenmiş olan bu hak ve sorumlulukları yeniden biçimini kendi bünyesine taşımıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre haklar bakımından devlet tarafından getirilen ve kişilerin hayatlarına giren ve kişi hakları yönü ağır basan bu hak savınet için "kişi hakları" kavramını kullanmıştır. 1982 Anayasası, kişilerin hayatlarında meydana gelen kısıtlardan yararlanma, sağlıklı ve dengeli bir çerçevede yaşama hakkı gibi yeni hakların Anayasal hak niteliği kazanmış olmasıdır. Buna paralel olarak da devlet de "gençliğin, sporunun, sanatın ve sanatçının, tüketicinin, esnaf ve sanatkarların yabancı ülkelerde çalışanların korunması" gibi yeni sorumluluklar üstlenmiştir¹⁷⁴.

2.6.1.3 Kişilerin Hak Ve Ödevleri

Anayasada bu bölümle ilgili olarak düzenlenen hakların temel özelliği, bu haklar ile kişiye ait, dokunulamaz özel bir alanın yaratılmış olmasıdır. Kişiler bu haklar sayesinde düşüncelerini özgürce söyleyebildikleri ibadetlerini yerine getirebildikleri, seyahat edebildikleri ve birçok davranışı gerçekleştirebildikleri özel bir alana sahiptirler. Bu alan içerisinde devletin, toplumun ve diğer insanların bir müdahalesi olmaksızın korkusuzca yaşarlar.

Kişilere, devletin ve başkalarının karışamayacağı özel bir alan yaratan bu hak ve özgürlükler şöyle sıralanabilir;

- Basın özgürlüğü,
- Bilim ve sanat özgürlüğü,
- Din, vicdan ve ibadet özgürlüğü,
- Düşünce ve kanaatleri açıklama özgürlüğü,

¹⁷³ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, a.g.e., s. 125

¹⁷⁴ SABUNCU, Yavuz, *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1992, s.21

- Dernek kurma özgürlüğü,
- Hak arama özgürlüğü,
- Haberleşme özgürlüğü,
- İspat hakkı,
- Konut dokunulmazlığı,
- Kişi özgürlüğü ve güvenliği
- Mülkiyet hakkı
- Özel yaşamın gizliliği
- Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı
- Yaşama hakkı,
- Yerleşme ve seyahat özgürlüğü,
- Yurtdışına çıkma özgürlüğü,

2.6.1.4 Sosyal Ve Ekonomik Haklar Ve Ödevler

1982 Anayasası, Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevlerle ilgili bölümünde düzenlenen hakların bir bölümü, kişi hakları bölümüne benzer bir yapıda bireyi devlete karşı koruyan ve devletin kişiye karışmasını engeller niteliktedir.

Bu sosyal haklar; çalışma ve sözleşme hürriyeti, sendika kurma hakkı, lokavt hakkı, toplu sözleşme gibi bireylerin ekonomik faaliyetlerine yardımcı haklar verilmiştir¹⁷⁵.

İşsizlere iş sağlanması, eğitim, sağlık hizmetleri, konut edindirme, sosyal güvenlik hakları vb. Sosyal haklar sosyal ve ekonomik bakımdan korunmaya ve

¹⁷⁵ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s. 111

desteklenmeye ihtiyacı olan bireyler için konmuştur. Devlet ihtiyacı olan bütün bireylerin bu haklardan yararlanmasını sağlamalıdır. Bu haklar bazı yönleriyle incelendiğinde sosyal hak, bazı yönleriyle de klasik hak sınıflandırmasına girebilmektedir¹⁷⁶.

Anayasasının sosyal, ekonomik hak ve ödevler bölümünde devlete; eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesi, çevrenin korunması, sağlık hizmetlerinde bütün fertlerin yararlanması, işsizliğin önlenmesi, sosyal güvenlik haklarından yararlanım, konut gereksiniminden yararlanma, kıyıların korunması, topraksız çiftçilere toprak sağlanması gibi görevler yüklenmiştir¹⁷⁷.

Açıklanan bu haklar bireylerin hem sosyal hem de temel haklarıdır. Devlet Anayasal olarak üzerine düşen bu hakları hiçbir ayırım gözetmeksizin bireylere vermek zorundadır.

2.6.1.5 Siyasal Haklar

Anayasada bu bölümle ilgili olarak düzenlenen hakların temelindeki özellik, vatandaşların ülke yönetimine katılmasına ve ülkeyi yönetenleri denetlemesine olanak sağlamasıdır. Bu haklara baktığımızda karşılaştığımız tablo şudur.

-Vatandaşlık hakkı

-Seçme seçilme hakkı

-Siyasi parti kurma ve siyasi faaliyette bulunma hakkı

-Bu bölüme baktığımızda bu haklardan farklı olarak kamu hizmetine girme hakkı, vatan hizmetini gerçekleştirme hakkı dilekçe ile hakkını arama ve yergi ödevi gibi bazı hak ve ödevler de düzenlenmiştir.

Ayrıca Anayasaya göre Türk olmak etnik bir ölçüte göre değil. Türkiye Cumhuriyeti`ne göre kurulan siyasal bağa göre belirlenecektir.

¹⁷⁶ UYGUN, Oktay, a.g.e., s.160; ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s. 111

¹⁷⁷ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, a.g.e., s. 367-372, UYGUN, Oktay, a.g.e., s.160

2.7 1982 ANAYASASINDA İNSAN HAKLARININ SINIRLANDIRILMASI

Anayasasının ikinci kısmı, çok geniş bir temel hak ve özgürlükler kataloğu ihtiva etmektedir. Anayasa bu düzenlemesiyle, temel hak ve özgürlüklere birer Anayasa kuralı özelliği sağlamıştır. Sosyal yaşam içinde temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi gerektiğine kuşku duyulamaz. Bu düzenleme bir temel hak ve özgürlüğün pratik kullanım imkanlarının yaratılması biçiminde olabileceği gibi, bunların belirli sınırlar içine alınması biçiminde de olabilir. Ne var ki hak ve özgürlüklerin sınırlanabilir olması, onların demokratik bir toplumda temel haklar olarak güvence altına alınmış oldukları gerçeğini unutturmaz. Bu sebeple temel hakların sınırlanmasını bazı özel tutum ve koşullara bağlı tutan ilkeler, Anayasa kuralı haline getirilmiş ve böylece temel hak ve özgürlükler Anayasa kuralı haline getirilmiştir¹⁷⁸.

Temel hak ve özgürlükler Anayasalarda bütün yönleriyle ele alındığı için ikincil düzeydeki yasal kurallarla bunların ayrıntılarını ve kapsamını belirlemek zorunludur. Bu alanda yasa yapıcının temel hak özgürlükleri nasıl şekillendireceği hangi şartlar altında kısıtlayabileceği ve bu yetkisinin sınırlarının ne olduğu sorunları oluşmaktadır.

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda, 1982 Anayasasının getirmiş olduğu kural şudur. (m.13):

“Temel hak ve hürriyetler devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasa ile ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasasının sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir.

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngördükleri amaç dışında

¹⁷⁸ SABUNCU, Yavuz, a.g.e., s. 21

kullanılamaz. Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir.”

Temel hakların düzenlenmesi ve sınırlanması Anayasa hukukunun çok hassas ve incelenmesi zor olan konulardan birisidir. Bu maddede getirilen sınırlama sistemine göre temel hak ve özgürlükler “kanunla” ve Anayasada belirtilen “sebeplere bağlı” kalınarak sınırlanabilecektir.

1982 Anayasasında 03/10/2001 tarih ve 4709 kanun numarasıyla sınırlamayla ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. 13. maddede toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla kanunla sınırlanabilir. Yine aynı maddede temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyet’in gereklerine ve ölçülülük ilkelerine aykırı olamaz. 14. madde ise Anayasa hükümlerinden hiçbirini Devlete veya kişilere, anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yokedilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz şeklinde değiştirilmiştir.

Demokratik ülkelerde öteden beri yerleşmiş olan yasayla sınırlama ilkesine göre, haklar ve özgürlüklerin sınırlanması yasama organınca ve yasal olarak yapılmalıdır. Bunun temel haklar olarak güvence kabul edilmesinin sebebi halkı temsil eden parlamentonun yine halkın hakları konusunda en titiz davranması beklenen kurum olmasıdır. Öte yandan yasama çalışmalarının açık olması, sınırlayıcı yasaların kamuoyu denetimi altında yapılması sağlanacaktır. Üstelik yasalar herkes için geçerli genel kural koyduklarından, sınırlamanın belli kişi ya da grupları hedef alması tehlikesi de ortadan kalkacaktır.

1982 Anayasası da yukarıya aldığımız 13. maddesinde “temel hak ve hürriyetler kanunla sınırlanabilir” diyerek, yasayla sınırlama ilkesini kabul etmiştir. 1961 Anayasasının 11. maddesinin ilk fıkrası sınırlamanın ancak yasayla

yapılabileceğini belirtmiştir. 1982 Anayasası ise “ancak” kelimesini kullanmamaktadır. Başka bir deyişle yasayla sınırlama, ilke olarak geçerliliğini korumaktadır. “ancak” kelimesinin yokluğu ise, Anayasasının 121. maddesine göre olağanüstü hal sıkıyönetim ve savaş hallerinde yetki kanununa gerek olmaksızın ve bütün temel haklar alanı dahil olmak üzere, kanun hükmünde kararnamele düzenleme yapılabilmesi yetkisiyle birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır¹⁷⁹.

Anayasa, savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hal gibi durumlarda İnsan Haklarının daha fazla sınırlandırılmasına izin vermiştir. 1982 Anayasası, İnsan Haklarının belli amaçlarla kullanılmasını yasaklamıştır. Bu amaçları şöyledir.

- Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü korumak
- Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek.
- Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini sağlamaya çalışmak.
- Sosyal bir sınıfın, diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini kurmaya çalışmak.
- Dil, din, ırk ve mezhep ayrımı yaratmaya çalışmak.
- Herhangi bir yoldan, burada sayılan kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak için çalışmak¹⁸⁰.

Ayrıca her bir hak ve özgürlük, bu temel hak ve özgürlüklerin düzenlendiği maddelerde ön görülmüş olan sebeplerle de sınırlandırılabilir. 13. maddedeki sınırlama sebeplerini genel sebepler, temel hak ve özgürlükler ile ilgili maddelerde öngörülenlere de özel sebepler denir.

Bir temel hak, hem bir ya da birden çok genel sınırlama sebebi ile. hem de buna ek olarak kendi maddesinde ön görülen özel sebeplerle sınırlandırılabilir.

¹⁷⁹ SABUNCU, Yavuz, a.g.e., s.15

¹⁸⁰ UYGUN, Oktay, a.g.e., s.43

Genel sınırlama sebeplerinden herhangi birinin hangi temel hak ve özgürlük için uygulanacağı ise yasa koyucuya bırakılmıştır. Yasa koyucu sınırlanacak temel hakkın niteliğini göz önünde bulundurarak buna uygun genel sınırlama sebebine dayatılması gerekmektedir. Başka bir deyişle bir temel hakkı sınırlama sebebi ya da sebepleri o temel hakkın bünyesine uygun olmalıdır¹⁸¹.

Bu Anayasanın İnsan Hakları açısından önemli bir yönü ise düzenlediği hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda devlet organlarına geniş yetki verilmesidir. 12 Eylül 1982 öncesinde yaşanan terör dönemine bir tepki olarak, özgürlük önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.

Şunu belirtmek gerekirse, gerek 1961 Anayasası, gerekse 1982 Anayasası temel hak ve hürriyetlerin ancak Anayasada tahdidi bir şekilde sayılmış bulunan sebeplerle sınırlanacağı belirtilmiştir. Şu halde bu alanda yapılacak olan bir sınırlama bu sayılan sebeplerle mümkün olabilecek 1982 Anayasasında sayılan sınırlama nedenleri büyük bir benzerlikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 8,10 ve 18. maddelerinde belirtilen sınırlama sebepleriyle aynıdır. Yani bu maddelerin muhtevaları esas alınarak temel hak ve hürriyetleri sınırlandırma kıstasları belirlenmiştir.

1982 Anayasası, Anayasanın 13. maddesine açıklık getirmiş ve tartışmalara bir son vermiştir. Buna göre: temel hak ve hürriyetlerin genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir. 13. maddenin 2. fıkrasındaki “temel hak ve hürriyetler ile ilgili genel ve özel sınırlamalar, öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz.” Hükmü yürütme ve idari organlarına yönelik bir kural olarak düşünülebilir. Örneğin Anayasanın 34. maddesi idari merciye, “şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla gösteri yürüyüşünün yapılacağı yer ve güzergahı tespit” etme yetkisi vermiştir. İşte idari merciinin bu sınırlamaya dayanarak gösteri yürüyüşünün amacına ulaşmasını engellemek için, şehrin ücra bir yerinde yapılmasını istemesi, Anayasanın yukarıda belirttiğimiz hükmüne aykırıdır.

¹⁸¹ SABUNCU, Yavuz, a.g.e., s. 17

1961 ve 1982 Anayasalarında, temel hak ve hürriyetlerin “kanunla” sınırlanabileceği ve bu sınırlamanın “Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun” olacağı belirtilmiştir. Fakat “kanunla” sınırlama esası 1961 Anayasasında “ancak” kelimesiyle vurgulanmış olmasına rağmen 1982 Anayasası bu terimi kullanmamıştır. Bu kelimenin eksikliği Anayasanın 119,120 ve 122. maddelerinde belirtilen, olağanüstü hal, savaş ve sıkıyönetim durumlarında yetki kanununa gerek olmaksızın ve bütün temel hak ve hürriyetler dahil “durumun gerektirdiği gerekler” kanun hükmünde kararnamele alması yetkisi ile birlikte düşünüldüğünde bir anlam kazanırlar¹⁸².

2.7.1 Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasının Sınırı

Anayasada yasaların temel hak ve özgürlükler konusunda getireceği sınırlamalara bazı sınırlamalar konmuştur. Buna göre sınırlamaların “Anayasasını sözüne ve ruhuna”, “demokratik toplum düzeninin gereklerine” ve “ölçülülük ilkesine uygun olmalıdır.

Sınırlamanın birinci sınırı Anayasanın sözüne ve ruhuna uygunluktur. Hem 1961 Anayasasının 11. maddesinin, hem de 1982 Anayasasının 13. maddesinin 1 fıkrasında temel hak ve özgürlükler konusundaki sınırlamanın “Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak” yapılacağı hükmü vardır. Burada açıklanması gereken iki kavram vardır: Anayasanın sözü ve Anayasanın ruhu.

Bir sınırlamanın Anayasanın sözüne uygun olmasını, 1982Anayasası açısından bir temel hakkın sınırlanmasına o temel hakkın niteliğine uygun. elverişli sınırlama sebebinin seçilmesi ve sınırlamanın demokratik toplum düzeninin gereklerine ters düşmemesi, ölçülülük kuralı içinde kalınması¹⁸³ ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerdeki yasa koyucunun dokunamayacağı ek güvencelere aykırı olmaması anlaşılmalıdır¹⁸⁴.

¹⁸² AKILLIOĞLU, Tekin, 1982 Anayasasında Temel Hakların Genel Kuralları, İnsan Hakları Yıllığı 1988-1989, c.10,11 s.59

¹⁸³ SABUNCU, Yavuz, a.g.e., s.19

¹⁸⁴ UYGUN, Oktay, 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, İstanbul Kitap Tic.A.Ş.Yayınları 1992, s.142

Konunun daha iyi açıklanabilmesi için sınırlama kavramının aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Sınırlama kavramı, sözlük anlamında bir kayıtlama, bir daraltma durumunu anlatmaktadır.

Sınırlama kavramı teknik-hukuki bakımdan, bir temel hak normunun güvence altına aldığı yaşam kesitini daraltma sonucunu doğuran düzenlemeleri ifade etmektedir¹⁸⁵.

Anayasanın sözüne ve ruhuna uygunluk ilkesi, sınırlama ilkeleri içinde en kapsamlı ilkedir ve diğer tüm sınırlama ilkelerini içermektedir.

Anayasası'nın ruhu dendiğinde, Anayasanın özü anlaşılmalıdır. Ruh felsefi olarak bir bütünü; eyleme geçiren onu var kılan bir öz anlamında kabul edilmektedir. Sınırlamanın Anayasanın ruhuna uygun olması ise sınırlama yapılırken Anayasanın bütününe göz önünde tutulması, siyasal sistem başlangıç bölümünde "hürriyetçi demokrasi" olarak tanımlandığı için, özgürlüğün asıl, sınırlamanın istisna olduğunun unutulmaması, ayrıca AYM'nin bir kararında belirttiği gibi " hukukun bilinen ve bütün uygar ülkelerde benimsenen ilkelerine uygun olarak sınırlama yapılması olarak anlaşılabilir¹⁸⁶.

1982 Anayasası'na göre yasalarla yapılacak olan sınırlamaların ikinci sınırı demokratik toplum düzeninin gerekleridir."

1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklere yasa ile getirilecek sınırlamalar konusunda sınırlamanın sınırı olarak "öze dokunmama" güvencesi benimsenmiştir. Anayasanın 11. maddesinin ikinci fıkrasında "kanun, kamu yararı, genel ahlak kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulamaz." denmektedir.

1961 Anayasasının benimsediği "temel hakların özüne dokunma yasağı" Bonn Anayasasının 19. maddesinin ikinci fıkrasından alınmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin özünün ne olduğunu bütün özgürlükler için genel olarak tanımlamak

¹⁸⁵ SAĞLAM, Fazıl. *Temel Hakların Sınırlandırılması ve Özü*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1982. s. 21

¹⁸⁶ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, a.g.e., s.171.

mümkün değildir. Özü, her hak ve özgürlük için, onun kendine özgü niteliklerine uygun olarak, ayrı ayrı belirtmek gerekir. Ancak genel bir ölçütte şunu söylemek mümkündür: Hak ya da özgürlüğün özü, onun vazgeçilmesi ögesi dokunulduğu zaman söz konusu hak ya da özgürlüğü anlamsız kılacak olan temel çekirdeğidir. AYM’de temel hak ve özgürlüklerin neler olduğu konusunda genel bir tanım yapmıştır. Buna göre bir hak ya da kullanılmasını açıkça yasaklayan, örtülü bir biçimde yapılamaz hale getiren, ciddi olarak güçleştiren onun amacına ulaşmasını önleyen, etkisini ortadan kaldıran sınırlamaların öze dokunduğu kabul edilmiştir¹⁸⁷.

1982 Anayasası da “öze dokunmama yasağı” yerine “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kriterini kabul etmiştir. Anayasanın 13. maddesinin ikinci fıkrasında “temel hak ve hürriyetle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz.” denilmektedir¹⁸⁸.

“13. maddenin gerekçesi “demokratik toplum düzeninin gereklerinin hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında daima gözetilmesi gereken bir ölçü, yani sınırlamanın sınırı olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Buna göre hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlamalar demokratik rejim anlayışına aykırı olamamalı, genellikle kabul gören demokratik rejim anlayışı ile uzlaşabilir olmalıdır. Ayrıca gerekçe bu kriterin 1961 Anayasası’nın kabul edildiği öze dokunmama kriterinden daha belirgin, uygulanması daha kolay olan bir kriter olduğunu savunmaktadır¹⁸⁹.”

1982 Anayasasında gerçekten de “demokratik toplum” kavramı Batı demokrasileriyle uyum amacıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden alınmıştır. Sözleşmenin 9, 10 ve 11. maddelerin ikinci fıkraları, bu maddelerde düzenlenen hak ve özgürlüklerin “demokratik bir toplumda” hangi nedenlerle sınırlanabileceğini belirtmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Divanı ve Komisyonu sözleşmede yer alan bu hakları güvence altına alırken başka bir ifadeyle iç hukuk düzenlemelerin sözleşmedeki

¹⁸⁷ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, a.g.e., s.170.

¹⁸⁸ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s.82

¹⁸⁹ KUZU, Burhan, **Türk Anayasa Hukunda Kanun Hükmünde Kararnameler**, Üçdal Neşriyat İstanbul 1985, s.229

ölçülere uygunluğunu denetlerken içtihat yoluyla bir demokrasi ve İnsan Hakları rejimi modeli ortaya çıkarmaya çalışmıştır¹⁹⁰.

2.7.2 Temel Hak Ve Özgürlüklerin Kullanılmasının Durdurulması

Olağanüstü durumlarda temel hakların durdurulması Anayasanın 15/1 maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde de hirtakım ilkeler belirtilerek durdurmanın bu ilkelere göre yapılacağını belirtmiştir. Öncelikle durdurma kavramının üzerinde durmak gerektiğini düşünüyoruz.

2.7.2.1 Durdurma Kavramı

Bu kavramın özüne baktığımızda sınırlama kavramını aşan bir durum anlamına geldiğini görürüz. Durdurma, sınırlamadan daha geniş bir durumu belirtir. Sınırlamada, sınırlama yapıldıktan sonra hak yine kullanılmaya devam eder; ancak durdurma yapıldıktan sonra o haktan durdurma sürecinden yararlanılamaz. Bu durumda “Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri” ölçütü ve gereklerindeki “öz”ün bir güvencesi kalmayacaktır¹⁹¹.

Durdurma belli bir süre için belli bir hakkın kullanılmasının durdurulmasını ifade eder.

2.7.2.2 Durdurmanın Koşulları

Anayasa, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasının durdurulmasını belli koşullara ve ilkelere bağlamıştır. Bu ilkelere aykırı olan durdurmalar, Anayasaya aykırı olacaktır ve yasallığını yitirecektir.

Anayasanın 15/1. maddesinde bu ilkeler şöyle belirtilmiştir: “savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektiği ölçüde temel hak ve

¹⁹⁰ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, *Türk Anayasa yargısında Anayasallık Bloku*, İ.Ü.H.F. Yayınları. İst., 1993. s.301-302

¹⁹¹ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, a.g.e., s.173.

hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunla için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir”

Bu fıkrada uluslararası sözleşmelere uygunluk, ölçülülük ilkesi durdurmanın çerçevesi olarak alınmıştır. Yine 2. fıkrasında bazı haklar sayılarak, durdurma dışında bırakılmıştır. Bu haklar mutlak olup hiçbir şekilde dokunulmayacaktır.

Sözleşmelerden özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bu konuda önem kazanmaktadır. Durdurmanın Anayasaya uygun olması ve meşruiyet kazanması için özellikle AİHS normlarına ve ilkelerine uygun olması gerekmektedir.

2.7.2.3 1982 Anayasasında Temel Hak Ve Hürriyetlerin Korunması

Temel hak ve özgürlüklerin Anayasal özgürlüklerin Anayasal güvence altına alınması hukuk devletinin ilk ögesidir. Temel hak ve özgürlüklerin Anayasal güvence altına alınmasının uygulamada gerçek bir güvence olabilmesi için Anayasanın üstünlüğü dolayısıyla da yasaların Anayasaya aykırı olması zorunluluğu benimsenmiş olmalıdır. Yoksa temel hak ve özgürlükleri zedeleyen, Anayasaya aykırı olan yasalar yürürlükte kalır ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olması hiçbir anlam ifade etmez.¹⁹²

Temel hak ve hürriyetleri korumak için Anayasalarda bazı müesseseler bulunmaktadır. Bu konuda 1982 Anayasası bazı yenilikler getirmekle beraber, her iki Anayasada da benzer düzenlemeler mevcuttur. Hak arama hürriyeti (md. 36), Kanuni hakim güvencesi (md.37) suç ve cezalara ilişkin suç ve cezalar (md.38) ve ispat hakkı (md.39) temel hak ve hürriyetlerin korunması yönünde öngörülmüş bazı tedbirler içermektedir. 1982 Anayasası'nın bu konuda getirdiği yenilikler şunlardır. “suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar kimse suçlu sayılamaz”, “ idare kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz.”, “Vatandaş suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez.”

Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki, “masumiyet karinesi” bir Anayasa hükmü haline getirilmiştir. Bu Anayasada bir başka yenilik ise vatandaşın suç sebebiyle

¹⁹² TANÖR, Bülent, a.g.e. s.206-210

başka bir ülkeye verilemeyeceğidir. 1982 Anayasası bu maddeyle, çok eski tarihten beri "suçluların geri verilmesinde uygulanan bir kuralı hüküm altına alınmıştır.

Temel hak ve hürriyetlerin korunması ile ilgili olarak "Hak Arama Hürriyeti" başlığı altında Danışma Meclisi Anayasa metninde (md.35) "herkes adil yargılanma hakkına sahiptir." şeklinde bir ifade mevcuttur. Bu ifade konseyce "Türk milletini adına yargı yetkisini kullanan bağımsız mahkemelerin adil yargılama esası içinde yargı yetkisini kullanacakları bir gerçektir." Bir gerekçe ile madde metninden çıkarılmıştır.

Bu konuda 1961 Anayasası'nda ve önceki Anayasalarımızda mevcut olmayan bir hüküm 40.maddedir. Bu madde "temel hak ve hürriyetlerin korunması" başlığını taşımaktadır. Bu hükme göre Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal eden herkes, yetkili makama geciktirmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir. Böylece başvurunun geciktirilmesi veya engellendirilmesi yasaklanmaktadır.Aslına bakılacak olursa bu kuralın bir benzerini Anayasasının 19. maddesinde bulabiliriz. Şöyle ki "her ne sebeple olursa olsun hürriyeti kısıtlanan kişi kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve kısıtlamanın kanuna aykırılığı halinde sağlamak amacı ile yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir. Aynı maddede "bu esaslar dışında bir işleme tabii tutulan kişilerin uğrayacakları zarar kanuna göre, devletçe ödenir." hükmü de yer almaktadır.Bu iki hüküm birbirine çok benzemekle beraber, aralarında fark mevcuttur. 19. maddede haksız yakalama ve tutuklama hallerinde itiraz hakkı ve doğal zararın devletçe ödetilmesi düzenlenmiş iken, 40. maddede temel hakların tümü için koruma hükmü getirilmiştir. İki hüküm arasında bir bakıma genel hüküm-özel hüküm ilişkisi vardır¹⁹³.

Temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin 40. madde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13. maddesinden esinlenerek Anayasaya sunulmuştur.

¹⁹³ AKILLIOĞLU, Tekin, a.g.e. , s. 65

2.8 TEMEL HAK ve ÖZGÜRLÜKLERİN ÖZÜ

1961 Anayasası 11/2. maddesinde sınırlamanın sınırı olarak "temel hakların özü" kavramını kullanmıştır. "Öz" kavramının belirlenmesi ve ne anlama geldiğinin saptanması gereklidir.

Öz güvencesi içeriği bakımından, temel hakkın süjesine asgari bir dokunulmaz, çekirdek bir alan bırakmaktadır. Bu kavram, her temel haktan bir öz bir cevheri bulunduğunu var sayar. "Bu hakkın özüne dokunulmaz demek, onu belli bir içeriğe sahip saymak demektir"¹⁹⁴.

Öz kavramı, temel hak ve özgürlükler açısından ayrı ayrı olan kavramlardır. Belli bir hakkın özünün belli bir sınırlama sonucunda yok edildiğini mahkemeler, kamuoyu, o ülkenin hukuk anlayışı saptar¹⁹⁵.

Anayasa Mahkemesi, 04.01.1963 tarihli bir kararında¹⁹⁶ "öz" kavramının içeriği konusunda önemli kararlar ve öğeler saptamıştır.

Karara göre, "bir hakkın ya da özgürlüğün kullanılmasını açıkça yasaklayıcı ya da örtülü bir biçimde kullanılmaz hale koyucu veya ciddi surette güçleştirici ve amacına ulaşmasını önleyici, etkisini ortadan kaldıracı hükümler, o hak ve özgürlüğün özüne dokunur."

Her temel hak, kendi norm alanında yoğunlukla korunmuş değildir. O temel hakkın bazı öyle vazgeçilmez öğeleri vardır ki bunlara dokunmak, temel hak güvencesinin varlık nedenini ortadan kaldırmak, güvencesiz, nesnesiz, konusuz bırakmak anlamına gelir

Öz güvencesi 1961 Anayasası'nda pozitif olarak düzenlenmiş, 1982 Anayasasında açık olarak düzenlenmiştir; ancak Anayasa sözü ve ruhu ile geçerli olduğundan, demokratik bir devlette, temel hakların özlerinin de sınırlamaya tabii

¹⁹⁴ SAĞLAM, Fazıl, *Kanun Hükümünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları, Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar*, Anayasa Yargısı Ankara, 1984,s.268

¹⁹⁵ ÖZTÜRK, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* İÜHF Dergisi, c.2,s 1253

¹⁹⁶ E.AYM, 04.01.1963, E.1962/208,K.1963/1,AYMKD.1.,s.74

tutulacağı söylenemez. Anayasa mahkemesi de bir kararında, demokratik toplum düzenini gereklerini, özgürlüğün özü kavramıyla özleştirmektedir. Özgürlüğün özü ise, yüksek mahkemeye göre demokratik değer ve onun ayrılmaz bir parçası olarak nitelenebilir¹⁹⁷.

2.8.1 Öz Kavramı

Hakkın özü kavramı 1961 Anayasası ile temel hak ve özgürlüklerle ilişkilendirilerek literatürde yerini almıştır. Bu yasa ile temel hak ve özgürlükler kısıtlanırken özüne dokunulamayacağı koşulunu benimsemiştir.(m 11/2) Ancak bu soyut olarak izah edildiği için hak ve özgürlüğün özünü tam tamına ifade etmek mümkün değildir. Her özgürlüğün özünü kendi öz koşullarında ele alıp değerlendirerek yargıya varmak gerekir¹⁹⁸.

1982 Anayasası konuyu 1961 Anayasasından farklı olarak ele almıştır. 1982 Anayasası, hakkın özü kavramı yerine “demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütünü kabul etmiştir. 13. madde de konuyu “temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzenin gereklerine aykırı olamaz” şeklinde ele almış, öz kavramından daha dar bir kavram olarak görmüştür¹⁹⁹.

2.8.2 1982 Anayasası İle 1961 Anayasasının İnsan Hakları Açısından Mukayesesi

Değiştirilmesi normal koşullardan daha güç şartlara bağlanmış Anayasalara “katı Anayasa” adının verildiğini biliyoruz. 1982 Anayasası’nın ne bakımlardan 1961 Anayasası’na göre katı olduğuna şöyle bir bakalım.

a- 1982 Anayasası’nda hiçbir şekilde değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif bile edilemeyecek hükümlerin kapsamı genişletilmiştir.

¹⁹⁷ E.1990/7,1190/11.R.G.4.02.1991, sayı: 20776,

¹⁹⁸ GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, a.g.e., s.170

¹⁹⁹ ÖZBUDUN, Ergun, a.g.e., s.83

b- Anayasa değişikliği sürecine, 1961 Anayasasında mevcut olmayan bir “onay” safhası eklenmiştir. Cumhurbaşkanı onayladığı Anayasa değişikliğini halk oyuna sunma yetkisine sahip kılınmıştır.

c- Doğrudan doğruya Anayasanın katılığı sorunuyla ilgili olmakla beraber, Milli Güvenlik Konseyi rejimin devlet hayatının pek çok yönünü ayrıntılı kanunlarla düzenlemiş olması ve Anayasanın geçici 15. maddesi gereğince bunların Anayasaya aykırılığının iddia edilmemesi, böyle sözü geçen kanunların, diğer kanunlar karşısında daha ayrıcalıklı statüye kavuşturulması da devlet hayatında esnekliği azaltan faktörlerden birisidir²⁰⁰.

1982 Anayasası'nın hazırlanmasında hakim rol oynayan temel yargı, 1961 Anayasası'nın otorite hürriyet dengesini otorite aleyhine bozmuş ve devleti güçsüz kılmış olduğudur.

Türkiye’de çok partili hayata geçildiğinden bu yana, klasik liberal demokrasi bağlamı içerisinde, başlıca iki demokrasi anlayışı etkili olmuş, kanunlara da iki Anayasa anlayışı tekabül etmiştir²⁰¹. Bu iki anlayış, siyasal katılma, çoğulculuk ve devlet iktidarının sınırlandırılması konularında birbirinden hayli farklı görüşlere sahiptir.

1961 Anayasası ikinci demokrasi anlayışına uygundur. 1982 Anayasası ise tam anlamıyla birinci anlayışa dönmüş olmakla beraber, 1961 Anayasasına oranla daha az katılcı bir demokrasi modelini benimsemiş görünmektedir. 1982 Anayasası belli ölçüde bir depolitizasyonu, yani siyasetten uzaklaşmayı hedeflemiştir.

Türkiye ve Türk insanı, 1961 Anayasası ile derin ve kalıcı bir vesayette mahkum edilmiştir. Hedef ve gayret açısından, 1961 senesinden sonra Türkiye, 1876 gerisine bir dönüş yaşamıştır. Bireyin özerkleşip özgürleşmesi eksenindeki ilerleme,

²⁰⁰ ÖZBUDUN, Ergun, **a.g.e.**, s. 37

²⁰¹ TANÖR, Bülent, **a.g.e.**, s. 77

devletin varlığı ve iktidarın tahkimi yönünde olumsuz bir restorasyona mağlup olmuştur²⁰².

1982 Anayasası, aynı mantığın,yine bir askeri müdahale döneminde ortaya çıkan, yeni ama aynı çizgiyi sürdüren, bireye karşı devlete daha muhkem mevziler kazandırma gayretiyle malul bir eserdir.

Biri millete, milletin fertlerinin insan onuruna yakışır, bir hayata kavuşma ısrarına karşı kazanılmış, bir mevzi ise,diğeri bu mevziyi tahkim edip derinleştiren bir Anayasa olmuştur. 1982 Anayasası'nın kılavuzu 1961 Anayasasıdır.

1961 ve 1982 Anayasaları, sırasıyla, İnsan Haklarına dayanan ve İnsan Haklarına saygılı devlet ilkelerini benimseyerek insan hak ve özgürlüklerini Türkiye Cumhuriyetinin temel yapı taşları arasında saymıştır. Her iki Anayasa'da İnsan Haklarının gerçek hayatta korunmasının etkin olarak sağlanabilmesi için hukuk devleti ilkesini benimsemiştir.

Hukuk devleti kavram olarak devlet iktidarının kötüye kullanılması ihtimaline karşı alınmış önlemlerin bütününe ifade eder.

1961 Anayasası'nda devletin İnsan Haklarına dayalı niteliği vurgulanmıştır. Anayasa, ayrıca, ilk defa temel hak ve benzeri kurallar getirmiştir. Temel hakların yanı sıra temel ödevlerin varlığı da özenle belirtilmiştir. 1961 Anayasası temel haklar anlayışı "hukuk devleti" ilkesine dayanır. Anayasa hukuk devletini "Sosyal hukuk devleti olarak" ve sosyal haklar ucu açık bir sistem olup, her türlü hizmet, kamu hizmeti, toplumsal ödev anlayışı içinde devletçe üstlenilmiş görülmektedir. Anayasanın temel haklara yaklaşımında, özgürlük asıldır. Sınırlama Anayasanın öngördüğü nedenlerle ancak yasa tarafından yapılacaktır ve yasa, hiçbir halde temel hakların özüne dokunmayacaktır²⁰³.

²⁰² YILMAZ, Mesut, **Yeni Yöneliş, Bireyin Hayat Alanını Teminat Altına Alan Anayasa**, Yeni Türkiye, S.30., s. 356

²⁰³ KOCAOĞLU, A. Mehmet, **Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları Uygulaması**, Liberal Düşünce Dergisi, S.7, s. 56

1982 Anayasası esasen 1961 Anayasası'nın temel hak ve kurallarını yinelemekle birlikte, özellikle sınırlama nedenlerindeki genişleme, Anayasanın sınırlamayı asıl, özgürlüğü istisna haline getirdiği biçimde yorumlanmıştır²⁰⁴.

Türkiye, hukuki açıdan demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin uluslararası standartlarını imzaladığı uluslararası antlaşmalarla kabul etmiştir.

Ancak bütün bu imzaladığı anlaşmalara rağmen gerek 1982 Anayasasında gerekse ceza yasalarında ve diğer yasalarda bu uluslararası hukuk normlarına, standartlarına uygun olmayan birçok yasa hükmü hala mevcuttur²⁰⁵.

1982 Anayasası, İnsan Haklarını güvence altına alan bir Anayasa, siyasal otoritenin keyfi işlemleri karşısında kişilere korunmuş, güvenceli bir alan sağlayan bir Anayasa olmaktan çok “devlet” diye tanımladığı, insanüstü aşkın güç organizasyonunu vatandaşlardan “korumayı” amaçlayan bir Anayasa niteliğindedir²⁰⁶.

1982 Anayasası'nda “devletin ülkesi ve milletiyle” bölünmez bütünlüğü her türlü özgürlüğün üstünde olan bir değerdir. İnsan Hakları devlet karşısında ikincil konumda yer alır. Bu Anayasada özgürlüklerin hak olmaktan çok ödev ve sorumluluk olarak tanımlanması suretiyle doğal insan hakkı anlayışından sapılmıştır.

Nihayet 82 Anayasası'nın İnsan Hakları konusundaki bu duyarsızlığı, uygulamada kamu yetkisi kullananların ,Anayasada açıkça öngörülmemiş olmayan hak kısıtlama ve ihlallerine başvurmalarına da genel bir meşruluk sağlamaktadır.

1982 Anayasası'nın temel haklar ve ödevler başlığını taşıyan, ikinci kısmında sivil ve siyasi haklara yer verildiği gibi, üçüncü bölümde sosyal ve ekonomik haklar ve ödevlere yer verildiği görülmektedir²⁰⁷.

²⁰⁴ TANÖR, Bülent, a.g.e., s. 35

²⁰⁵ MALKOÇ, Şeref, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve İnsan Hakları, Yeni Türkiye, S.21, s. 90

²⁰⁶ ERDOĞAN, Mustafa, İnsan Hakları ve Türkiye, Yeni Türkiye, S.21., s. 142

²⁰⁷ AYTEKİN, Yılmaz, Günümüzde İnsan Hakları ve Türkiye, Yeni Türkiye, S.21, s. 152

1982 Anayasası ile getirilmiş olan düzen çoğulculuğu, mümkün merteye çok çevreden ses çıkmasını ve olabildiğince çok kişi ve kuruluşun ülke yönetimine katılımını ve egemenliğin gerçek sahibi oluşunu hayli zorlaştırmaktadır²⁰⁸.

1982 Anayasası , klasik haklar , siyasal haklar ve sosyal hakları , uluslararası sözleşmelere paralel bir çerçevede düzenlemiş olmakla birlikte hürriyetlere yaklaşımı ve getirdiği sınırlamalar itibariyle, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak hürriyet, otorite dengesinde otoriteden yana tavır koymuştur²⁰⁹.

1961 Anayasasında Cumhuriyetin nitelikleri arasında “İnsan Haklarına dayalı devlet” ibaresi kullanılmışken 1982 Anayasasında “İnsan Haklarına saygılı devlet” ibaresi kullanılmıştır²¹⁰.

Özetlemek gerekirse, 1980 öncesi yaşanan bunalımdan 1961 Anayasası'nı sorumlu tutan bir zihniyetin ürünü olan 1982 Anayasası, özgürlüklerin anarşiye sebep verdiği ve devleti güçsüz kıldığı gibi yanlış bir varsayımdan hareket etmiştir. Bu varsayımın ve kurucularının istikrar içinde bir kalkınma modeli arayışının bir gereği olarak, 1982 Anayasası, özgürlüklerin geniş ölçüde kısıtlandığı bir Anayasa halini almıştır²¹¹.

1961 Anayasası “kademeli ve farklılaşmış” bir sınırlama sistemi getirerek her temel hakkın hangi sebeplerle sınırlandırabileceği o hakla ilgili madde de belirtilmiştir.

1982 Anayasasında ise durum, her bir temel hak ve özgürlük için kabul ettiği sınırlama sebepleriyle yetinmeyerek, bütün hak ve özgürlükler için geçerli olacak bir “genel sınırlama hükmü” getirmiştir. Yeni Anayasanın bu yaklaşımı 1961 Anayasasındaki sistemden köklü bir kopuşu ifade etmektedir.

²⁰⁸ YURDASEVER, A. Nuri, *Türkiye'de Demokrasi Tartışmalarının Seyri Üzerine*, Yeni Türkiye, S.21, s. 464

²⁰⁹ ÖZBUDUN, Ergun, *a.g.e.*, s. 74-78

²¹⁰ SOSYAL, M., *a.g.e.*, s. 74-78

²¹¹ ERDEM, Fazıl Hüsnü, *1982 Anayasasında İnsan Hakları ve Hukuk Devleti (Eleştirel Bir Bakış)*, Yeni Türkiye, S.21, s. 632

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın 11.maddesi bağlamında yapılan tartışmalara son vermek amacıyla 13 maddeyle açıkça bir "Genel sınırlama" hükmü getirmiştir²¹².

1982 Anayasası'nın 13. maddesinde sayılan sınırlama sebeplerinden "Milli Güvenliğin ve genel asayişin korunması" 1961 Anayasasının 11.maddesinde 1971 değişikliği ile getirilmiş olan sebeplerle eklenmiş,yeni sınırlama sebepleridir. Böylece 1982 Anayasası "Genel sınırlama sebepleri sistemi"nde bir yandan sınırlama sebeplerini artırmış, diğer yandan da bu sebeplerle bütün hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması olanağı yaratılmıştır.

1982 Anayasası,1961 Anayasası'ndaki paralel düzenlemede yer alan "kast" kavramı yerine hukuksal niteliği daha mutlak ve daha belirsiz bir kavram olan "amaç" kavramı kullanılmıştır²¹³.

Netice itibariyle şunları söyleyebiliriz;1961 'e gelinceye kadar ülkemizde İnsan Hakları devamlı olarak olumlu bir seyir izlemiştir.1961 Anayasasında öngörülen hakların uygulanmaya ne kadar aktarıldığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, hak ve hürriyetlerin genişliği ve bazı hususların ilk defa telaffuz edilmesi bakımından 1961 Anayasası'nın zirveyi yakaladığı söylenebilir. Ancak bu hak ve hürriyetler çok uzun ömürlü olmamış ve on yıl sonra Anayasada gerçekleştirilen bazı değişikliklere ilk kısıtlamalar getirilmiştir. 1970'lerin sonunda baş gösteren toplumsal olaylar 12 Eylül sürecine yol açmış ve hazırlanıp halk oyuna sunularak kabul edilen 1982 Anayasası, yürürlüğe konulmuştur. 1961 Anayasası'nın ülkemiz için bir lüks olduğu, öngördüğü hak ve hürriyetlere toplumumuzun henüz hazır olmadığı yine 1982 Anayasası'nın bir tepki Anayasası olduğu çoğu zaman ileri sürülmektedir²¹⁴.

²¹² TANÖR, Bülent., a.g.e., s. 135; ÖZBUDUN, Ergun., a.g.e., s. 77-78; SABUNCU, Yavuz, a.g.e., s. 23

²¹³ SOSYAL, Mümtaz., a.g.e., s. 219; KUZU, Burhan a.g.e., s. 239

²¹⁴ BİLGİÇ, Veynel K.. Türkiye'de İnsan Haklarının Evrimi, Yeni Türkiye, S.21, s. 645

2.9 İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI DÜZEYDE KORUNMA ALTINA ALINMASI

2.9.1 B.M. Düzeyinde İnsan Hakları Alanında Yapılan Çalışmalar Ve Türkiye'ye Etkileri

Birleşmiş Milletler Antlaşması, İnsan Hakları ve temel özgürlüklerini sadece anmakla ve bunlara saygı duyulması gerektiğini vurgulamakla yetinmiş, bu temel hak ve özgürlüklerin neler olduğunu teker teker tespit etmemiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletlerin kurulmasından bu yana,geçen zaman içerisinde,İnsan Hakları,uluslararası hukukun temel kavramlarından biri olmuştur. İnsan Hakları günümüzde evrensel bir niteliğe bürünmüştür.

Bu alanda, İnsan Haklarıyla ilgili , uluslararası arenada BM “Evrensel İnsan Hakları Bildirisi” en başta gelen örnek olarak kabul edilmektedir. BM genel kurulunca 10 Aralık 1948'de kabul edilen bildirge, 1966'da imzaya açılmış, 1976'da yürürlüğe girmiştir. Bu bildirgeyle, uluslararası İnsan Hakları sözleşmeleri, kişisel, hukuksal, sivil, siyasal, iktisadi, sosyal ve kültürel haklar gibi geniş bir yelpazeyi kapsamı alanına almıştır²¹⁵.

İnsan Haklarının uluslararası alanda korunması yolunda ciddi ve olumlu ilk adım BM ile atılmıştır. Bu antlaşma, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 50 devlet tarafından 26 Haziran 1945 tarihinde imzalanmış ve 24 Ekim 1945 tarihinde de yürürlüğe girmiştir²¹⁶.

1945 yılında BM antlaşması ile İnsan Haklarının korunması yolunda uluslararası önlemlerin geliştirilmesine yönelik ilk adım atılmıştır. Bu antlaşmada ırk, cinsiyet, din ya da dil ayrımı yapılmaksızın herkes için İnsan Hakları ve temel

²¹⁵ BERDAL, Aral, *Uluslar arası Hukuk Bağlamında İnsan Hakları ve Kültürel Görelilik*, Yeni Türkiye, Sayı: 22, s. 1227

²¹⁶ SAVCI, Bahri., *a.g.e.*, s. 50

özgürlüklerin evrensel olarak gözetilmesi ve saygı görmesi için eylemde bulunmakla yükümlü tutulmuştur²¹⁷.

BM örgütü kurulup faaliyete geçtikten sonra ilk yaptığı işlerden birisi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini hazırlamak olmuştur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 10 Aralık 1948'de kabul ve ilan edilmesinden dolayı, bu tarih insanlık tarihinin dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır.

Bildiride yer alan haklar iki ana kategoriden oluşmaktadır. Birincisi; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, ikincisi; medeni ve siyasi haklar.

Türkiye bu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni sadece Resmi Gazetede yayınlamakla yetinmiştir. Bu beyannamenin üye devletleri bağlayıcılığı, uyulmasının zorunlu olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur. Ancak gerçek olan bir şey vardır ki bu beyanname ile uyumlu pek çok uluslararası antlaşmanın imzalanması, uygulanmasının BM örgütü, devletler ve gönüllü örgütler tarafından denetlenmesi, bu belgeyi çağın en önemli uluslararası belgelerinden biri haline getirmiştir²¹⁸.

Sonuç itibariyle, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi, insanlık için ulaşılması gereken hedefleri, en ideal biçimde belirleyen bir belgedir.

2.9.2 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesindeki Gelişmeler

2.9.2.1 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Türkiye

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine genel olarak bakmanın öncelikle faydalı olacağı kanaatindeyiz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa'nın ilk siyasi kuruluşu olan Avrupa Konseyi tarafından hazırlanıp sunulmuştur. Bilindiği üzere Avrupa Konseyi, üyeleri arasında ortak amaçları olan ülkü ve ilkeleri korumak ve geliştirmek, diğer yönden üyelerin ekonomik ve toplumsal gelişmelerini sağlamak amacıyla 1949 yılında kurulmuştur²¹⁹. Bu Konseyin öncelikle amacı, İnsan Hakları ile ilgili temel ilkeleri korumak ve geliştirmektir. Konsey Statüsünün 3. maddesinde.

²¹⁷ ÇİTÇİ, Oya, 50. Yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 19-20, 1997-1998, s.3

²¹⁸ ÇİTÇİ, Oya, a.g.m., s. 13

²¹⁹ SENCER, Muzaffer, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, İnsan Hakları Ana Kuruluşları ve Belgeleri, TODAİE Yayınları, Ankara, 1986, s. 175

her üye devletin “hukukun üstünlüğünü ve kendi yargı yetkisi içindeki herkesin İnsan Haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma ilkesini” kabul ettiği açıkça belirtilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kısa sürede hazırlanmasında ve içeriğinde Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin etkisi büyüktür. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni hazırlayan Avrupa Konseyi üyesi devletler, sözleşmenin başlangıcında Evrensel İnsan Hakları Bildirisinin metninde açıklanan hakların her yerde ve etkin bir biçimde tanınması ve uygulamasını sağlamayı amaçladıklarını, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde yer alan bu hakların topluca güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmaya kararlaştırdıklarını belirtmişlerdir²²⁰.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan haklar ile Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'ndeki haklar arasında önemli farklar vardır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin getirdiği en önemli özelliklerden biri de, kaleme aldığı hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlama maksadıyla kurduğu denetim mekanizmasıdır. Bu mekanizma içinde üç organ yer almaktadır. Bunlar, 1) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 2) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (Divan), 3) Bakanlar Komitesi²²¹.

Gerek 1961 Anayasası ve gerekse 1982 Anayasaları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki hakların çoğunu, Anayasal teminat altına almıştır. İnsan hak ve özgürlüklerin daha kapsamlı olarak tam bir güvence altına alındığı 1961 Anayasası'na karşın, kamu düzenini yeniden sağlamak amacıyla temel hak ve özgürlüklere bazı sınırlamalar getiren 1982 Anayasası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uygulanması denetim altına alınan hak ve özgürlüklere, genel olarak da olsa yer vermektedir. Bu Anayasa görüş itibarı ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile ulusal hukuk düzeninin uyumu bakımından 1961 Anayasası'na göre daha başarılıdır²²².

²²⁰ GÖLCÜKLÜ, F., GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, s. 7

²²¹ Bu Üç Organ ile İlgili Geniş Bilgi İçin bkz., GÖLCÜKLÜ, F., A. GÖZÜBÜYÜK, Şeref, s. 22-31; BALTA, Tahsin Bekir, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye*, Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-10 Aralık 1968), Ankara 1970, s. 262-277

²²² YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, *Avrupa İnsan Hakları Hukukunun Niteliği ve Türk Hukuku Düzenindeki Yeri Üzerine*, A.Ü.S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Özyurt Matbaacılık, Ankara, Mayıs 1994, Cilt 2, Sayı 1, s. 27

Gerçekten de 1982 Anayasası, II. Kısımında “Temel Haklar ve Ödevler” genel başlığı altında, temel hak ve özgürlükleri düzenlerken, görünüş itibariyle sözleşmeden en fazla etkilenen, gerek temel hak ve özgürlüklerin yazım şekli, gerekse kullanım ve sınırlama maddeleri bakımından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyum sağlama çabasına girildiği açıktır. Bu konuda pek çok ülke ve kavram aynen AIH Sözleşmesi’nden alınmıştır.

Türkiye İnsan Hakları Avrupa komisyonuna kişisel başvuru hakkını 28 Ocak 1987’de, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin zorunlu yargı yetkisini de 22 Ocak 1990’da tanımıştır²²³.

İnsan Haklarına saygı esasına kurulmuş olan Avrupa Konseyi tarafından, hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4 Kasım 1950’de üye devlet dışişleri tarafından imzalanmıştır. TBMM bu sözleşmeyi 10 Mart 1954’te 6366 sayılı kanunla onaylamıştır.

Türkiye 1954 yılından bu yana Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne taraf bulunmaktadır. Türkiye Komisyonun bireylerden başvuru alma yetkisini 1987’den bu yana Türkiye’nin yargı alanı içinde bulunan ve hakların çiğnendiği iddiasında olan herkesten başvuru almaktadır. 1990’dan bu yana ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yargılama yetkisi kabul edilmiş bulunmaktadır²²⁴.

Bu sözleşmenin kabul edilme sebeplerinden birisi II. Dünya Savaşı sonunda kurulan iç rejimlerin dış siyaset üzerine kötü tesirlerini önlemektir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin bizi en fazla düşündürmesi gereken kısmının önsözün şu cümlesi olduğunu vurgulayalım: “Aynı şekilde düşünen ve idealler, siyasal gelenekler, hürriyete saygı ve hukukun üstünlüğü bakımından ortak bir mirasa sahip, Avrupa devletleri Hükümetleri, bu sıfatla İnsan Hakları evrensel

²²³ ULUÇ, Gülüz Aksun, *Avrupa İnsan Hak ve Özgürlükleri Hususunda Türkiye’nin Bitmek Bilmeyen Serüveni*, Yeni Türkiye, S.22, s.1374.

²²⁴ GÜNDÜZ, Aslan, *Strazburgdaki İnsan Hakları Mahkemesi Bizim Anayasa Mahkememiz mi Oldu*, Yeni Türkiye, S.22., s. 1367

bildirisinde sayılan bazı hakların ortaklaşa sağlanmasında ilk yöntemleri almaya azimlidirler.”²²⁵.

Sözleşmenin bizi ilgilendiren diğer maddesi olan 15. maddesidir. Bu maddeyle savaş veya ulusun varlığını tehdit eden, genel bir tehlike anında AKİT taraflarının sözleşmede öngörülen mükellefiyetlere aykırı yöntemler alabilme imkanını sağlamakta ve bu ihlal hakkını kullanan devlet, bu yöntemlerden Avrupa Konseyi'ne bilgi vermektedir. Sözleşmenin bu 15. Maddesi Türkiye'nin en çok başvurduğu madde olmuştur. Her darbeye, her sıkıyönetim ilanında biz kendimizi (mazur) gösterecek şekilde, kusura bakmayın hakların işlenmesini durduruyoruz, şeklinde ifadelerle olayı açıklamaya çalışmışlardır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sadece bir İnsan Hakları kataloğunu formüle etmemekle beraber, aynı zamanda nispeten daha karmaşık bir kontrol sistemi de getirmiştir²²⁶. Denilebilir ki AİHS kolektif bir koruma sistemi kurmaya çalışmış ilk uluslararası teşebbüstür²²⁷.

Belirtilmelidir ki Türkiye 13.04.1950 tarihinden bu yana Avrupa Konseyi'nin bir üyesidir. Ayrıca AİHS ni onaylayarak iç hukukun bir parçası haline getirmiştir. AİHS Türk hukuku bakımından TBMM tarafından kabul edilip yürürlüğe girmiş diğer kanunlar gibi bir kanun hükmündedir. Gerek bireyler ve gerekse mahkemeler. sözleşme hükümlerine dayanabilir ve her zaman ileri sürebilirler²²⁸.

Avrupa Konseyi insan hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesine öncelik vermiştir. AİHS 4.11.1950'de Türkiye'nin de katılımıyla Roma'da imzalanmıştır. 3.9.1953'te yürürlüğe girmiş, TBMM tarafından 6366 sayılı yasa ile öncelik, ivedilik ve oy birliği ile belirlenmiştir. Türkiye 28.01.1987'de 11439 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla 22.01.1990 tarihinden geçerli olmak üzere bireysel

²²⁵ LÜTEM, İlhan, *Avrupa Karşısında Türkiye*, Yeni Türkiye, S.22., s. 1344

²²⁶ BERNBARDI, Rudolf, *Human Rights and Judicial Review the European Court of Human Rights*,

²²⁷ MIKA, Elsan, *a.g.e.*, s. 13

²²⁸ ZARARSIZ, M. Emin, *İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Kuralı ve Türk Hukuku*, Yeni Türkiye, S.22., s. 1304

başvuruyu,25.9.1989 ve14563 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla İnsan Hakları Mahkemesi'ne yargı yetkisini tanımıştır²²⁹.

Sözleşme birçok ülkenin Anayasasını ve iç hukukunu etkilemiştir. Demokrasinin en az koşullarını içeren ve somutlaştıran bir belgedir. 1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları da bu etkilenmeden paylarını almışlardır

Sözleşme donmuş bir metin değildir. Ek protokoller gündeme bu yüzden gelmiştir²³⁰.

Bu sözleşme Türkiye'de halkın temsilcisi olan yasama organlarının incelenmesi sonucu,özgür iradeyle benimsenmiş ve böylece öbür yasalar gibi iç hukukun bir parçası olmuştur. Bu yüzden kendiliğinden uygulanır. Ayrıca bir işleme gerek yoktur. Anayasaya aykırılığı ileri sürülemez. Aykırı olması durumunda bile uygulanır²³¹

Görülüyor ki sözleşme, bizim için çok önemlidir. Çünkü 1982 Anayasası demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne, İnsan Haklarına ters düşen bir öze sahiptir. Devleti kutsal ve yanlı kılmış, korporatizmi öncelemiş, İnsan Haklarının bu yüzden devlet karşısında marjinal bir duruma gelmesine zemin hazırlamıştır. Sınırlandırmış ve kötüye kullanacağı kaygısıyla tehdit altına almış, demokrasi korkusuyla birçok yasak getirmiştir²³². Bu nedenle sözleşme ve sözleşmeyi yorumlayan ulus üstü yargı kararlarını yaşama geçirmek suretiyle 1982 Anayasası'nın bu olumsuzluklarını bir ölçüde gidermek olanaklıdır.

1921 (md. 7) ve 1924(md.26) Anayasaları uluslararası sözleşmelerin TBMM tarafından yapılacağını öngördüğünden, bunlar yasa gibi anlaşılmışlardır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise, yasama,yürütme erkleri arasında bir yetki bölüşümüne girerek

²²⁹ SELÇUK, Sami. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye Uygulaması*, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı 54, s. 5

²³⁰ DECUKS, Commendaire, *a.g.e.*, s. 20.

²³¹ SELÇUK, Sami, *a.g.m.* s.7-8

²³² ERDOĞAN, Mustafa. *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Ankara, 1988, s. 379.

ilkın yasamaca bir onaylamayı uygun bulan bir yasanın çıkarılmasını,daha sonra da cumhurbaşkanınca onaylanmasını öngörmüşlerdir²³³.

1982 Anayasası,bu genel kuraldan başka, uluslararası hukukun iç hukukta uygulanması açısından, kimi özel düzenlemeler de öngörmüştür.

Şunu belirtmeliyiz ki, Anayasanın 90. maddesiyle vurgulanmak istenen nokta Türkiye tarafından uygun bulma yasasıyla benimsenen uluslararası bir sözleşmenin iç hukukta ayrıca bir işleme gerek olmadan,doğrudan doğruya uygulanacağıdır. Cumhuriyetin niteliklerini öngören ve değiştirilemeyecek hükümler arasında yer alan Anayasanın ikinci maddesinde: Türkiye Cumhuriyetinin “İnsan Haklarına Saygılı” bir devlet olduğu; 15. maddesinde uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin savaş, seferberlik, sıkıyönetim olağanüstü durumlarda bile çiğnenemeyeceği, bu arada yaşam hakkına, maddi ve manevi varlığın bütünlüğüne dokunulamayacağı; insanların din, vicdan, düşünce ve kanı açıklamaya zorlanamayacağı ve bunlardan dolayı suçlanamayacağı, suç ve cezaların geçmişe yürüyemeyeceği, suçluluğu yargı kararınca saptanmadıkça kimsenin suçlu sayılamayacağı vurgulanmıştır²³⁴.

Anayasanın 16. ve 92. maddelerinde de uluslararası hukuka yollama yapılmıştır.

Bütün bu maddeler ve uluslarlar arası sözleşmelerin Anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği kuralı (md.90) gözetildiğinde iç hukuka da yasayla benimsenen İnsan Haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin, uluslararası ve iç hukuk kuralı olarak, Türk hukuk düzeninde en üstte yer almaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Anayasanın üstünde bile bir değer taşımaktadır²³⁵.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: AİH sözleşmesini dış zorlamalarla değil kendi temsilcilerinin özgür iradesinin yansıdığı oy birliği ile benimseyen Türkiye sözleşmeyi iyi değerlendirmek için şu noktalara öncelik vermeli ve göz önünde bulundurmalıdır: İnsan Haklarına yaslanan sözleşme özgürlükçü, ortak, kültürel

²³³ GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, a.g.e., s. 22

²³⁴ SELÇUK, Sami, a.g.m., s. 12

²³⁵ YÜZBAŞIOĞLU,Necmi, a.g.e., s. 34

mirasın bir iz düşümü ve Avrupa'nın aynası durumundadır. Ayrıca sözleşme, soy, din, dil, yurttaş, yabancı ayrımı gözetmeksizin herkese uygulanacaktır. Gene, sözleşme ile AİH Komisyonu ve mahkemesi gibi yargısal ve Avrupa Konseyi, bakanlar komitesi yönetsel organların karar ve önerilerine uyulması ve bu organlarca, hukukun üstünlüğü ilkesi doğrultusunda uygulanmanın denetlenmesi devletlerce benimsenmiştir. Denetlemeyi değil denetimi reddetmek ve sözleşmeyi uygulamamak onur kırıcı bir davranıştır.

Sözleşmeye göre asıl olan bireydir. Davalı ise hakların ve özgürlüklerin potansiyel ihlalcisi devlettir. Avrupa'nın Anayasası olan bu sözleşme optimum demokrasiyi değil demokrasinin en az koşullarını içermektedir. Bu sözleşme donması değil, geliştirilmesi gereken bir metindir.

Sözleşme bir iç hukuk kuralı gibi bizimdir. Sözleşmeyle Türk halkı Avrupa'yla bütünleşmiş son çözümlemede AB'ye yönelmiştir. Unutulmamalıdır ki Türkiye üçüncü bin yıla girerken, zorlu bir hukuk sınavı karşısındadır. Batı , Türkiye'yi bugünün ruhuna ve ölçütlerine göre yargılamaktadır.

2.9.2.2 Kopenhag İnsani Boyut Toplantısı

22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği'nin genişletilmesinin Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aday olmak isteyen ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce gerekli olan kriterlerini de belirlemiştir.

Bu kriter siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi kriterleri olarak üç grupta toplanmıştır²³⁶.

AGİT, Kopenhag insani boyut toplantısında, her alandaki İnsan Haklarını ve temel özgürlüklerini ayrıntılı olarak görüşmeye almış ve bunların katılan devletlerde

²³⁶ BOZKURT, Enver. ÖZCAN, Mehmet, KÖKTAŞ, Arif, **Avrupa Birliği Hukuku**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 330

yaşama geçirilerek etkin bir şekilde uygulanabilmesi için çok ayrıntılı tavsiye ve önerilerde bulunmuştur²³⁷.

Bu kriterlerde, İnsan Haklarının en iyi korunduğu sistemin, hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı demokrasi olduğu vurgulandıktan sonra demokratik bir rejimin sahip olması gereken nitelikler aşağıda belirtildiği şekilde belirlenmiştir.

- Demokratik rejim, gizli oy açık tasnif yöntemiyle makul aralıklarla yapılan serbest seçimlere dayanır.
- Temsili karakteri ile Hükümet, seçilmiş yasama organına veya seçmene hesap vermek zorundadır.
- Hükümet veya kamu makamları, Anayasa ve kanunlara uygun davranmakla yükümlüdür.
- Devlet ve siyasi partiler, açık bir şekilde birbirinden ayrılmalı ve özellikle de siyasi partiler devletle bütünleşmemelidir.
- Hükümet, idare ve yargı, mevcut hukuk kurallarına saygı çerçevesinde faaliyet göstermelidir.
- Silahlı kuvvetler ve polis, Hükümetin denetiminde ve ona karşı sorumlu olmalıdır.
- İnsan Hakları, uluslararası hukuka uygun olarak yasalarla güvence altına alınmalıdır.
- Toplumunu ilgilendiren yasalar ve diğer düzenlemelerin uygulanabilmesi için, yayınlanarak toplumun bilgisine sunulması şarttır.
- Herkes yasa önünde eşittir.
- Temel hakların korunabilmesi için, herkese idari tasarruflara karşı kanun

²³⁷ Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on Human Dimension of the CSCE, Copenhagen, 29 June 1990.

yollarına başvuru hakkı tanınmalıdır.

- Yargı erkinin tarafsız ve bağımsız bir şekilde çalışması güvence altına alınmalıdır.

- Ceza yargılamasına ilişkin yasalarda uygulanacak yöntemler, açık bir şekilde tanımlanmalıdır.

Maddenin geri kalan kısmında ise, ceza yargısında hakim olası gereken ilkeler, masumluk karinesinden başlayarak gayet ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır²³⁸.

2.9.2.3 İnsan Hakları Ve AGİK

İnsan Hakları ile güvenlik arasında önemli bir ilişkinin olduğu uzun bir süreden beri kabul edilen bir gerçektir. AGİK belgelerinde, güvenlik İnsan Hakları ilişkisi hem norm bazında kabul edilmekte hem de İnsan Haklarının korunması için kurulan mekanizmalar güvenliğe ve barışa katkıda bulunacak şekilde düzenlenmiş, buna karşılık da salt güvenliği korumak amacı ile kurulan mekanizmalar İnsan Haklarının korunmasına katkıda bulunacak şekilde yapılandırılmıştır. Tüm mekanizmalar çalışmalarını esnasında barış ve güvenlik için gördükleri tehlike emarelerini gecikmeksizin AGİK'in siyasi organlarına aktaracaklardır. Belli bir bölgede uyuşmazlığa el koymuş olan AGİK misyonu ve mekanizması, çözümü ararken daima İnsan Haklarına dayalı, demokrasiyi ve çoğulcu katılımı sağlamaya, diyalogu ilerletmeye yönelik AGİK ilkelerine öncelik vermektedir²³⁹.

Şuna hiç kuşku yoktur güvenliğin olmadığı ,savaşların silahlı çatışmaların hüküm sürdüğü yerlerde İnsan Hakları büyük zarar görür. İnsan Haklarının temelini teşkil eden insanın yaşama hakkı, tehlikeye düşer.

İnsan Haklarının ciddi ve sistematik ihlalinin güvenlik ve barışı bozacağı, milletlerarası belgelerle ilan edilmiştir. Örnek olarak şunu vermek mümkündür. Dine ve inanca dayalı tüm müsamahasızlık ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması

²³⁸ ÜNAL, Şeref, a.g.e., s. 130

²³⁹ GÜNDÜZ, Aslan, *Human Rights and Security in Europe: The CSCE Process*, İstanbul. 1994. s.15

hakkındaki BM bildirisi bu konuda Şu hŐkmŐ benimsemiştir: İnsan Haklarının ve temel özgŐrlŐklerin, Özellikle dŐŐŐnce, vicdan, din ve diŐer herhangi bir inanç özgŐrlŐŐŐ hakkının inkarı ve ihlali, doŐrudan ve dolaylı bir Şekilde insanlıŐa savaşlar ve bŐyŐk acılar getirmiŐtir²⁴⁰.

GŐvenliŐi ve barışı İnsan Haklarının temeli Őzerinde saŐlama amacını taşıyan AGİK bildirileri İnsan Hakları ile gŐvenlik arasındaki iliŐkiyi Çok daha net bir Şekilde tanımaktadır.

“(Katılan devletler), evrensel olarak tanınan İnsan Haklarının bir parçası olarak İnsan Haklarına saygının katılan devletlerdeki barış, adalet, istikrar ve demokrasi iÇin esaslı bir faktör olduŐunu ayrıca yeniden teyit ederler”²⁴¹.

Bu paragrafa kadar aÇıklamaya ŐalıŐtıŐımız konuyu toparlamaya ŐalıŐırsak, gŐvenlik ve İnsan Hakları arasında sıkı bir ilişkinin olduŐunu, gŐvenliŐin olmadıŐı yerde İnsan Haklarının kullanılmasında gŐçlŐk bulunduŐunu, İnsan Hakları ihlallerinin insanlıŐa acılar getirdiŐini yani netice olarak barışı ve gŐvenliŐini bozduŐunu vurgulamak iÇindir. Ama netice itibariyle asıl sorun daha derinlerdedir. İnsan Haklarını tanıma ve uygulama her zaman gŐvenliŐe ve barışa gŐtŐrŐr mŐ? ÖzgŐrlŐk, barışı saŐlar mı?

Bu konunun yeni bir konu olmadıŐını biliyoruz. Bilim adamları uzun zamandan beri bu alanlarda teoriler geliŐtirmeye devam etmişlerdir. GŐzleme de dayandıŐını iddia eden bir teoriye gŐre²⁴² özgŐrlŐk barışa gŐtŐrŐr, barışı getirir. Şiddet eŐilimini tŐrpŐler. ŐoŐulcu demokrasi, hukukun ŐstŐnlŐŐŐ, özgŐrlŐklerin tanınması ve korunması, barıŐın başlıca belirleyicileridir. Demokrasi Őemberi ne kadar geniŐse barış Őemberi de o kadar geniŐlemektedir. AGİK'te bu dŐŐŐnceler adeta benimsenmiştir.

²⁴⁰ GŐNDŐZ, Aslan, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası TeŐkilatlar Hakkında Temel Belgeler*, s. 89

²⁴¹ Bkz. AGİK, *İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantı Belgesi*, 4. Parag 3073, GŐndŐz, Temel Metinler, s.87

²⁴² DOYLE, Michael, *Liberalism and World Politics* In *Amerikan Political Science Review*, Vol, N. 4 (December 1986) s. 1151-1169

Avrupa Birliği kurulduğu yıldan bu yana hem topluluk içerisinde hem de topluluğun dışındaki ülkeler yada oluşumlarla girdiği ilişkilerinde İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelere vazgeçilmez olarak görmüş ve davranışlarına bu ilkeler işığında yön vermiştir. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht anlaşması gereğince bu ilkeler işığında topluluğa girmenin şartları olarak belirtilmiş, aday ülkelerin hukuk ve demokrasi anlayışlarını bu ilkeler işığında düzenlemeleri yada bakış açılarını değiştirmeleri noktasında kararlılıklarını ortaya koymuşlardır.

Aslında bu tavır, daha önce Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde belirginleşmiş evrensel bir yaklaşımında yansımasıdır. Yine bu 1950 Avrupa Konseyi İnsan hakları ile temel hak ve özgürlükleri koruma sözleşmesinden günümüze kadar sindirilmif, pekiştirilmif ve vazgeçilmezliği anlaşılmış bir anlayışında yaygınlaştırılması çabasıdır.

2.10 SİVİL TOPLUM ve İNSAN HAKLARI

Bir ülkenin, demokrasi ve İnsan Hakları konuları ile ilgili dertlerinin, her şeyden ve herkesten önce, o ülkenin kendi sorunu olması doğaldır. Hiç kuşkusuz bu gibi dertlerin devası da öncelikle o ülkede bulunmak zorundadır.

Ulusal ya da uluslararası olsun, bu nitelikteki örgütlerin, Hükümetlerin İnsan Hakları ile ilgili uygulamalarını işleme ve eleştirme, İnsan Hakları alanındaki ihlalleri, ilgili vakaları derleme ve yayma gibi faaliyetleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren hissedilir bir etkiye sahip olmuştur. Bu etki gücünü bugün de güçlenerek korumaya devam etmiştir.

İnsan Hakları alanında oluşturulan uluslararası mekanizmalar arayıcılığıyla, fiili veya hukuki, bir gerçek ortaya konulmaya çalışılır. Bunun siyasetin gerçeğinden epey farklı olması mit edildiğinden, Hükümetler ile uluslararası oluşumlar arasında kurulacak bir işbirliği çok önemli olmakla birlikte, STK'lar o gerçeğin sesine daha yakın kabul edilmektedirler.

İnsan Hakları konusu uluslararası boyuttan uluslar üstü boyuta hızla kaymaktadır. Bu İnsan Hakları rejiminin uluslararası sistemde ortaya çıkmasında sivil toplum örgütleri, Hükümetler kadar hatta Hükümetlerden de daha fazla rol üstlenmişlerdir.

Demokrasi ve sivil toplum kavramları, Türkiye'de özellikle son on beş yıldır, neredeyse gündelik dilde bile en çok kullanılan kavramlar olmuştur.

“Sivil Toplum” Batıda on sekizinci yüzyılda Batı Avrupa'da toplum halinde yaşamanın nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik analitik bir araç olarak ortaya çıkan kavramdır. Bununla birlikte kavram çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır. Sivil toplumun geçirdiği ilk aşama bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmuş olmasıdır. İkinci aşama olarak, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasına tekabül etmesidir. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün, toplumsal çatışmaların kaynağı devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başlandığı noktasını beyan etmektedir.

Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanmadır²⁴³.

Sivil toplum, Karaman'a göre, içinden çıktığı Batı toplumu ve düşüncesinden farklı anlamlar yüklene gelmiş bir kavramdır, fikirler tarihi içinde ortaçağdan başlayarak çeşitli anlamlar kazanmış, bu anlamlar bugün artık demokratik yapı temelinde bir noktaya ulaşmıştır²⁴⁴. Konunun ülkemizde kazandığı anlamın bu bakımdan analiz edilmesi, kavramın İnsan Hakları ile olan bağlantısının çok daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Günümüz Türkiye'sinde sivil toplumun yokluğunu değil.

²⁴³ SARIBAY, Ali Yaşar, *Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum*, Liberal Düşünce, Sayı 6, s. 32

²⁴⁴ KARAMAN, M. Lütfullah, *Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış*, Türkiye Günlüğü, Bahar 1990, Sayı 10, s. 4

ama Liberal demokrasi bakış açısıyla işlevsel bir varlık kazanmadığını vurgulamak²⁴⁵ konunun can alıcı noktasını teşkil etmektedir.

Ülkemizde daha çok 1980'lerden sonra tartışılmaya devam eden sivil toplum, çok da haksız sayılmayacak bir yanlışlıkla genelde askeri toplumun zıttı olarak anlaşılmıştır.

1960'lara kadar olan dönemde ise sivil toplum kavramının çok sık kullanıldığı görülmektedir. Fakat daha sonra gelişen 68 hareketleri sonrasında kavramın sıkça kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Bu hareketler mevcut kurumları, normları ve siyaseti eleştiriye tabii tutmuş ve sonrasında daha farklı bir akım, farklı taleplerle devleti, adeta köşeye sıkıştırır olmuştur. Gelişmelerin paralelinde çeşitli farklılaşmaların da tesiriyle, grup bilinci ile beraber yeni politik mücadeleler ile İnsan Hakları söylemi güç kazanmıştır. Bütün bu tabloda da sivil topluma yeni açılımlar getirmiş ve bugünkü anlayışın ortaya çıkış sürecini başlatmıştır²⁴⁶.

Bu bağlamda Türkiye'de sivil toplumun devlet ile olan ilişkisinin mahiyeti analiz edilirken sivil toplumun işleyiş sahasını ve devletle olan ilişkilerini ikiye ayırmak faydalı olacaktır: bunlardan ilki, siyasi; ikincisi ise toplumsal-ekonomik alan ilişkileri şeklinde adlandırılabilir.

2.10.1 1980 Sonrasında Türkiye'de Sivil Toplum

Seçilmişlerle atanmışlar arasındaki ilk temel zıtlaşmanın sonucu 1960 darbesini getirmiştir. 27 Mayıs 1960'la başlayan, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 ihtilali ile devam eden, doğrudan demokrasiyi, seçilmiş siyasileri hedef alan, güç kullanarak yönetime son verme yahut yön verme anlayışının üstün çıkmış olması, onar yıl aralarla, şimdilerde ise daha sık bir şekilde, örselenen yaralı demokrasimizin halihazırdaki durumunu çok daha iyi anlaşılır bir hale

²⁴⁵ KARAMAN, M. Lütfullah, *Cumhuriyet (Devlet)in Altını Çizerken Demokrasinin Üstünü Çizen Bir Siyasal Düzendeki Sivil Toplum'un (Varlıkla Yokluk Arasındaki) Yeri*, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 18, Kasım-Aralık 1997, s. 207

²⁴⁶ DEDE, Yılmaz Alper, *Türkiye'de Bir Demokratikleşme Özlemi Olarak İfade Edilen 'Sivil Toplum Kavramı ve İnsan Hakları ile İlişkisi*, Yeni Türkiye, Sayı 21, İnsan Hakları Özel Sayısı, Mayıs-Haziran 1998

getirmektedir²⁴⁷. Türkiye 1980'li yıllara bu yön vermelerle girmiştir. Böyle bir ortamda özellikle sivil toplum kavramının neden demokratikleşme özlemiyle dile getirildiği ve adeta tek başına bir kurtarıcı imiş gibi görüldüğünü belirlemede çok önemli ve ayrıntılı açıklamalar gerekecektir. Bu açıdan bakıldığında, Sarıbay: “devlet ve sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin tesisinin ancak hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olaya yönelmemesiyle, dolayısıyla hiçbir hakim ideolojinin veya tek hakikatin rehberliğine ihtiyaç duyulmamasıyla kayıtlı olduğunu savunur”²⁴⁸.

Türkiye örneğinde yapılacak olan değerlendirmelerde konuya iki farklı açıdan bakılabilir : birincisi, belli bir tarihi sürecin neticesinde, evrensel gelişmeye de paralel olarak, sivil toplumun ve İnsan Haklarının söylev ve kuramsal olarak canlanması; ikincisi ise, bu canlanışla direk ilgili olarak kerameti kendinden menkul hikmet-i Hükümetin, demokratikleşme ve daha fazla hak özlemini körükleyen negatif uygulamalarıdır.²⁴⁹ İlk açığı incelerken, kendi siyasi tarihimize atfen söyleyecek olursak, patrimonyal-otoriter karaktere sahip merkeze bağlı olmadan gelişen ve mülkiyet hakkını tamamıyla elde etmiş, Avrupa'daki gibi ticaretin, siyasi mücadelelerin ve değişimin motoru olabilecek bir sınıfın olmayışıyla açıklanan bir eksiklikten rahatlıkla söz edilebilir. Cumhuriyetle birlikte devlet eliyle bir burjuva sınıfı oluşturma gayretlerinin varlığı bilinmektedir²⁵⁰.

Tarihi süreçte 1950'ler, 60'lar ve 80'ler sonrası sivil toplum oluşumlarının söylem ve kuramsal olarak artış göstermesi, daha önce eksik bulunan sosyo-ekonomik açılımın ancak 80'ler sonrasında tedricen ortaya çıkışı ile açıklanabilir. Sivil toplumun toplumsal ekonomik yönü düşünüldüğünde ortaya çıkan zayıflık . aynı şekilde siyasi yönü düşünüldüğünde de ortaya çıkmaktadır. Farklı söylemlerin ifade edilememesi, sağlıklı bir sivil toplum yapısının gerçekleşmesini engellemiş, tam manasıyla temsil ve katılım mekanizmaları işletilmemiş, devamında da siyasi alanda marjinalleşmelere rastlanmıştır²⁵¹.

²⁴⁷ BAŞOĞLU, Mustafa, **Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 18, Kasım-Aralık 1997, s. 253

²⁴⁸ SARIBAY, A. Yaşar, **a.g.m.**, s. 33

²⁴⁹ DEDE, Alper Yılmaz, **a.g.m.**, s. 474

²⁵⁰ FERÖZ, Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev: Fatmagül Bertay, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985

²⁵¹ DEDE, Alper Yılmaz, **a.g.m.**, s. 474

Sosyo-ekonomik alanda 1980'ler sonrası Özal'lı liberalleşme ve dışa açılımın neticesinde beliren grupların en çok göze çarpanlarından biri de ekonomiden siyasete kadar farklı alanlarda sesini duyurmaya çalışan çeşitli dernek, vakıf, yurt, yardım kuruluşları, okullar, finans kurumları, televizyon ve radyolarla ortaya çıkan muhtelif cemaat/tarikat oluşumlardır. Alkan'ın ifadeleriyle diyebiliriz ki: “üreten, çalışan, azarlayan, hesaplayan ve vergi ödeyen bir toplumun günün birinde gerçekten kendini yönetmeye kalkışması, katılım talep etmesi çok tabiidir”²⁵².

2.10.2 Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri

DİSK'in ana tüzüğünde işçi sınıfının ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan kalkınması ve yücelmesi için, öncelikle Türkiye'nin her bakımdan tam bağımsız olmasının ve hızlı bir kalkınma yoluna girmesinin zorunlu olduğunu belirtilmekte, “bundan ötürü de, Türk işçi sınıfı hareketlerinin, Anayasada öngörülen köklü dönüşümlerin gerçekleşmesinin sağlayacak bir devrimci öze kavuşmasının” şart olduğu ifade edilmektedir²⁵³.

DİSK topluma verdiği mesajlarda, işçilerle olan ilişkilerinde İnsan Haklarını ön plana çıkardığını belirtmektedir. Bu sendikaya göre İnsan Haklarını önce kendi kurumlarında ve yaşantılarında yaşama geçirebilirlerse, evrensel İnsan Haklarını yaşama geçirmede yol alabileceklerini düşünmektedirler. DİSK çalışma hakkının, sendikalaşma hakkını, iş güvencesi ve işsizlik sigortasının yaşama geçirilmesi için mücadele vermektedir.

Sivil toplum örgütleri olarak, bu ülkeyi var eden bireyler olarak Türkiye'deki İnsan Haklarının çözümü, ülkedeki sorunların yarısından fazlasını çözecektir. DİSK İnsan Haklarının Türkiye'de yerleşmesi için kararlı olduğunu ana tüzüğünde belirtmiştir.

DİSK kuruluş bildirisinde, 1872 yılından beri direnme gücünü başarıyla toplayan, dernek kurma hakkını zor koşullar altında gerçekleştiren, dayanışma

²⁵² ALKAN, A. Turan, “Kurtlar Sofrasında Davetsiz Bir Misafir”, Türkiye Günlüğü, Sayı 48, Kasım-Aralık 1997. Sene Sonu Kırkambarı, s. 9

²⁵³ www.Disk.org.tr/belge/Diskin amacı Madde 2

çabalarına katılan, 1946'da yeniden sendika kuran, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi için 1961 yılından beri mitinglere katılan, Türk işçi sınıfının tüm çıkarları, hakları ve özgürlükleri ve de onuru için bir araya geldiklerini bildirmişlerdir²⁵⁴.

Türk-iş sendikası, Türk milletinin ekonomik ve sosyal sorunlarını bir bütün olarak görür. Türkiye'nin hızlı, dengeli ve adil kalkınmasını işçilerin refah huzur ve güvenliği için şart sayar. Kalkınmanın gerçekleşmesi için bütün toplum sorunları ile yakından ilgilenmeyi görev ve amaç bilir²⁵⁵.

Türk-İş, sınıf ayrılıklarının derinleşmesine ve sınıf çatışmalarına yol açabilecek sebepleri ortadan kaldırmayı amaç alan ve sınıflar arasında denge, barış ve kaynaşmayı sağlayıcı bir politika izleyecektir.

İşçilerin ve geniş halk topluluklarının sosyal-ekonomik ve siyasal haklarının tam bir özgürlük içinde tam olarak uygulanması için Türk-İş yaygın ve yoğun bir eğitim seferberliğine girişecektir. Türk-İş cehaletle mücadeleyi ve halkın kültür seviyesinin yükseltmeye yardımcı olmayı görevleri arasında sayar²⁵⁶.

Bu sendika da bir sivil toplum örgütü olarak Türkiye'de hayat standartlarının yükselmesi için mücadele vermektedir. Türk-İş 24 maddelik kuruluş bildirilerinde bu yönde çalışacaklarını bildirmiştir.

Demokratik bir devletle halkın yönetime katılmasının ön koşulu olan siyasi partilerin varlığı tek başına yeterli değildir. Halkın kendisini yönetecek Hükümeti seçmesi kadar iktidardakileri çeşitli yöntemlerle denetlemesi ve bir diyalog ortamı oluşturması gerekmektedir. Bu denetim ve diyalogu etkin bir biçimde gerçekleştirecek olgu ise sivil toplum örgütleridir.

TOBB, Türk-iş hayatının tamamının temsil etliği ve bir milyon iş adamı tarafından oluşturulan demokratik bir örgüttür. Türk-iş aleminin binlerce sorununu ve önerilerini sistematik bir hale getirerek Hükümetlere ve parlamentoya

²⁵⁴ www.disk.org.tr/kurulus bildirgesi

²⁵⁵ www.turkis.org.tr/tuzuk madde 2

²⁵⁶ www.turkis.org.tr/kurulus bildirgesi/tanıtım

sunmaktadır. Onlara göre bu sorunların en vazgeçilmezi demokrasi ve Anayasadır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye'de Anayasal düzenlemelerle çerçevesi çizilmiş olan demokratik rejimin zedelenmesine karşı çıkmıştır. TOBB, varlık nedeninin demokrasi olduğunu belirtir.

TOBB'un ilkelerini şöyle sırlamak mümkündür: “parlamenter demokratik düzen temelinde siyasi istikrar sağlanarak Türkiye'nin büyük ekonomik potansiyelinin hayata geçirilmesi, yatırımların ve istihdamın artırılması, işsizliğin azaltılması, halkımızın huzur ve refahının artırılması amacıyla tüm diyalog kanallarının kullanılması amaçlanmıştır”²⁵⁷.

İnsan Hakları Derneğini kurmaya yönelen irade, özellikle 12 Eylül 1980 de ordunun yönetime hakim olmasıyla başlayan gözaltı ve cezaevleri döneminde yoğunlaşan İnsan hakları ihlalleri ve antidemokratik uygulamaları ve yönetime hakim olanların hazırladıkları 1982 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerle ilgili yaklaşımını gerekçe olarak ortaya koymuştur.

Bu iradeyi etkileyen ve kuruluşu hızlandıran en önemli unsurlardan biriside hiç kuşkusuz tutuklu ve hükümlü yakınlarının kamuoyunu etkilemeye yönelik faaliyetleri olmuştur. 17 Temmuz 1986 yılında 98 kurucu üyeyle kurulan İ.H.D. bugün 34 şube ve 16.000 üye ile kendi içerisinde oluşturdukları alt çalışma birimleriyle faaliyet gösteren bir dernek hüvviyetine bürünmüştür. Dernek üyeliğinin hiçbir koşula tabi olmaması üye sayısının artmasını kolaylaştırmaktadır²⁵⁸.

İnsan Hakları Derneği de sivil toplum örgütleri arasında önemli bir yere ve konuma sahiptir. Bu derneğin amaçları da diğer sivil toplum örgütlerinin amaçlarıyla benzerlik göstermektedir. İnsan Haklarını savunmak, korumak ve geliştirmek, ihlallere karşı mücadele etmek bu derneğin başlıca amaçlarından birisidir. Dernek bu amaçlarını gerçekleştirmek için politik yolları kullanmaktadır. İhlallere karşı çıkmak devletin değişik uygulamalarına eleştiri getirmek ve devletin sorumluluğunun altını çizmek, Hükümeti gerekli önlemleri almaya davet etmek, ister istemez politik bir

²⁵⁷ TACIROĞLU, Ali Zafer, (TOBB Başkan Vekili), **Türkiye'de İnsan Hakları III**. Türk Demokrasi Vakti. Demokrasi ve İnsan Hakları Serisi, s. 25

²⁵⁸ http://www.ihd.org.tr/ihd.15.yil/html/insan_haklari_derneği_kuruluyor.

içeriğe muhalefet misyonunu da yüklemiştir. İnsan Hakları ihlallerini dökümanete ederek, işkenceyi teşhir ederek, yaygın ve sistematik bir uygulama olarak niteleyerek, İnsan Hakları savunuculuğu gibi bir misyonuna, “politikliği” ve “muhalefeti” de eklemiştir.

İnsan hakları ve özgürlükleri hususunda çalışmak amacıyla kurulan bir başka önemli dernekte kamuoyunda Mazlum-Der olarak bilinen “İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği” dir.

28 Ocak 1991 de 54 kurucu üye ile kurulan Mazlum-Der hem Türkiye’de hem de Türkiye dışında İnsan hakları ve özgürlüklerinin korunması ve bu alana yönelik ihlallerin son bulması noktasında faaliyet göstermektedir. Derneğin bir başka amacı da bir taraftan hak ihlallerine karşı kamuoyu oluştururken diğer taraftan da hukuk ve insanlık dışı muameleye tabi tutulan bireylere maddi ve manevi destek sağlamak, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerini de sürdürmektir. Dernek İnsan haklarını ihlal eden her türlü girişimi “Zulüm” olarak, uygulamanın madurlarını da “Mazlum” olarak nitelemektedir. Bu nedenle derneğin adı da “İnsan Hakları ve Mazlum için Dayanışma Derneği”dir²⁵⁹.

Hem “İnsan Hakları Derneği” hem de “Mazlum – Der” kabul edilmelidir ki Türk demokrasi hayatında önemli işlevlere sahip olabilecek sivil toplum örgütlenmeleridir. Ancak her iki derneğe hakim siyasi fikirlerin asıl sürükleyici unsur olarak öne çıkmış olması gerçek işlevselliklerini bazen gölgede bırakabilmekte, objektif bakış açılarını kaybetmelerine neden olmaktadır. Kamuoyunda İnsan Hakları Derneği özellikle ayrılıkçı sol akımların, Mazlum-Der’de İslami akımların temsilcisi gibi algılanmaktadır. Bu sebeple halkın bütünsel güvenini sağlayamamaktadırlar. Her iki derneğinde İnsan hakları ve özgürlükleri hususunda yaptığı faaliyetler bu merkezlerde geliştiği için demokratik destek noktaları azalmakta ve etkinlikleri zayıflamaktadır.

Zira; bu derneklerce altı çizilen kavramların değerlendirilmesi herkesçe kabul edilebilecek objektif tanımlamalara tabi tutulmadığı zaman tehlikeli bir propaganda

²⁵⁹ <http://www.mazlumder.org.tr/tanitim.htm.giris> ve amacı.

malzemesi olarak kullanılabilmekte ve toplum katmanında dernek faaliyetleri itici bir hal alabilmektedir. Halbuki bugün her iki derneğin varolma gerekçeleri İnsan haklarının tanınması, korunması ve kamuoyunun bu konuda bilinçlendirilmesidir. Üstelik Avrupa Topluluğu üyeleri artık İnsan haklarının korunması hususundaki yardımlarını eskisi gibi devletler aracılığıyla değil bu dernekler aracılığıyla yapmaktadırlar. Bu anlamda da bu derneklerin, hukukun genel ilkeleriyle ve İnsan hakları konusunda ortaya konulmuş evrensel belgelerle örtüşecek faaliyetleri, tüzüklerinde belirtilen amaçların gerçekleşmesinde çok daha etkin bir rol oynayacaktır.

Bu tür sivil toplum örgütleri faaliyetlerini kendi dünya görüşleriyle değil aralarında Türkiye'nin de bulunduğu katılımcı devletlerin imza ettikleri ve pozitif hukuk kaidesi olarak kabullendikleri sözleşmeler ışığında sürdürdükleri takdirde amaçlarına çok daha kolay ulaşabileceklerdir. Şu unutulmaması gereken bir gerçektir ki yöneten iradenin bazı uygulamalarında zarar gören bir taraf olacaktır. Zarar gören her şahıs hukuki manada aynı zamanda “mazlum” yada “hakları çiğnenen” bir suje olmayabilecektir. Bunu ortaya çıkarmanın yolu da asla duygusal yorumlar değildir.

Dernekler etkinlikleriyle kamuoyunu bilgilendirmekte, görevlileri, resmi çevreleri, Hükümeti uyarmaktadır.

İnsan Hakları Derneği, Mazlum-Der, Barolar, İşçi Sendikaları, İşveren Sendikaları, Sivil Toplum Örgütleri, İnsan Haklarının sosyal zırhlarından birisidir. Sivil toplum örgütleri yalnızca bir direnç topluluğu değil; devletten haklara yönelen gücün dalga kıranıdır. Yetkilerine sahip ve bilinçli bir sivil toplum, iktidarın en büyük sınırlayıcısıdır. Yalnızca karşı koymaz direnmez; aynı zamanda soruna çözümler üretir, bir denge kuvvet olarak toplumu despotluğun ve zorbalığın karşısına anında diker²⁶⁰. Türkiye'nin de bu tür örgütlere çok ihtiyacı vardır.

²⁶⁰ ERCAN, Nevzat, **Hukuk Öncesi Güvenceler ve İnsan Hakları**, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 21, Yıl 4, Mayıs-Haziran 1998, s. 426

III. BÖLÜM

3 HÜKÜMETLERİN İNSAN HAKLARINA YAKLAŞIMI

3.1 TÜRKİYE'DE SİYASAL REJİMLERİN GELİŞİMİ

Parlamenter sistemin uygulandığı ülkelerin aksine çok partili sisteme geçiş süresi ülkemizde uzun sürmüş ve gecikmiştir. Bu araştırmada 1983-2000 zaman diliminde Hükümetlerin İnsan Haklarına olan yaklaşımı incelenmeye çalışılacaktır. Türk siyasal hayatındaki bu sürecin değerlendirilebilmesi için Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar olan dönemin incelenmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde sistem 1876-1878 yıllarında oluşturulmaya çalışılmıştır. 1877-1878 yıllarında kısa süreli bir Anayasa ve parlamento oluşturulmuş ve aynı süre içerisinde de sonuçlandırılmıştır. 1878 yılında, Sultan Abdülhamit parlamentodan rahatsız olunca, 30 yıl süren Mutlakiyet rejimini uyguladı. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı neticesinde Sultan Abdülhamit Anayasayı geri getirmeye ve meclisi tekrar toplamaya mecbur oldu²⁶¹. II. Abdülhamit iktidardan uzaklaştırılmış, Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması sağlanmıştır. Burada, iktidarın sınırlandırılmasında, hak ve özgürlüklerin savunulmasında ilk defa halk unsurunun da yer aldığı görülmektedir²⁶². İkinci demokrasi teşebbüsü 1914'e kadar iniş çıkışlarla devam ettirildi. 1914'te meclis ve Anayasa şeklen devam etmekle beraber 1. Dünya Savaşı sonuna kadar ülke diktatörlükle idare edildi. 1. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan kurtuluş mücadelesi ve gelişen olaylar, Cumhuriyet'in kurulmasını gerektiren zemini hazırlamıştır²⁶³.

1923'te Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da siyasal evrim devam etmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından 1938'e kadar geçen süre pek çok reformun yaşandığı dönem olmuştur. 1945 yılına değin CHP'nin dışındaki partiler dışlanmış ve tek parti egemenliği söz konusu olmuştur. Atatürk'ün ölümü ile Cumhurbaşkanı olan

²⁶¹ ÇİNE. Özgen. **Bağımsız ve Yansız Yargılanma Hakkı**, Türkiye'de İnsan Hakları, TODAİE. Yayın No: 301. 2000, s. 116

²⁶² ÇİNE. Özgen. **a.g.m.**, s. 116

²⁶³ OKYAR, Osman, **19. Yüzyıl Osmanlı Çağdaşlaşmasında Politikanın Yeri**, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 2. Sayı: 7. Ankara, 1997, s. 64

İsmet İNÖNÜ Milli Şef Dönemi'ni başlatmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sistemin değişim zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anlaşmasını imzalaması ve Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşması 25 yıllık Otoriter Tek Parti Dönemi'nin kapanmasına sebep olmuştur. 7 Ocak 1946'da Celal BAYAR başkanlığında Demokrat Parti kurulmuş ve yeni bir dönem başlamıştır. 1950'deki seçimlerle bir yandan iktidar değişikliğine gidilirken, diğer yandan da çok partili rejimin de kalıcı biçimde yerleşmesi sağlanmıştır. "Ancak, 1950 yılında gelen iktidar, başlangıçta hürriyetçi bir yol izlerken, (1950'de Roma'da imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 1954 yılında imza konmuşken) bir süre sonra siyasi birtakım endişelerle baskıcı bir rejime doğru yol almıştır"²⁶⁴.

Demokrat Partinin Programı CHP'den farklı olmamakla beraber Hükümetin etkinliklerine sınır koyulduğu bireysel özgürlüğün genişletildiği ve siyasal gücün halktan kaynaklandığı görüşünün hakim olduğu görülmektedir. Ekonomik alanda da özel sektöre önem verildiği bir dönemdir.

14 Mayıs 1950 seçimine gelindiğinde CHP yıpranmış, halkın desteğini kaybetmişken, DP oldukça güçlenmiştir. Seçim sonuçlarında tek partili dönem kapanmıştır. Demokrat partinin seçim kazanmasıyla Türk Siyasal Tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. İktidardaki DP'yle 1954'ü yıllara gelindiğinde, ekonomide hedeflenen düzeye gelinememiş, hayat pahalılığı halkı derinden sarsmış, siyasal, sosyal ve ekonomik dengeler bozulmuştur²⁶⁵.

27 Mayıs 1960 tarihinde Cemal GÜRSEL başkanlığında, 36 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi yönetime el koymuştur. Bu ihtilal ile Demokrasiye geçme çabasında olan Türk Siyasal hayatı ilk kesintisine uğramıştır. Askeri müdahale sonucu hazırlanan 1961 tarihli Anayasa, Türk siyaseti ve devlet yönetimi alanında büyük yenilikler taşımasının yanında, kişi hak ve özgürlükleri ve bu arada bağımsız ve yansız yargılama açısından da o güne kadar görülmemiş, olabildiğince çağdaş hukuki esaslara yer vermiştir²⁶⁶.

²⁶⁴ ÇİNE, Özgen, a.g.m., s. 117

²⁶⁵ OKYAR, Osman, a.g.m. s.65-67

²⁶⁶ ÇİNE, Özgen, a.g.m., s. 117

12 Eylül 1980'de Kenan EVREN başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi yönetime el koymuş, Kenan EVREN Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu dönem bir önceki döneme tepki niteliği taşıdığı için hak ve özgürlüklere sınırlamalar gelmiştir. Anayasa 1982 Anayasası olarak tarihe geçmiştir. Demokratik bir karakter taşımayan 1982 Anayasası; Temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunabilmeyi olanaklı hale getirmiş, özgürlüklerin tamamen ortadan kaldırılabilmesi olağanlaştırılmıştır²⁶⁷.

3.2 SİYASİ PARTİLERİN OLUŞUMU

Bir devlet politikası ve memleket davaları hakkında belirli bir şekilde hareket etmeye karar vererek birleşen insanlarla beraber siyasi parti oluşumları doğmuştur denilebilir. Tarihte partiler umumiyetle çok geniş olup çoğunlukla gizli amaçları vardır. Teşkilatlı olsa bile programı nüfuslu veya efsaneleştirilmiş şahısların istekleriyle karışmakta, dini bir cemiyet olarak ortaya çıkmakta ve çoğu kez de iktisadi ve içtimai ayrılışları ifade etmektedir²⁶⁸.

Tarih içinde meşrulaşmamış siyasi örgütlenmeler olmuştur. Siyasi partilerin doğuşu 19. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. 19. yüzyılda siyasi partiler, Batılı toplumlarda yer alan bazı önemli sosyo-politik gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, demokratik ideolojinin yaygınlaşması ve buna paralel olarak da parlamentoların yetkilerinin ve oy haklarının genişletilmesi şeklinde kendisini gösterir. Kendisine oy hakkı verilmemiş olan geniş halk kitlelerinden gelen baskılarla birçok Avrupa ülkesi seçim kanunlarında reform yaparak bu kitlelere oy hakkını tanımak zorunda kalmıştır. Böylece siyasal iktidarın kuruluşunda söz hakkına sahip seçmen topluluğunun ortaya çıkışı yönetici elitin hegemonyasına son vermek suretiyle politik hayatta değişim yaratarak, siyasi partilerin doğuşunda da önemli bir faktör olmuştur²⁶⁹.

Türk Siyasal hayatında da, siyasi partiler Batılılaşma süreci içinde ortaya çıkmışlardır. Osmanlı imparatorluğunda siyasal mücadele, örgütlenmeler ve cemiyetler olarak görülmüş, gerçek anlamda parti tanımını taşıyan ilk örgütlenme ise

²⁶⁷ ÇİNE, Özgen, a.g.m., s. 117

²⁶⁸ TUNAYA, Zafer Tarık, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Esra Ofset, İstanbul, 1995. s. 4-5

²⁶⁹ KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi yayınevi, 10. Basım, Ankara, 1998. s. 161-162

jön Türkler yani İttihat ve Terakki olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla Mustafa Kemal ATATÜRK liderliğinde Cumhuriyet Halk Fırkası 1925 yılında kurulmuştur. 1945 yılına kadar değişik isimler altında tek parti olarak kalmıştır. 1945 yılından sonra çok partili düzene geçme çalışmaları "Milli Kalkınma Partisi"yle başlamıştır²⁷⁰. Çok partili hayat içinde 1983 sonrası siyasi partilerin kurdukları hükümetlerin insan hakları yaklaşımlarını ele alacağız.

3.2.1 I. ÖZAL HÜKÜMETİ (13.12.1983 - 21.12. 1987)

Ulus Hükümeti'nden sonra 7 .Cumhurbaşkanı Kenan EVREN 7 Aralık 1983'te Hükümeti kurma görevini Turgut ÖZAL'a vermiştir. Turgut ÖZAL'ın Hükümet listesi kabul edilince, 13 Aralık 1983 günü 45. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kurulmuş oldu. Hükümet Programının başında M. Kemal ATATÜRK'ün "Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" vecizesi doğrultusunda ülkeyi yönetmeye çalışacakları belirtilip, Türk Silahlı Kuvvetlerine şükran duyguları ifade edilmiştir. Özal Hükümeti programını temel görüşler ve ilkeler, milliyetçi muhafazakar, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi esasına dayalı olarak tanımlamaktadır. Anayasada ifade edilen milliyetçilik anlayışına bağlı, Türk Milletini, Türk Vatanını ve Türk İnsanı sevmeden, benimsemeyen Türk Milletinin iyi idare edilemeyeceği belirtilerek, Atatürk'ün Türk Milliyetçiliği görüşlerine bağlı kalınacağı bir anlayış 1. Özal Hükümeti icraatının temel düşüncesini teşkil etmiştir²⁷¹.

Muhafazakarlık anlayışı tanımlanırken; milli, manevi ve ahlaki değerlere, kültürümüze, tarihimize örf, adet ve geleneklerimize bağlılık anlatılırken asla tutucu ve yeniliklere kapalı bir anlayış benimsemedikleri belirtilmektedir²⁷².

1. Özal Hükümeti, sosyal adaletçi bir Hükümet tanımlamasını kendileri için yapmışlardır. Ekonominin tabii kanunları içerisinde gelişmesi için, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilmesi ve rekabet şartlarının

²⁷⁰ TUNAYA, Tarık Zafer. a.g.e., s. 75-76

²⁷¹ Daha fazla bilgi için www.tbmm.gov.tr7ambar, I. Özal Hükümeti Programı, s. 6

²⁷² Daha fazla bilgi için www.tbmm.gov.tr7ambar, I. Özal Hükümeti Programı, s. 6

hakim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması, ekonomik sistem tercihleri olmuştur .

Milli hakimiyetin ana unsur olduğu belirtilerek, demokratik nizamın insan hak ve hürriyetlerine saygının en yüksek değerinde insan hak ve hürriyetlerinin en iyi şekilde kurulduğu rejim olarak anlatılmıştır²⁷³.

Toplumun maddi ve manevi olarak yükselmesinde ve yücelmesinde temel unsurun insan olduğu, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez, temel hak ve hürriyetlerinin bulunduğu belirtilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uyulabilmesi amacıyla hukuka bağlı hukukun üstünlüğünü esas alan bir devlet yönetimi şeklini benimsedikleri belirtilmiştir. Herkesin Anayasanın teminatı altında vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetine sahip olduğu belirtilmiş, yüksek ahlak sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilebilmesi amacıyla, ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur²⁷⁴.

Bilindiği üzere Özal döneminde birçok yerde İmam-Hatip Lisesi açılmış ve yurt genelinde İmam Hatip Liselerinin sayıları artırılmış, İmam-Hatip Liseleri özendirici hale getirilmiştir. Doksanlı yıllarda irtica-i faaliyetlerin artmasıyla Hükümetler bu Liselerin sayılarının azaltılması ve 8 yıllık mecburi eğitimle de bu Liselere girişi Lise düzeyine çıkartmıştır. İmam-Hatip mezunları İlahiyat Fakülteleri dışında Lisans öğrenimi veren farklı fakülteleri tercih edemez konuma gelmiştir. Hükümetleri farklı eğitim-öğretim programlarının acısını ise gençler çekmiştir.

Adaletin temeli ve dağılımı devletin temel görevleri arasında sayılmıştır. Yargı organlarının tarafsız ve bağımsız olacağı, adaletin; hak ve hürriyetlerin teminatları olduğu gibi, hürriyetlerin kamu menfaatleri dışında kullanılmasının da teminatı olduğu belirtilmiştir. 12 Eylül İhtilali'nin ardından bu konulara değinilmesi

²⁷³ Daha fazla bilgi için www.tbmm.gov.tr7ambar, I. Özal Hükümeti Programı, s. 6

²⁷⁴ Daha fazla bilgi için www.tbmm.gov.tr7ambar, I. Özal Hükümeti Programı, s. 6

hem cesaret hem de İnsan Hakları açısından açık bir ilerleme olduğunu göstermektedir²⁷⁵.

I. Özal Hükümeti, 12 Eylül askeri hareketinin arkasından kurulduğu için, programına insan hakları konusunda, Anayasa'da yer bulan hakları sıralamış ancak uygulamada geleneksel hükümet politikalarını sürdürmüştür. Daha çok ekonomi alanında gelişmelere ağırlık vermiştir. Serbest Piyasa kurallarını yerleşik hale getirmeye çalışırken ekonominin sadece homo-economist insan modelini ön plana çıkarmıştır. İşçi hakları, çalışma hayatına dair iyileştirmeler aynı oranda yapılmamıştır. Bunda en büyük etken 1982 anayasasını doğuran sosyal ve politik faktörlerin psikolojik etkisinin sürmesidir.

3.2.2 II. Özal Hükümeti (21.12.1987-9.11.1989)

I.Özal Hükümeti 14 Aralık 1987'de istifa etmiş, aynı gün Hükümeti kurma görevi tekrar Turgut Özal'a verilmiştir. Hazırlanan Hükümet listesi kabul edilince 21 Aralık 1987 'de, 46. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kurulmuştur²⁷⁶.

Siyasi iktidarın güçlendiği, sosyal problemlerin azaldığı, demokrasinin ordu kışkacından kurtularak yerleşmeye başladığı ülke itibarının iyice yükseldiği bir dönem olmuştur.

II. Özal Hükümeti'nde İnsan Haklarına daha fazla yer verildiği programlarından anlaşılmaktadır. Her bireyin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu tekrar edilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifade edilen hak ve hürriyetlerin sağlanması ve teminat altına alınabilmesi için hukuka bağlı ve hukukun üstünlüğünü esas alan devlet düzeni temel şart olarak görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na ferdi başvuru hakkının kullanılmasının önemli görüldüğü programda belirtilmiştir.

²⁷⁵ Daha fazla bilgi için www.tbmm.gov.tr/7ambar, I. Özal Hükümeti Programı, s. 6

²⁷⁶ II. Özal Hükümeti için bkz., 46. Hükümet Programı

II. Özal Hükümet programında ayrıca vicdan,dini inanç ve ibadet hürriyetlerine sahip insanların temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alındığı açıklanmıştır.

Yargı organlarının bağımsızlığı ve tarafsızlığı üzerinde durulmuş, adaletin süratle yerine getirilmesi, cezaların caydırıcı olması, yargı organlarının imkanlarının geliştirilmesi gerektiği, kanunların mahkemelerin yükünü azaltacak şekilde değerlendirmeye alınacağı belirtilmektedir²⁷⁷.

I. Özal Hükümeti'ne oranla insan hakları konusunda daha olumlu adımlar atıldığı bir dönem olmuştur. Avrupa ile olan ilişkilere önem verilmiş, bu süreçte Avrupa İnsan Hakları komisyonu kararlarının kazandırdığı yükümlülükleri doğrultusunda olumlu adımlar atılmaya başlanmıştır.

3.2.3 Akbulut Hükümeti (09.11.1989 - 23.06.1991)

Turgut ÖZAL 31 Ekim 1989'da cumhurbaşkanı olmuş ve 9 kasım 1989 da Hükümeti kurma görevini Yıldırım AKBULUT'a vermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin 47 . Hükümeti Yıldırım AKBULUT tarafından kurulmuştur²⁷⁸.

47. Hükümet milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas almaktadır. Akbulut Hükümeti de 45. ve 46. Hükümetlerin muhasebesini yapmış, özellikle özelleştirme çalışmaları üzerinde durulmuş, ekonomik gelişmeler anlatılmıştır²⁷⁹.

Akbulut Hükümeti Programında, I.ve II. Özal Hükümetleri programlarından çok farklı program maddeleri bulunmamaktadır.

Akbulut Hükümeti programında da demokrasi tanımları, antidemokratik rejim düşüncesi taşıyanların kabul edilemeyeceği, adalet sisteminde oluşturulması düşünülen modernizasyon, İnsan Hakları üzerinde durulmuştur²⁸⁰.

²⁷⁷ II. Özal Hükümeti için bkz., 46. Hükümet Programı

²⁷⁸ Akbulut Hükümeti için bkz., 47. Hükümet Programı

²⁷⁹ Akbulut Hükümeti için bkz., 47. Hükümet Programı

²⁸⁰ Akbulut Hükümeti için bkz., 47. Hükümet Programı

Bu Hükümetin İnsan Haklarına dayanarak getirdiği birkaç yenilik olmuştur. Kadınları toplum aile müessesesinin önemli unsuru olarak görmüş, kadın haklarının korunması ev kadınlarının ve genç kızların istihdamı için başlatılan hizmetlere hız verileceği belirtmiştir. Gelişmenin ve modernleşmenin temelinde başlıca unsurlar sistem ve insan olarak gösterilmiş, insanın emeği ve çalışması her olgunun üzerinde tutulmuştur. Hiçbir sosyal güvenlik güvencesi olmayan muhtaç durumda bulunan vatandaşlara sahip çıkma amacıyla sosyal yardımlaşma dayanışma teşvik fonundan bahsedilmesi de bu Hükümetin ilgi çeken program maddelerindedir.

Sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt hakkı, demokrasinin, çalışma hayatını düzenleyen temel unsurları olarak kabul edilmiştir²⁸¹.

12 Eylül 1980 İhtilali'nden sonra, zaman sürecine bağlı olarak İnsan Haklarının Hükümet programlarında daha fazla yer aldığı gözlenmektedir.

Akbulut Hükümeti, Özal hükümetlerinin devamı gibi algılansa da gerek programı gerekse uygulama bakımından farklılık arz etmektedir. Özellikle kadın haklarının yerleşik hale gelmesi ve daha çok ekonomik alanda yer almaları sağlanmaya çalışılmıştır. Sosyal Güvenlik alanında iyileştirmeler yapılmış olup, bundan yoksun olan vatandaşların en temel sağlık ihtiyaçları, sağlık haklarında iyileştirmeler olmuş. Ayrıca ekonomik gelişmelere paralel olarak iş yaşamı örgütlenme hakları alanında düzenlemelere yer verilmiştir. Ancak T. Özal'ın kişisel bakışı ve hükümet üzerindeki tesiri göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

3.2.4 I. Yılmaz Hükümeti (23.06.1991-20.11.1991)

17 Haziran 1991 günü 8. Cumhurbaşkanı Turgut ÖZAL tarafından Hükümeti kurma görevi Mesut YILMAZ'a verilmiştir. 23 Haziran 1991'de Mesut YILMAZ tarafından 48. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kurulmuştur²⁸².

Mesut YILMAZ Hükümeti Programı ilkeleri de Turgut Özal ve Akbulut Hükümeti ilkeleri gibi Milliyetçilik, muhafazakarlık, sosyal adaletçi, rekabete dayalı

²⁸¹ Akbulut Hükümeti için bkz., 47. Hükümet Programı

²⁸² 48. Hükümet için bkz., I. Yılmaz Hükümeti Programı

Serbest Pazar Ekonomisi'ne dayalı medeni, büyük ve güçlü bir Türkiye'nin oluşturulması olarak verilmiştir.

Mesut YILMAZ Hükümeti Programında da geçmiş Anavatan Partisi iktidarlarının icraatlarından bahsedilmektedir.

Programda adalet; mülkün, kişi hak ve hürriyetlerinin çağdaş toplum hayatının temeli olarak gösterilmiş, bu hak ve hürriyetlerin teminat altına alınması için hukuka bağlı, hukukun üstünlüğünü esas alan hukuk devleti düzeni temel şart olarak kabul edilmektedir²⁸³.

Yargı sistemindeki planlamalar Özal ve Akbulut Hükümetleri Programlarındaki ile benzerlik göstermekle beraber üst yargı organlarının iş yüklerini kendi içlerinde dengeleyici ve özellikle yargılayıcı bir içtihat mahkemesi olarak çalışmasını sağlayıcı tedbirler bu programda incelemeye alınmıştır. Hazırlık tahkikatında avukat bulundurulması ile ilgili yasal düzenlemelerin ceza infaz kurumlarının her bakımdan daha sıhhatli ve modern bir fiziki yapıya kavuşturulacağı, hükümlüleri topluma yeniden kazandırıcı tedbirle özellikle çocuk hükümlülerin ıslahı ve geliştirilmesi Yılmaz Hükümetince üzerinde durulan farklı konulardır.

Kadınların sorunlarına köklü çözümler getirmeye, toplumdaki yerlerini yükseltmeye ve bunların gereği olarak kadınların her alanda, düzeyde görev ve sorumluluk almalarına, yönetimde yetkili olmalarına ve karar mekanizmalarına daha çok katılmalarının sağlayacağı I.Mesut Yılmaz Programında belirtilmektedir.

I. Mesut Yılmaz Hükümeti Programında ayrıca işçi, memur, esnaf, sanatkarlar ve çiftçi olmak üzere tüm çalışanların sosyal güvenlik şemsiyesi altında toplanması sosyal güvenlik politikalarının ana hedefini teşkil edeceği belirtilmiştir. Bu programda eğitim- öğretim üzerinde çok durulmuş, Milli Eğitim, YÖK'de yapılması gerekli değişikliklerden bahsedilmiştir. Sekiz yıllık zorunlu eğitimin üzerinde durulmuş, 2000'li yıllarda zorunlu eğitimin 10 yıla çıkarılması hedefi açıklanmıştır.

²⁸³ 48. Hükümet için bkz.. I. Yılmaz Hükümeti Programı

Yılmaz Hükümeti dahil bu zamana kadar kurulan hükümetlerde Anavatan Partisi'nin etkisi gözlenmekte ve Partinin varoluşunu sağlayan bütünsel faktörler diğer alanlarda olduğu gibi İnsan Hakları konusunda da kendisini göstermeye başlamıştır. İhtilalin etkileri zayıflamış, artık sivil insiyatiflerin ön plana çıktığı süreçlerin trendi yükselmiştir. Üç hükümet te birbirinin tamamlayıcısı olup, insan hakları alanındaki gelişmeler süreçle daha çok hükümet programlarında yer almıştır.

3.2.5 VII. Süleyman Demirel Hükümeti (21.11.1991-25.06.1993)

20 Ekim 1991 genel seçimlerinde siyasi partilerden hiçbiri tek başına Hükümeti kuracak oy oranına sahip olamamıştır. Seçim sonuçlarına göre TBMM'ye en fazla milletvekili Doğru Yol Partisinden girmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut ÖZAL Hükümeti kurma görevini Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman DEMİREL'e vermiştir. DEMİREL DYP-SHP koalisyon protokolünü oluşturmuş ve Hükümet güvenoyu alarak kurulmuştur²⁸⁴.

DYP-SHP koalisyonunun ortak amaçları; “ülkenin içinde bulunduğu ağır sorunları çözmek, siyasi, ekonomik ve sosyal huzuru ve esenliği sağlamak hayat pahalılığına çareler bulmak, Türk Milletinin yarınını güvence altında gören dengeli bir toplum haline getirmek, toplumsal adaleti gerçekleştirecek önlemler almak, istikrar içinde kalkınmayı sağlamak ve Türkiye'yi uygar dünya ile bütünleştirerek barış, hoşgörü ve refah Türkiye'sini yaratmak” olarak vermiştir.

Hükümet programında katılımcı ve demokratik rejim sisteminin Türkiye'de feda edilemez, vazgeçilemez hayat tarzı olduğu bildirilmiştir. Ülkenin günün siyasal, sosyal, ekonomik koşullarını dikkate alan, çağdaş katılımcı ve tam demokratik, çoğulcu sistemi ön gören bir Anayasanın olması gerektiği belirtilmiştir²⁸⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter bir devlet olduğu, Avrupa güvenlik ve işbirliği süreci ve Paris şartı ülkeler halklar için küresel düzenler, haklar ve özgürlükleri getirdiği belirtilmiş, sözleşmenin imzacı taraf olan Türkiye içinde

²⁸⁴ Daha fazla bilgi için bkz., VIII Demirel Hükümeti Programı

²⁸⁵ Daha fazla bilgi için bkz., VIII Demirel Hükümeti Programı

uyulması gereken kurallar taşıdığı ülkemizin bütününde İnsan Haklarına ve temel özgürlüklere dayalı bir hukuk devleti mutlak surette kurulacaktır, denmiştir²⁸⁶.

Programda koalisyon ortaklarının özgürlükçü katılımcı ve her alanda demokratik rejimin, Türkiye'nin ödün verilmez, feda edilmez, vazgeçilmez hayat tarzı olduğu, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü her türlü şartta sonuna kadar savunmaya ve korumaya kararlı oldukları belirtilmiştir²⁸⁷.

Şiddet ve terörün devletin varlığına ve demokratik otoritesine saldırının insan hak ve özgürlükleri içinde kabul edilemeyeceği, devletin görevinin hukuka ve İnsan Haklarına bağlı, demokratik devlet anlayışının ödünsüz uygulanacağı böyle bir devlet anlayışının da ülkemiz ve yurttaşları için bir güvence olacağı kararı alınmıştır.

Yurttaşlar arasında kültür, düşünce, dil ve köken farklılıklarının olması doğal görülmüş, böyle bir mozağin demokratik ve üniter bir devlet için zaaf olmadığı belirtilmiştir. Üniter bir yapı içerisinde çeşitli etnik, kültürel ve dile ait özelliklerin özgürce ifade edilebileceği ve korunabileceği, böylece devlet birliğinin azalmayacağı belirtilerek ülkemizde yaşayan her etnik grubun hakları korunmaya çalışılmıştır. 12 Eylül 1980 İhtilali'nde oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi ve bu dönemin diğer yetkilerini "cezai, mali ve hukuki" sorumluluğun dışında tutan Anayasanın geçici 15. Maddesi objektif universal hukuk kurallarına aykırı görülmüş, bu maddeyi yürürlükten kaldırmak amacıyla Hükümetin gerekli çoğunluğu bulmaya çalışacağı belirtilmiştir²⁸⁸.

VII. Demirel Hükümeti, 12 Eylül kalıntıları olarak nitelendirilen yasal düzenlemeleri, uygulamaları ve kısıtlamaları ortadan kaldırarak, tam demokratik siyasi bir ortamı oluşturmak gerektiğine inanmaktadır. Hükümet Türkiye'de hukuk reformu gerçekleştirme kararındadır. Uygulanacak reformlar Anayasa dahil olmak üzere, hukuk sisteminin bütününe kapsayacaktır.

1980 ihtilalinden tam 11 yıl sonra DYP-SHP koalisyonundan oluşan, VII. Demirel Hükümeti, korkusuzca 80 ihtilali ve uygulamalarıyla hesaplaşmaya ve İnsan

²⁸⁶ Daha fazla bilgi için bkz., VIII Demirel Hükümeti Programı

²⁸⁷ Daha fazla bilgi için bkz., VIII Demirel Hükümeti Programı

Haklarında geri kalmış uygulamaları kaldırmak için mücadeleye başlamış programlarının önemli kısımlarını İnsan Haklarıyla ilgili bölümler oluşturmuştur.

49. Hükümetin en büyük başarısı Türkiye'de ilk kez İnsan Haklarıyla ilgili bir bakanlık kurmuş olmasıdır²⁸⁹.

Türkiye, Demirel Hükümeti döneminde İnsan Hakları açısından önemli bir bekleyiş yaşayarak girmiştir. Başbakan Süleyman Demirel Hükümet Programında “Ağık ve Paris Şartı” ülkeleri ve halklar için hak ve özgürlükler getirmiştir. Bu kural ve sözleşmeler, imzacı taraf olarak Türkiye için de uyulması gereken kurallardır, ülkemizin bütününde insan haklarına ve temel özgürlüklere dayalı bir hukuk devleti mutlaka kurulacaktır, polisin, kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin eğitimi sağlanacak ve yetkileri yeniden düzenlenecek, sorguda avukat bulundurulmasına olanak sağlayan yasal değişiklik yapılacak, karakollar korkulan yerler olmaktan çıkıp şeffaflık sağlayacak gibi İnsan Haklarıyla ilgili pek çok konuya yer verilmiştir.

Oysa VII. Demirel Hükümeti döneminde Türkiye, huzursuzluğun ve güvensizliğin en üst boyutta yaşandığı bir ülke haline geldi. İnsanın en doğal hakkı olan yaşama hakkına yönelik saldırılar bir önceki dönemlere göre artarak devam etti. Kürt sorunu konusunda siyasi iktidar, yıllardır kullanılan askeri yöntemleri daha da ağırlaştırarak uygulamayı tercih etti. Bölgede terörist saldırıları sürdüren PKK ise saldırılarının şiddetini birkaç misli artırarak saldırılarına devam etti.

Bu dönemde kültür yaşamı ile basın, düşünce ve inanç özgürlüğü açısından da olumlu geçmedi. Örgütlenme, toplantı ve gösteri yapma özgürlüğüne yönelik baskılar da sona ermedi. Bazı siyasi partiler ile kitle örgütlerine yönelik baskı, saldırı ve engellemeler, her geçen gün artarak devam etti. 12 Eylül döneminden kalma dernekler yasası, siyasi partiler yasası, toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasasının antidemokratik hükümleri sık sık uygulandı.

Halkın Emek Partisi (HEP), Sosyalist Parti (SP) ve İşçi Partisi (İP). Sosyalist Birlik Partisi (SBP) ve Yeşiller Partisine (YP) yönelik baskılar yoğunlaştı Siyasal

²⁸⁸ Daha fazla bilgi için bkz., VIII Demirel Hükümeti Programı

²⁸⁹ Daha fazla bilgi için bkz., VIII Demirel Hükümeti Programı

Partiler yasalardan gelen ya da yetkilerini uygulamaları sonucunda ortaya çıkan birçok baskı ve saldırıya maruz kaldı. 49. Hükümetin Rektör seçimleri ile ilgili meclise getirdiği yasa tasarısı DYP içindeki bazı Milletvekillerinin muhalefet partileriyle işbirliği yapmaları sonucu büyük ölçüde değiştirildi. Tasarı YÖK Başkanı'nın ve Cumhurbaşkanı'nın Rektör seçimi konusundaki yetkilerini çok fazla etkilemeyen bir biçimde yasallaştı.

VII. Demirel Hükümeti döneminin 1992 yılı İnsan Hakları bilançosu Türkiye İnsan Hakları Yayınları'nda belirtilmiştir. 1992 yılında toplam ölü sayısı 2933'tür. TİHV'nin saptadığı işkence görenlerin sayısı 594'tür. 189 adet gazete ve dergi, 20 kitap toplatılmıştır. Türban nedeniyle 63 öğrenci ceza almış 32 demokratik kitle örgütü kapanımı, 39 memur sendikası engellenmiştir²⁹⁰.

İlk olarak Başbakan Yardımcısı Akbulut'un 7 Şubat 1991 tarihli yazısıyla, daha sonra da Başbakan Süleyman Demirel'in 12 Aralık 1991 tarihli yazısıyla TBMM'ne sunulan Çocuk Hakları Sözleşmesi 16 Kasım 1992 tarihli ve 3850 sayılı yasayla kabul edilmiştir. Bakanlar Kurulu da 93/3967 sayılı kararıyla Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Bu sözleşme resmi gerekçesi değiştirilmeksizin, yürürlükteki yasalarla uyum içinde olmasından dolayı iç hukuka katılmıştır²⁹¹.

Bu dönemde Başbakan Süleyman Demirel'in yazısıyla Uluslar arası Çalışma Normları Uygulamasının Geliştirilmesinde Üçlü Danışma Sözleşmesi TBMM Başkanlığına sunulmuştur.

Üçlü danışmalar UÇÖ Anayasasında bir yükümlülüktür. Sözleşme, üçlü danışma prosedürünün ulusal uygulamaya göre tesisine imkan vermekte, danışma prosedürü sırasında bağlayıcı nitelikli bir karar alınmasını gerektiren herhangi bir hüküm ihtiva etmemektedir²⁹².

49. Hükümet programlarına aldıkları İnsan Hakları konularının birçoğu uygulamaya alınmamış çıkartılması düşünülen yasaların birçoğu çıkartılmamıştır.

²⁹⁰ Türkiye İnsan Hakları Raporu 1992, TİHV Yayınları, Ankara, 1993, s. 224-229

²⁹¹ Gülmez, Mesut, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sözleşmelerini Onay Politikası: 1990 Sonrası**, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 21-22, 1999-2000, s. 37-41

²⁹² Gülmez, Mesut, **a.g.m.**, s. 45

VII. Demirel Hükümeti döneminde İnsan Hakları ihlalleri sürmüştür²⁹³.

Bu hükümet Türk siyasi tarihinde ikinci kez farklı siyasi yapıdaki partilerin koalisyonu olarak kurulmuştur. Siyasi farklılık dikkate alındığında vatandaşların ideolojik katı tutumları ve ön yargılarını bertaraf etmesi bakımından önemlidir. Artık siyasetin bir araç olarak görülmeye başlamasını sağlamıştır. Katı siyasi anlayışın insan hakları bakımından ortaya çıkardığı ihlaller ve sınırlamaları sınırlandırmıştır. Ortak payda oluşturma sürecinin başlamasını sağlamıştır. Bu hükümet dönemi ayrıca 1982 anayasasıyla kendisinden önceki dönemde kurulmuş hükümetlerle bir hesaplaşma ve onu aşma çabası içindedir. Bu nedenledir ki programlarında çoğulcu demokrasi, farklı kültürel kimlikler konusu ile hür düşünce bakımından daha geniş bakış açısı getirmiş ve olumlu katkılar sağlamaya çalışmıştır.

3.2.6 I. Çiller Hükümeti Dönemi (25.06.1993 - 05.10.1995)

49. Hükümet'in Başbakanı Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla DYP Genel Başkanlığı'na seçilen Tansu ÇİLLER'e Hükümeti kurma görevi verilmiştir. DYP ve SHP,19 Kasım 1991 ortak Hükümetinin oluşumunu düzenleyen protokolü benimseyerek yeni bir protokol oluştururlar. 25.06.1993 günü DYP-SHP koalisyon Hükümeti Tansu ÇİLLER başbakanlığında kurulmuştur. Çiller Hükümeti de önceki Hükümetler gibi millet iradesinin mutlak üstünlüğü ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini benimsemiştir²⁹⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğü ve demokratikleşme sürecinde çağdaş değerlerin önünde duran yasa ve engelleri kaldırma kararında olan I.Çiller Hükümeti Programı bir önceki Demirel Hükümeti Programının devamı niteliğini taşımaktadır.

Türk halkının çoğulcu demokrasi içerisinde, demokratik katılımını güçlendirmek amacıyla kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına almayı düşünen 50.Hükümet özgürlükçü, çoğulcu ve tam demokratik rejimden vazgeçemeyeceğini bildirmiştir. Devletin inanç hakkı ve inanç farklılıklarından bağımsız işlemesi; ancak

²⁹³ Türkiye İnsan Hakları Raporu 1992, TİHV Yayınları, Ankara, 1993, s. 224-229

²⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., 50. Hükümet Programı

inanç özgürlüğüne saygılı ve onun gereklerine de uygun hareket etmesi esasına dayanan çağdaş Laiklik anlayışı I.Çiller Hükümetinin temel prensiplerinden olmuştur.

Bu Hükümetle yeni bir Anayasa ihtiyacını vurgulamıştır. Bu nedenle birçok düzenlemeye programlarında yer vermişlerdir. Çocuk mahkemesi yasa tasarısı,basın özgürlüğünü güçlendiren,basın mensuplarının çalışma şartlarını ve halkın gerçekleri öğrenme hakkını güvence altına alan, sansürü tamamen kaldıran,idari makamların basın üzerindeki yetkilerini kısıtlayan ve bu konuların değerlendirmesini yargı merciine bırakan bir yasa tasarısı oluşturmuşlardır²⁹⁵.

50. Hükümet kendini bir reform Hükümeti olarak tanımlamakla beraber, 49. Hükümetin devamı niteliğindedir. İnsan Haklarına yaklaşımları da,diğer program maddeleri gibi VII. Demirel Hükümetine paralellik göstermektedir.

1. Çiller Hükümeti döneminde sistematik ve yaygın işkence uygulamaları yargısız infazla, faali meçhul cinayetler, kaybolmalar, terörle mücadele yasasının 8. Maddesi uyarınca yazılan, yapılan konuşmaların düşünce açıklama özgürlüğünün kovuşturmaya uğraması, Olağanüstü Hal Bölgesi'nde sivil halka yönelik Silahlı grupların neden olduğu hak ihlalleri, köy ve mezra boşaltmalar ve yakma olayları gerçekleşmiştir.

1. Çiller Hükümeti döneminde İnsan Hakları ihlalleri alanında en önemli olay 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta meydana gelen ve 37 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan katliam ve HEP'li Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması. partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıdır.

1994 yılında 4041 olan toplam ölü sayısı²⁹⁶ 1995 yılında 2370'e düşmüştür. 1994 yılında TIHV'in saptadığı 1128 işkence vakası olmuştur ve 1994 yılına göre artma meydana gelmiştir. İşkence görenlerin 72'si çocuk 254'ünün kadın olduğu tespit edilmiştir. 241 kişi, gördüğü işkenceyi resmi makamlardan aldığı doktor raporuyla belgelendirilmiştir. 1994 yılında kamu görevlilerinin saldırısına uğrayan

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., 50. Hükümet Programı

²⁹⁶ 1994 Türkiye İnsan Hakları Raporu, TIHV Yayınları, Yayın No: 14, Pelin Ofset, Ankara, 1995. s. 363

gazeteciler sayısı 76 iken 1995 yılında bu sayının 56'ya düştüğü görülmektedir. 1994 yılında toplatılan gazete ve dergiler 961 iken, 1995 yılında bu sayının 504'e düştüğü görülmektedir. Bunlarla birlikte 1994 yılında tutuklanan gazeteci ve yazarlarının yazısı 102, tutuklanan Milletvekilleri sayısı 8, tutuklanan parti yöneticilerinin sayısı 17 olmuştur. 1995 yılında ise bu sayının biraz daha düştüğü görülmektedir. Tutuklanan gazeteci ve yazarların sayısı 83, tutuklanan Milletvekili sayısı 7, tutuklanan Parti Yöneticileri ise 13 olmuştur.

1994 yılında kapatılan İHD şubelerinin sayısı 7, kapatılan demokratik kitle örgütleri 25, kapatılan siyasi partiler 2, kapatılması istenen siyasi partilerin sayısı 1 olmuştur. 1995 yılında bu sayıların düştüğü görülmektedir. Kapatılan İHD şubelerinin sayısı 2, kapatılan Demokratik Kitle Örgütleri 18, kapatılan siyasi örgütlerin sayısı 1, kapatılması istenen siyasi partilerin sayısı 1 olmuştur²⁹⁷.

1. Çiller Döneminde İnsan Haklarıyla ilgili olarak geçmiş yıllara göre İnsan Haklarının ihlalleri ile ilgili düzeltilmeler olmuştur.

Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiş ve 2 Eylül 1990'da da yürürlüğe girmiştir. 31 Aralık 1995 tarihi itibarıyla, 190 devlet sözleşmeyi onaylamıştır. Türkiye de sözleşmeyi 23 Aralık 1994'te onaylanarak iç hukuku ile bütünleştirmiştir²⁹⁸.

I. Çiller hükümeti bir yandan hak ve özgürlüklerin genişletilmesi için çalışmalar yaparken diğer taraftan ihlallerin arttığı bir dönem olmuştur. Bu çelişki dönem içinde bir yandan Avrupa Birliği'ne ve Gümrük Birliği'ne üyelik ve uyum çalışmaları doğrultusunda yasal düzenlemelere gidilmesi, diğer yandan terör eylemlerinin arttığı bir zamana denk gelmiştir. Üniter yapının bozulması ve beka sorunu kamuoyunda birinci sorun olmaya başlamıştır. Şiddetin ortadan kalkarak düzenin sağlanması bakımından şahin bürokratların hükümetten daha etkin uygulama yaptığı bir dönem olmuş, bu da ihlallerin artmasını sağlamıştır.

²⁹⁷ 1995 Türkiye İnsan Hakları Raporu, TİHV Yayınları, Yayın No: 14, Pelin Ofset, Ankara, 1997. s. 19-20

²⁹⁸ GÜLMEZ, Mesut, İnsan Haklarının Uluslararası Korunması, TODAİE, Ankara, 1996, s.57.

3.2.7 II. Çiller Hükümeti (05.10.1995 - 30.10.1995)

50. Hükümet 20 Eylül 1995'e kadar görevde kalmış, 5 Ekim 1995'te de DYP azınlık Hükümeti olarak Tansu ÇİLLER Başkanlığında 51. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini kurmuş, çalışmalarına başlamış ancak güven oyu alamamıştır. 51. Hükümet Programına I. Çiller Hükümeti Dönemindeki uygulamalarının muhasebesini yaparak başlamıştır. II. Çiller Hükümeti hoşgörü ve uzlaşma Hükümeti olarak kendi tanımlamalarını yaparken hoşgörü ve uzlaşmayı egemen kılacaklarını belirtmiştir. Bu Hükümetin siyasi misyon olarak üstlendiği öncelikli beş konu bulunmaktadır²⁹⁹.

- 1- Terörle mücadele
- 2- Terörde zarar gören Doğu ve Güneydoğu halkına her alanda yardım elini uzatma
- 3- Ekonomik istikrarı sürdürme
- 4- Gümrük Birliğine üyelikte sonuca ulaşma
- 5- TBMM'de yasama çalışmalarını sonuca bağlanması, bu yasa çalışmalarının adil bir seçim kanununun demokratikleşme standartlarının yükseltilmesini sağlayacak yasalar çıkarılması, 8. Maddenin Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde düşünce ve ifade hürriyetinin önünde engel olmaktan çıkarılması gibi konulardır.

II. Çiller Hükümeti azınlık Hükümeti olmasına rağmen programlarında İnsan Haklarına geniş yer vermiştir. Demokratikleşme, düşünce ve ifade özgürlüğü üzerinde durmuş ve Türk halkının da bu konuların çözüme bağlanmasının özlemi içinde bulunduğunu belirtmiştir.

İnsan hak ve hürriyetlerinin öne çıktığı bir çağda düşünce din ve vicdan. teşebbüs hürriyetlerinin sağlam bir siyasi rejim için kaçınılmaz gerçekler olduğu.

²⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., II. Çiller Hükümeti Programı

Hükümetlerinin de bu üç hürriyeti temel görmekte olduğuna ve kişilerin bu hürriyetlerin kapsamındaki farklı tercihlerinin hoşgörüle karşılanmasının gerektiğine inandıkları belirtilmektedir³⁰⁰.

II. Çiller hükümeti azınlık hükümeti olarak kurulmaya çalışılmış ancak güvenoyu alamamıştır. Onun için İnsan Hakları bakımından sadece programda kalan bir hükümet olmuştur. Programa göre şunu söyleyebiliriz, terörle mücadele ve ekonomiye önem veren bir hükümet programı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.8 III. Çiller Hükümeti Programı (30.10.1995 – 06.03.1996)

51. Hükümetin güvenoyu alamamasıyla ülkemiz kritik bir siyasi süreç yaşamıştır. Bu süreçten çıkabilmek için ya TBMM'nin yeterli çoğunluğunu alabilecek bir Hükümet kurulacaktı ya da Anayasa'nın 114. ve 116. maddelerine işlerlik kazandırmak amacıyla DYP-CHP partileri bir araya gelip koalisyon oluşturarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 52. Hükümetini kuracaklardı.

52. Hükümetle programlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına, halkın egemenliğine, milli ve manevi değerlere, devletin milleti ve ülkesi ile bölünmez bütünlüğüne ve üniter devlet yapısına yürekten bağlılığını belirtmiştir. Terörle mücadeleyi sürdürme, Türkiye'nin birlik ve bütünlüğüne yönelik bütün tehditleri bertaraf etme ve terörden zarar gören Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan vatandaşların sorunlarını çözme kararlılığını da programlarının başlarında belirtmişlerdir.

III. Çiller Hükümeti programında belirtildiği gibi, bu Hükümet “kısa süreli çözüm ve seçim” Hükümetidir³⁰¹.

Bu Hükümet 50. ve 49. Hükümetlerin programlarında yer alan İnsan Haklarına bakış açısına farklı bir yaklaşım ve değerlendirme getirememiştir.

Ülkemizin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Paris Şartı, Helsinki Nihai Senedi ve diğer uluslararası sözleşmeler çerçevesinde, özgürlüğü,

³⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., II. Çiller Hükümeti Programı

³⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., III. Çiller Hükümeti Programı

çoğulcu ve katılımcı demokrasiye taşımak, kanun ve mevzuatları, taraf olunan sözleşme ve anlaşmalara uygun biçimde değiştirmek 52. Hükümetin temel tercihleri olarak sunulmuştur. Hükümet ortakları her koşulda ve fırsatta demokratikleşme sürecini geliştirerek, sürdürme kararlılığında olduklarını belirtmektedir.

52. Hükümetin koalisyon çalışmaları devam ederken Terörle Mücadele Yasası'nın 8. Maddesinin, düşünce özgürlüğü ve hoşgörü anlayışını genişletecek bir yaklaşımla değiştirilmiş olması, bu Hükümetin İnsan Hakları için gerçekleştirdiği önemli bir gelişme olmuştur³⁰².

Bu Hükümet, SHP ve CHP partilerinin, CHP çatısı altında birleşmesi ve yeni bir genel başkan seçilmesi dönemi ardından kurulmuştur. Koalisyon kurulurken bu gelişmeden dolayı uyumdan bahsetmek yerine zoraki beraberlikten bahsetmek doğru olacaktır. Zoraki beraberlik ve seçim hükümeti olarak kendilerini tanımlamaları programın insan hakları alanındaki gelişmelere sınırlı bakmalarını sağlamıştır. Terörle Mücadele Yasası'nda önemli bir değişiklik yapmıştır. Daha önceki Çiller hükümeti dönemindeki yaklaşımlar devam etmiştir. Ancak programda ilk kez terörden zarar görenlerin zararlarını tazmin etme gibi bir misyon yüklenmiştir. Bu durum İnsan Hakları ihlallerinin hem varlığını belirtmiş hem de ortadan kaldırmak için bir süreç başlatmıştır. Ancak Çiller Hükümetleri ekonomi alanında devalüasyonun yaşandığı bir dönemdir. Ekonomik durum vatandaşların zararına bir seyir takip etmiştir. Alım gücü azalmış ve milli gelirden payları düşmüş, sıkıntıları artmıştır. Memur, esnaf ve dar gelirli vatandaşların ekonomik haklarının kötüye gittiği dönemeç haline gelmiştir. Olumsuzluklar temel insan hak ve hürriyetlerinin sosyal ve ekonomik alanda gerilediği yıllara denk gelmiştir.

3.2.9 II. Yılmaz Hükümeti Programı (06.03.1996 - 28.06.1996)

24 Aralık 1995 tarihinde yapılan Milletvekili Genel seçimlerinin sonucu hiçbir siyasi partinin koalisyon kurmaksızın tek başına Hükümeti kuramayacağı gerçeğini ortaya koymuştur. ANAP ve DYP dönüşümlü başbakanlık sistemine dayalı koalisyon Hükümetini kurmuşlardır. 53. Hükümet devleti hükmeden değil, vatandaşı

³⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz., III. Çiller Hükümeti Programı

devleti yönettiği bir kurum haline getirmeyi amaçlandığını belirtmiştir. Koalisyon protokolleri diğer koalisyon Hükümetleri protokollerinden çok daha ayrıntılı ve kapsamlıdır. Başbakanlık süreçleri dahil olmak üzere çıkarılacak kanunların çıkarılması gereken dönemler bakanlıklar ve bakanlıklara dahil tüm kamu kuruluşlarında gerçekleştirilecek değişiklikler ve yeniliklerle uygulanacak politikalarda açıklanmıştır³⁰³.

Programlarında, hukuka ve İnsan Haklarına bağlı devlet anlayışını tavizsiz uygulayacaklarını, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyetinin kökleşmesi amacıyla çalışacaklarını ve yasal düzenlemeleri yapacaklarını açıklamışlardır.

Hükümet din konusuna da değinmiş, din ve vicdan hürriyetlerini gelişmiş ülkelerin seviyelerine çıkaracaklarını, mezhebi ve meşrebi ne olursa olsun, her vatandaşın din ve vicdan hürriyetini sonuna kadar yaşamasının en tabii hak olduğunu belirtmiştir.

Yılmaz Hükümeti, devletin vatandaşa güvenmesini temel ilke olarak kabul etmiş, herkesin yararlandığı ölçüde kamu hizmetlerinin bedelinin ödenmesini esas alacaklarını, bu uygulamada ödeme gücü olmayanlar ile sakat ve özürülülerin korunacağını, devlet açısından önemli olan konunun, herkesin bir sosyal güvenlik kuruluşuna üye olması, olduğu açıklanmıştır. Adalet hizmetlerinde ve yeniden yapılanmada, diğer Hükümet programlarında belirtildiği üzere, köklü değişikliklere gidileceği belirtilmiştir.

Kişi hak ve özgürlükleri konularında diğer Hükümet programlarında da belirtildiği gibi kişi hak ve özgürlüklerinin korunması, geliştirilmesinin modern devlet olmanın ve demokrasinin vazgeçilmez temalarından olduğu belirtilmiş, kamu çalışanlarına sağlanan sendikal hakların tam olarak kullanılması ve geliştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı programlarında açıklanmıştır³⁰⁴.

Yurt içinde demokratikleşme yolunda daha ileri adımlar atılmaya devam edilirken, yurt dışında yaşayan vatandaş ve soydaşlarımızın maruz kaldıkları İnsan

³⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz., II. Yılmaz Hükümeti Koalisyon Protokolü

³⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., II. Yılmaz Hükümeti Program ve Protokolü

Hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik gayretlerin aralıksız sürdürüleceği koalisyon protokolünde de belirtilmiştir.

II. Yılmaz Hükümeti, demokrasinin olmadığı yerde, basın özgürlüğünden, basın özgürlüğünün olmadığı yerde kişisel hak ve özgürlüklerden söz etmenin mümkün olmadığını, basının kendi kendini kontrol etmesinin esas olduğunu belirtmiştir.

İnsan Hakları konularının programın diğer maddeleriyle ve diğer Hükümet programlarıyla karşılaştırıldığında çok detaylı ele alınmadığı klasik Hükümet programlarında yer aldığı biçimde bu Hükümet programında da yer aldığı anlaşılmaktadır³⁰⁵.

Geleneksel diğer Yılmaz hükümet programlarının benzeri özellik arz etmekle beraber bazı noktalarda farklılıklar göstermektedir. İlk kez devletin fonksiyonlarını vatandaşların lehine bir yönetim süreci geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu konu devlet-birey ilişkilerinde bireyi ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. İnsan hakları bakımından pozitif bir gelişme olarak algılanabilir. Aynı zamanda da vatandaşın devlete güvenmesini temel ilke kabul etmiştir. Hukukun üstünlüğü ve adalet hizmetlerinden yararlanma konusunda yeniden yapılanmaya gidileceği programda yer almıştır. Din ve vicdan hürriyeti konusunda duyarlı yaklaşımlar sergilemiştir.

Yılmaz hükümetleri konusunda şunu hemen belirtelim ki Alman ekolü doğrultusunda bir yönelim söz konusudur. Kendisinin bizzat Almanya'da tahsili ve Dışişleri Bakanlığı yapması nedeniyle Avrupa'ya yaklaşımı ve bakış açısı daha farklıdır. Bu açıdan insan hakları ve Avrupa Birliği uyum çalışmaları konusunda daha titiz ve ayrıcalıklı çalışmalar yapmaya yönelmiştir. Bu durum, Tansu Çiller döneminde ise bu süreç ekonomik alanda kendini göstermiş ve yönelim buraya kaymıştır. (Gümrük Birliği gibi) ABD ile ilişkilere öncelik verilmiştir.

³⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., II. Yılmaz Hükümeti Program ve Protokolü

3.2.10 Erbakan Hükümeti Programı (28.06.1996 – 30.06.1997)

7 Haziran 1996' da 54. Hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Necmettin Erbakan'a verilmiştir. Çalışmalara başlayan Necmettin Erbakan RP ile DYP'nin koalisyon Hükümeti olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. Hükümeti'ni kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması Atatürk İlkeleri 54. Hükümetin vazgeçilmez ortak uzlaşma zemini olduğu belirtilmiştir. Hükümet programlarında hukuka ve İnsan Haklarına bağlı demokratik bir devlet anlayışını tavizsiz uygulayacaklarını, ilim, akıl, tecrübe, milletin faydası ve temel İnsan Haklarına saygı ilkelerine göre hareket edeceklerini açıklamışlardır³⁰⁶.

Diğer Hükümet programlarında yer aldığı şekilde; adalet hizmetlerinin adil, hızlı, etkin ve ekonomik olması için düzenlemeler yapılacağı, yürürlükteki yasaların gözden geçirilerek, eskimiş ve günün şartlarına cevap vermeyen yönlerinin tespit edilerek, gerekli düzenlemelerin hızla yapılacağı ifade edilmiştir.

54. Hükümet kişi ve hak arama haklarının ön planda tutularak, bu konulardaki bütün engellerin kaldırılacağını, kanun önünde eşitlik, hukukun üstünlüğü, temel hakların güvence altına alınması, devletin vatandaşa hükmeden değil, hizmet eden hale getirilmesi, sivil toplum örgütlenmesine ağırlık verilmesi gibi konuları Hükümetin önde gelen hedefleri olarak göstermiştir.

Erbakan Hükümeti İnsan Haklarından ifade, fikir, din ve vicdan, teşebbüs hürriyetlerinin çağdaş ülkelerdeki seviyeye getirme istek ve çabalarını belirtmekle beraber 1 yıllık Hükümetlerinde bu konular üzerinde çok da fazla sonuca ulaşamamıştır³⁰⁷.

1996 yılının ilk ayları, Hükümet arama ve siyasi belirsizlik ortamında geçmiştir. Sonuçta kurulan Refah-Yol Hükümeti demokratikleşme ve İnsan Hakları alanında önceki Hükümetlerden farklı bir sonuç getirmedi. 1996 yılı Türkiye'de anti-demokratik yapım hangi güçlere dayandığı "Susurluk Kazası" diye geçen bir olayda

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Erbakan Hükümeti Programı, DYP-RP Koalisyon Protokolü

³⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Erbakan Hükümeti Programı, DYP-RP Koalisyon Protokolü

uzun süredir aranmakta olan cinayet zanlısı üst düzey bir polis mensubu on binin üstünde bir adamı olan bir parlamenterin bulunduğu bir arabanın kamyonla çarpışması sebebi ile ortaya çıktı. Bu kazaya halk çok tepki gösterdi ve sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemi ile çeteleşmeye karşı sivil tepkiler tüm Türkiye’de uzun süre uygulandı³⁰⁸.

1996 yılında olağanüstü Hal Bölgesi'ndeki çatışma ve saldırılar sonucunda Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nden yıl sonunda yapılan açıklamalarda, 2782 PKK teröristi, 531 asker, polis ve köy kurucusu, 143 sivil ile 4 öğretmen öldürülmüştür. Ayrıca 36 PKK teröristi yaralı, 316 PKK teröristin sağ yakalandığı 266 PKK teröristinin de teslim olduğu açıklanmıştır. Ayrıca PKK teröristlerinin gerçekleştirdiği saldırılarda ise 2.233 kişinin yaralandığı ya da sakat kaldığı resmi kaynaklarca açıklanmıştır. Olağanüstü Hal Bölgesindeki olaylardan en çok köylerde yaşayan vatandaşlarımız etkilenmiştir. Birçok köy boşatılmış ve köy halkı göç etmek zorunda kalmıştır. Çatışma ve saldırılar sonucunda eğitim ve öğretim faaliyetleri de olumsuz yönde etkilenmiştir.

Sivil halka yönelik saldırılar sonucunda okullar eğitime kapatılmak zorunda kalmıştır. Bölgede yaşayan öğretmenler çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. 1996 yılı eylül ayında kapalı okul sayısı 5615 e yükselmiştir. Gerek okul kapanması gerekse halka yönelik saldırılar sonucunda eğitim gören öğrenci sayısında ciddi derecede azalma olmuştur. Ayrıca öğretmenlere yapılan saldırılar sonucunda 1996 yılında 7 öğretmen şehit olmuştur³⁰⁹.

Ölüm cezaları 1996 yılında da İnsan Hakları sorunları arasındaki önemini yine yitirmedi. Meclis'e gönderilen ölüm cezası mahkumlarının sayısı arttı; fakat ölüm cezaları infaz edilemedi. Türkiye ölüm cezalarını infaz etmemesi nedeniyle uluslararası af örgütünün uzun süredir ölüm cezası infazı yapılmayan ülkeler kategorisindeki yerini korudu³¹⁰.

³⁰⁸ 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, TİHV Yayınları, Yayın No: 18, Pelin Ofset, Ankara, 1998, s. 9-10

³⁰⁹ 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 150-151

³¹⁰ 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 277

1992 yılından itibaren tartışma konusu olan ceza mahkemeleri usulü kanununda (CMUK) yapılan değişiklikler 1996 yılında da hep gündemde oldu; fakat ciddi bir işleme konulmadı³¹¹.

Ceza evlerinde işkence ve ölüm oruçları 1996 yılında devam etmiştir. Ceza evlerinde 1996 ocak ayı itibarı ile 29 bin 763'ü tutuklu 19 bin 803'ü de hükümlü olmak üzere 49566 kişinin bulunduğu belirtildi. Tutuklu ve hükümlülerde 40942'sinin adli, 8624'ünün de siyasi tutuklu ve hükümlüler oluşturdu. Ölüm oruçları 1996 yılında da devam etti. E tipi ceza evlerinin tekli ve ikili koğuşlar halinde yeniden yapılması çalışmaları hız kazandı. E tipi ceza evlerine gerek tutuklu gerekse tutuklu yakınları çeşitli eylemlerle protesto etti. Bunlardan bir tanesi Cumartesi Anneleri'nin eylemiydi.

1996 yılı düşünce, basın ve inanç özgürlüğü açısından olumsuz bir yıl oldu. 1996 yılında terörle mücadele yasası ile tutuklananlar gazeteci, yazar, sanatçı, kitle örgütü parti yöneticileri oldu. 1996 yılında basın özgürlüğünü hedef alan en önemli olay evrensel gazete muhabiri Metin Göktepe'nin öldürülmesi olmuştur. Toplumdan çok büyük tepki alan, bu olayın yargı mücadelesi hala devam etmektedir³¹².

“Uluslararası Af Örgütü kasım ayı ortalarında Türkiye’de çocuklara ve gençlere yönelik İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili bir rapor yayımlandı.” Türkiye’de, çocuklarda göz altında ölüm, işkence, kayıp riski başlığını taşıyan raporda son 4 yılda meydana gelen bazı olaylar belgelenerek, kötü muamele ve işkenceye maruz kalan çocukların anlatımlarına yer verildi. Raporda 12 yaşındaki çocukların elektrik verme, soğuk su sıkma ve dövme gibi işkenceler gördükleri anlatıldı, 14 yaşındaki bir çocuğun cinsel tacize uğradığı ve ırza geçilmekle tehdit edildiği açıklandı. Bu rapor üzerine “Dış işleri Bakanlığı sözcüğü Büyükelçi Ömer AKBEL ise Af Örgütü’nün iddialarının yanlı, yersiz ve haksız olduğunu iddia etti. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe konulduğunu belirten Ömer AKBEL, Çocuk Haklarını.

³¹¹ 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 295

³¹² 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 407

korumaya ilişkin mevzuatın da zaman zaman gözden geçirildiğini ve uluslararası standartlara uygun hale getirildiğinin açıklamasını yaptı³¹³.

İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'nin öngördüğü denetim sistemini yeniden yapılandırarak tek ve sürekli çalışan İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kuran, yürürlüğe girmesinden başlayarak kişisel başvuru hakkının ve Mahkeme'nin yargı yetkisinin sürekli olarak tanınmış sayılacağını belirten 11 sayılı Protokol'ün onaylanmasının uygun bulunmasına ilişkin yasa tasarıyı Başbakan Necmettin Erbakan'ın 10 Mart 1997 tarihli yazısıyla TBMM Başkanlığı'na gönderilmiştir. 14 Mayıs 1997 tarih ve 4255 sayılı yasayla onaylanması uygun bulunmuştur³¹⁴.

Türkiye,1997 yılının ilk altı ayında,Başbakanlığını Necmettin Erbakan'ın yaptığı Refah Partisi (RP) ve Tansu ÇİLLER'in Doğru Yol Partisi (DYP) tarafından oluşturulan koalisyon tarafından yönetildi.1997 yılı 28 Şubat günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Türk Silahlı Kuvvetlerinin terörle mücadelede “irtica” konusunun önemle üzerinde durulması ve yasal önlemlerin alınması RP'yi etkilemesi sonucunda RP'ye karşı Yargıtay Başsavcılığı tarafından açılan kapatma davası ardından 18 Haziran günü RP-DYP koalisyon Hükümeti istifa etti.

Erbakan Hükümeti Sivil Toplum örgütlenmesine ağırlık verileceğini en önemli görev sayarak diğer programlardan farklılık arz etmektedir. Bu görev anlayışı RP'ye yakın örgütleri atağa geçirmiştir. Böylece yeni bir kriz doğmuştur. Bu krizin adı 28 Şubat olmuştur. Hükümet ile diğer kamu yöneticileri arasında ilişkiler gerilmiştir. İnsan Hakları alanında bir takım önyargılar oluşmaya başlamıştır. MGK'da irtica öncelikli tehdit olmuş, bölücülük ikinci plana itilmiştir. Bu vaka özellikle din ve vicdan hürriyeti alanında uygulamada sıkıntıları beraberinde getirmiştir. İnanan-inanmayan, laik-antilaik kutuplar klikleşmiştir. Başbakan Erbakan'ın söylemleri ve tutumları ile kabinedeki kendi partisinden olan bakanların yaklaşımları gerginliği artırıcı etken olan bu durum dinsel anlayışın devlet işlerine müdahalesi olarak kabul edilmiştir.

³¹³ 1996 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 312

³¹⁴ Gülmez, Mesut, a.g.m. s. 50

Gerginlik ortamı programda var olupta uygulamaya geçtiğinde insan hakları alanında iyileştirmeler olarak kabul edilecek olguların yapılmamasına yol açmıştır.

3.2.11 III. Yılmaz Hükümeti Dönemi (30.06.1997 – 11.01. 1999)

Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut YILMAZ Başkanlığında Demokratik Sol Partisi (DSP) Bülent ECEVİT ve Demokratik Türkiye Partisi Başkanı Hüsamettin CİNDORUK (DTP) arasında koalisyon oluşturuldu ve 12 Temmuz günü güven oylamasının ardından göreve başladı.

1997 yılında en az 98 kişi yargısız infaz olaylarında öldürüldü; en az 10 kişi kaybedildi; en az 3.344 kişi işkence gördü ve en az 14 kişi göz altında, en az 38 kişi ceza ve tutuk evlerinde öldü³¹⁵.

İnsan Hakları alanındaki girişimlerin geçmiş yıllara göre arttığı bir yıl oldu. Bunlardan en önemlisi 12 Mart'ta yürürlüğe giren göz altı süresinin kısaltılmasını öngören yasa yürürlüğe girdi. ANA-SOL-D Hükümeti, ilk olarak 8 yıllık zorunlu kesintisiz eğitim yasasını çıkarmaya yoğunlaştı. Meclis gündeminde ön sıraya alınan tasarı 15 Ağustos'ta yasalastı.

1997 Aralık ayında Avrupa Birliği Konseyi'nin Lüksemburg'da yapılan zirvesinde, Türkiye'nin adaylığının kabul edilmesi ve Hükümetin eleştirilmesi, Türkiye Avrupa ilişkilerinde gerginliği arttırdı. AB Zirvesinin Lüksemburg Bildirisinde, Türkiye'deki İnsan Haklarıyla ilgili olarak; Avrupa Birliği Konseyi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin güçlendirilmesinin siyasi ve ekonomik reformlarının devamına, İnsan Hakları alanındaki uygulamaların ve standartların AB çizgisine getirilmesi ve korunması; Türkiye ve Yunanistan arasında istikrarlı ilişki kurulması, ihtilafların Adalet Divanı gibi uluslararası hukuk yollarıyla çözümünün sağlanması gerektiği bildirilmiştir³¹⁶.

³¹⁵ 1997 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 1

³¹⁶ 1997 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 26

1997 yılında da ölüm cezası uygulanmadı. Adalet Bakanlığı'nda yürütülen çalışmalar sonucunda hazırlanan yeni Türk Ceza Yasası ön tasarısında ölüm cezasının kaldırılması önerildiyse de, bu girişim sonuçlanmadı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 55. Hükümeti'nin programında İnsan Haklarına saygı, Anayasamızda ve Türkiye'nin de taraf olduğu çeşitli uluslararası antlaşmalarda ifadesi bulunan bir insanlık idealidir tanımı yapılmıştır. Bu insanlık idealinin gerçekleşmesi Türkiye'de İnsan Haklarının çağdaş, evrensel ölçülerde uygun bir anlayışla korunması ve geliştirilmesi İnsan Haklarıyla bağdaşmayan uygulamalara meydan verilmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı belirtilmiştir.

Kişî hak ve özgürlüklerinin korunmasını, geliştirilmesini modern devlet olmanın ve demokrasinin vazgeçilmez unsur olarak gören 55. Hükümet hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalarak, Anayasal demokratik rejimi tüm kurumlarıyla eksiksiz olarak işletmeyi taahhüt eder.

III. Yılmaz Hükümeti kadının toplumsal konumunun geliştirilmesine öncelik vereceklerini, bunun sağlanması için Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanununu ve diğer mevzuatlarda yer alan ayrımcılık içeren maddelerin günün şartlarına uygun olarak yönlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Kanun önünde eşitlik, hukukun üstünlüğü, temel hakların güvence altına alınması, devletin vatandaşa hükmeden değil hizmet eder hale getirilmesi, sivil toplum örgütlenmesine ağırlık verilmesi önde gelen hedefleridir. İfade ve fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyetinin daha da kökleşmesi için gerekli olan bütün tedbirlerin alınacağı da belirtilmiştir.

55. Hükümet basın-yayın hayatındaki meselelerin çözümü için gerekli düzenlemelerin yapılacağını, vatandaşların haber alma ve bilgi edinme hürriyetlerini en geniş biçimde kullanmalarını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılacağını belirtmiş olup, bu düzenlemeler sırasında kişilik haklarının özüne dokunulmasını kesinlikle engelleneceğini ifade etmiştir.

III. Yılmaz Hükümetinin haberleşme özgürlüğü, haber alma ve bilgi edinme hürriyetleri dışında kalan İnsan Hakları ile ilgili konular diğer Hükümet programlarından pek bir farklılık arz etmemektedir.

Bu dönemde; Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin oluşturduğu denetim organının yılda iki hafta süreyle sınırlı olarak toplanmasını öngören kuralını "Her yıl toplanır" biçiminde değiştiren m. 20/1'deki değişikliğin onaylanmasının uygun bulunduğuna ilişkin yasa tasarısı Mesut Yılmaz'ın 30 Ekim 1997 tarihli yazısıyla TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur.

55. Hükümet güven oylaması ile düşürülmüştür³¹⁷.

Türkiye 1998 yılı Mesut YILMAZ başkanlığındaki ANASOL DSP koalisyon Hükümeti yönetiminde yaşandı. Bu Hükümet, MEK'nin 28 Şubat 1997 tarihinde İslâmi kökenciliğe karşı aldığı tavır sonucunda, Siyasi İslami Temsilcisi durumunda olan Refah Partisinin Başkanı Necmettin ERBAKAN Hükümetinin düşürülmesiyle kurulmuştur³¹⁸.

1998 yılında İnsan Haklarıyla ilgili çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmaması sonucu, İnsan Hakları kanunlarına daha ağırlık verilmeye başlandı. 1998 yılında İnsan Hakları ve demokratikleşme adına en üst devlet kademesinde yapılan çalışmalardır.

Cumhurbaşkanlığı, Devlet Denetleme Kurulu tarafından hazırlanan "Demokratikleşmeye Engel Oluşturan Yasaların Değiştirilmesi" konulu rapor oldu.

Rapordaki önerilerden birisi demokratikleşmeye engel olan yasaların değiştirilmesi ve Anayasada güvence altında alınan temel hak ve hürriyetlerin korunması ile ilgili yasaların çıkartılması için TBMM'de gerekli bir komisyon kurulması olduğu bildirildi³¹⁹.

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., III. Yılmaz Hükümeti Programı

³¹⁸ 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 9

³¹⁹ 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 9

Ayrıca İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, devlet memurlarının mesleki başarısını gösteren Sivil Yöneticiliğe ekli çizelge ile mesleki ehliyetinin bulunduğu bölümüne “memur İnsan Haklarıyla ne kadar ilgilidir; İnsan Haklarına ne kadar saygılıdır?” şeklinde sorular eklenmiştir.

Bunların dışında devlet kanalı olan TRT Genel Müdürü ve Hikmet Sami TÜRK bir protokol imzalayarak, TRT programlarının içinde İnsan Hakları ile ilgili programların da yapılmasına karar verilmiştir³²⁰.

Mesut YILMAZ başkanlığındaki ANA-SOL 55. koalisyon Hükümetinin hedefi Olağanüstü Hal Bölgesi ve civar illerde 1998 yılında eğitim ve Türk kültürünün öğretilmesi oldu. Siirt'te uygulamaya konulan Toplumsal Kalkınma Projesinde, çok sayıda çocuğa Türkçe öğretildi. Proje 15 Mart ve 19 Haziran 1998 tarihleri arasında uygulandı ve il genelinde 43 kursta yaklaşık 1 000 çocuğa eğitim verildi. Türkçe konuşmasını bilmeyen çocuklara Türkçe konuşma öğretildi. Atatürkçülük, Türk Milliyetçiliği, Laiklik gibi konular işlendi.

PKK Lideri Abdullah ÖCALAN'ın İtalya'da gözaltına alınmasından sonra, Türkiye'ye iade edilmesi talebi, ölüm cezası nedeniyle reddedilmesi üzerine, ölüm cezasının Türkiye'de kaldırılması tartışmaları yapılmıştır.

Türkiye'de 1998 yılında yargısız infazda 80, faili meçhul siyasal cinayette 45, kaybedilen 11 , gözaltı ve cezaevinde ölenle 43, mayın bomba patlaması, 28, silahlı çatışmalar 1.091 , sivillere saldırılarda 32 insan ölmüştür. 1998 yılında ölüm cezasının ağırlaştırılmış ömür boyu hapis cezasını öngören Türk Ceza Yasası ön tasarısı yasalaştırılmamıştır. Yine 1998 yılında sivil ve savunmasız kişilere yönelik silahlı ya da bombalı saldırılar daha önceki yıllara oranla azalmakla birlikte sürdü. TİHV'nın belirlemelerine göre bu tip saldırılar sonunda Türkiye genelinde en az 32 kişi öldürüldü, en az 150 kişi yaralandı³²¹.

Kişi güvenliğinin korunması ve insanlara uygulanan işkencenin önlenmesi sonucunda bazı girişimlerde bulundular. Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam adaylığı

³²⁰ 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 10

³²¹ 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 139

kabul edilmeyince İnsan Hakları ve demokratikleşme konusunda yasal düzenleme ve açıklamalar arttı.

1998 yılında İnsan Haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler oldu. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu 1997 yılında aldığı "gözaltı süresinin 4 günden öteye uzatılmasında sulh hakiminin görerek karar vermesi ve sorgu hakimliğinin yeniden kurulması" yönündeki kararlarını AB Lüksemburg Zirvesi'nin Aralık 1997'de Türkiye'nin AB'ye adaylığını reddetmesinin ardından doğan tepkisel ortamda 1998 yılı ocak ayında geri çekti³²².

Ceza ve tutuk evlerinde İnsan Haklarıyla ilgili Adalet Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye'de 1998 yılı sonunda 564 ceza evi bulunduğu açıklanmıştır. Ceza evlerinde 62.380; 36.265 erkek 1.180 i kadın olmak üzere 37.445 hükümlü; 23.875 i erkek 1 067 kadın olmak üzere 24939 tutuklu bulunuyor. Tutuklu ve hükümlülerin yaklaşık on bini siyasi mahkumlardan oluştuğu belirtilmiştir. 1998 yılında da siyasi tutukluların açlık grevleri devam etmiştir³²³.

Düşünce özgürlüğü açısından 1998 yılında basın yasasına muhalefet suçlamasıyla 3298 kişi hakkında 2682 dava açılmış sanıklardan altısını 11-14 yaş grubundan 32'sinin 15-17 yaş grubundan çocuklardan oluştuğu tespit edilmiştir .1998 yılında düşünce suçlusu olan tutuklu ya da hükümlü sayısının 379 olduğu ortaya çıkmıştır³²⁴.

3.2.11 IV. Ecevit Hükümeti (11.01.1999 – 28.05.1999)

Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisinin desteği ile Demokratik Sol Partinin kurduğu azınlık Hükümeti olan 56. Hükümet 55. Hükümetin icraatları üzerinde durmuş, kurulan 56. Hükümetin ömrünün 18 Nisan'da yapılacak genel ve yerel seçimlere kadar olduğunu ifade etmiştir. Bülent Ecevit Hükümetin ömrünün kısa olacağı için programı da kısa tuttuklarını, asıl görevlerinin 18 Nisan'da yapılacak

³²² 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 196

³²³ 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 255

³²⁴ 1998 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s. 289

milletvekili genel seçimlerine ve yerel yönetim seçimlerine güvenlik ve huzur içinde ulaştırmak olduğunu belirtmiştir³²⁵.

56. Hükümet Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve sosyal hukuk devleti niteliklerine ödünsüz bağlı kalacaklarını, anlatım ve inanç özgürlüklerine saygılı davranacaklarını, İnsan Haklarıyla bağdaşmayan uygulamalara meydan vermeyeceklerini programlarında anlatmışlardır.

III. Ecevit programının tümü çok kısa tutulduğu için İnsan Haklarıyla ilgili kısımlarda çok yüzeyseldir³²⁶.

3.2.12 V. Ecevit Hükümeti (28.05. 1999-.....) Dönemi

18 Nisan 1999 milletvekili seçimi, halkın büyük bir sorumluluk duygusuyla sandık başına giderek, 21. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturmasıyla sonuçlanmıştır. Bu seçimler sonucunda da tek parti iktidar olma şansını yakalayamamıştır. Koalisyon Hükümetinin kurulması tekrardan gündeme gelmiştir. Bu anlayıştan yola çıkan Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi 57. Cumhuriyet Hükümetini oluşturmak suretiyle ülke sorunlarına çözüm üretme görev ve sorumluluğunu birlikte üstlenecek, bir uzlaşma ve atılım Hükümeti olarak çalışmaya karar vermişlerdir.

Hükümet kendisinin bir özelliğini Anayasanın 83. ve 100. maddelerini değiştirerek, dokunulmazlığın sınırlandırılmasını sağladıklarını programlarında bildirmiştir. 57. Ecevit Hükümeti temel hedeflerini programlarında şöyle açıklamışlardır: “Hükümet 21. yüzyıla girerken, demokrasimizin eksiklerini gidermeyi, İnsan Haklarını geliştirmeyi, düşünce özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmayı, hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerine bağlılığın gereği olarak, yargının daha verimli ve etkili bir biçimde çalışabilmesini sağlamayı; aynı zamanda organize suç örgütleriyle, çetelerle ve yolsuzluklarla mücadeleyi her türlü yasal

³²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., 56. Hükümet Programı

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., 56. Hükümet Programı

imkan ve vasitalardan yararlanarak sürdürmeyi öncelikli görevleri arasında saymaktadır³²⁷.

57 .Hükümetin programında diğer Hükümetlerin programlarında bulunmayan bir bölüm dikkati çekmektedir. Bu bölüm içerisinde; güvenlik güçlerinin. özellikle polisin, görev yetki ve sorumlulukları gözden geçirilerek, etkin, tarafsız, İnsan Haklarına saygılı güvenlik hizmeti verilmesi için yasal düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yeniden düzenleneceğini belirtmiştir.

Çağdaş görev ve iş tanımlamalarına göre kamu görevlilerinin sendikal haklarının düzenlenmesi de gerçekleşecektir. Türkiye, bölgesinde ve dünyada barış ve istikrarın önde gelen bir güvencesi olmaya devam etmektedir. Ülkemiz, demokrasinin, laikliğin, çağdaşlaşmanın ve kadın-erkek eşitliği dahil, İnsan Haklarının ve temel özgürlüklerin uluslararası alanda işbirliği ve dayanışmanın savunucusudur demekle Hükümet ana hedeflerini açıklamaya başlamıştır³²⁸.

Ana hedeflerini ve İnsan Haklarına yaklaşımını incelediğimiz Ecevit Hükümetinin koalisyon Hükümeti protokolünde İnsan Haklarına nasıl yaklaştığını ele almaya çalışacağız.

Protokollerinde genel ilkeler başlığı altında sıraladıkları ilkeler arasında İnsan Hakları ile ilgili olabilecek şu cümleler geçmektedir: “Hükümetimiz, ülkemizde, demokrasi ve İnsan Hakları konularındaki anlayış ve uygulamaları daha ileri düzeye yükseltmeyi vatandaşlarımıza karşı temel ödevleri arasında görmektedir”³²⁹.

57. Hükümetin öncelikle çıkartmak istediği yasalar vardır. Biz konumuzla ilgili olanı alacağız. Protokolde belirtilen demokrasinin eksiklerini giderici, İnsan Haklarını geliştirici, yargının bağımsızlığını ve işlerliğini güçlendirici ve örgütlü suçlara karşı yaptırımları daha etkili duruma getirici Anayasa ve yasa değişiklikleri

³²⁷ Daha fazla bilgi için bkz., V. Hükümet Programı

³²⁸ Daha fazla bilgi için bkz., V. Hükümet Programı

³²⁹ Daha fazla bilgi için bkz., V. Hükümet Programı

öncelikle ele alınacaktır, şeklindeki hükümlerden İnsan Haklarının nasıl geliştirileceği konusunda pek bir açıklama yapılmamıştır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki değişikliğin onaylanması için Başbakan Bülent Ecevit tasarımı 3 Haziran 1999 tarihli yazısıyla TBMM'ne göndermiştir. Yasa tasarısı, TBMM'nin 5 Ağustos 1999 tarihli 45. birleşiminde görüşülerek, 4438 sayılı yasa olarak kabul edilmiştir. Bu sözleşme, çocukların bakımı, korunması ve geliştirilmesine önem verdiği gibi BM'e üye ülkelerin büyük çoğunluğunun sözleşmedeki bu değişikliği desteklemesi ışığında, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi denetim organı olan Çocuk Hakları Komitesi'nin üye sayısının artırılması, bu organını daha etkin ve ayrıntılı olarak çalışmasına, çocuk haklarının korunmasına uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde daha fazla sayıda BM üyesi ülkenin katkıda bulunmasından dolayı önem arz etmektedir³³⁰.

Bu hükümet dönemindeki en önemli gelişmelerden biri Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin sivil hakimlerden oluşmasına neden olan Anayasa değişikliğidir. Ayrıca Türk Ceza Kanunu'nun işkence ve kötü muameleyle ilgili 243, 245 ve 354. Maddeleri değiştirilerek, işkence ve kötü muamelelerin tanımı yeniden yapılmış, cezalar artırılmış, işkence yapıldığını gizleyen raporlar hazırlayan, sağlık personeline cezalar getirilmiştir, memur ve diğer kamu görevlilerinin yargılanması hakkındaki kanun kabul edilmiş, kamu görevlileri hakkında soruşturma ve takibatın süratlendirilmesi mümkün olmuş, basın ve yayın yoluyla işlenen suçlara ilişkin dava ve cezaların ertelenmesine dair kanun kabul edilmiştir. Siirt ve Van Olağanüstü Hal kapsamından çıkarılmış, OHAL kapsamındaki il sayısı 4'e düşürülmüştür.

V. Ecevit Hükümeti döneminde insan hakları alanındaki şikayet ve ihlal iddialarını incelemek, inceleme sonuçlarını yetkili makamlara bildirmek, toplumu ve kanun uygulayıcıları eğitmek amacıyla, il ve ilçelerde İnsan Hakları ve İlçe kurullarının oluşmasını sağlamıştır.

³³⁰ GÜLMEZ, Mesut, a.g.m., s. 50

3.3 İNSAN HAKLARI KOORDİNATÖR ÜST KURULU ÇALIŞMALARI

3.3.1 Kuruluşuna İlişkin Genelge

İnsan Hakları “Türkiye’de İnsan Haklarının çağdaş, evrensel ölçülere uygun bir anlayışla korunması ve geliştirilmesi İnsan Haklarıyla bağdaşmayan uygulamalara meydan verilmemesi, için gerekli önlemleri” alacağını programında taahhüt eden 55. Hükümetin başta gelen öncelikleri arasında yer almaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşları ile kamu görevlilerinin İnsan Haklarına ilişkin uygulamalarının hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmesi, gerektiğinde mevzuatta değişiklikler yapılması bu alanda önemli bir görev olarak yer almaktadır. Devletin başta gelen görevlerinin vatandaşların haklarını korumak ve kollamak olduğunun bilincindeki 55. Hükümet işkence ve kötü muamelelerin önlenmesi için T.C. Başkanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü TC Başbakanlık personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü B. 02. 0. PPG. .12-383.6863 sayılı, İnsan Hakları koordinatör Üst Kurulu 09.04.1997 tarihli bir genelge yayınlamıştır. Yayımlanan genelgede Kamu kurum ve kuruluşları ile resmi görevlilerin insan hak ve özgürlüklerine ilişkin uygulamalarının yürürlükteki mevzuata uygunluğunu temini maksadıyla, ilgili bakanlıklara tarafından yürürlüğe konulan tedbir ve düzenlemelerin izlenmesi, koordinasyonu ve gerektiğinde geliştirilmesine yönelik öneriler ile yeni yasal düzenlemelere ilişkin tavsiyeler oluşturarak Hükümete sunulması görevini yürütmek üzere; İnsan Hakları ile ilgili konularda görevli Devlet Bakanı'nın Başkanlığında, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarlarının katılımıyla bir İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun teşkili uygun görülmüştür.

Buna Göre Üst Kurul;

İnsan Hakları ihlali iddialarını takip ederek değerlendirecek, Kamu kurum ve kuruluşları ile resmi görevlilerin insan hak ve hürriyetlerine ilişkin uygulamalarının

yürürlükteki mevzuatına uygunluğunun temin maksadıyla ilgili Bakanlıklar tarafından yürürlüğe konulan tedbir ve düzenlemeleri, sürekli ve düzenli biçimde izleyecek, koordine edecek ve gerektiğinde geliştirilmesine yönelik öneriler ile yeni yasal düzenlemelere ilişkin tavsiyeler oluşturarak Bakanlar Kuruluna sunulmasını temin edecektir.

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşların denetim organlarının ele aldığı ülkemizle ilgili konuları takip ederek, ortaya çıkan sorunların çözümü yolunda izlenecek tutumu belirleyecek, gerekli gördüğü hallerde ilgili kamu veya özel kuruluşlar temsilcilerini toplantılarına katılmaya davet edebileceği gibi teknik konularda uzmanlıklardan yararlanılmak üzere konu ile ilgili uzman personelin görevlendirilmesini ilgili kuruluşlardan talep edilecektir.

Belirleyeceği konularda teşekkül tarzını yine kendi tayin edeceği "çalışma grupları kurulabilecek ve çalışmalarında gerekli gördüğü bilgi ve belgeleri mevcut mevzuatımız çerçevesinde ilgili kuruluşlardan talep edebilecektir."

Üst Kurul bu kurallar çerçevesinde daimi olarak görev yapacak ve uygun aralıklarla düzenli olarak toplanacaktır ve "İnsan Hakları" Koordinatör Üst Kurulu'nun koordinatörlüğünü yürütme işlemini Başbakanlık Müsteşarı sekreteryaya görevlerini ise Başbakanlık Müsteşarlığı uygulayıp, takip edecektir. Sekreteryaya'da üst kurulda temsil edilen bakanlıkların görevlendirdiği elemanlar çalışacaktır.

Üst Kurul görev alanında verimliliği artırmak için gerektiğinde diğer resmi kuruluşların üst düzey temsilcilerini de toplantılarına davet ettirmekte; ayrıca incelenen konuların niteliğine göre çalışma grupları oluşturmaktadır. Üst Kurul İnsan Hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgüt temsilcilerini ve üniversitelerde İnsan Hakları dersi okutan öğretim üyeleri ile İnsan Hakları alanlarında tanınmış bilim adamlarını da toplantılarına davet ettirmekte ve görüşlerini almaktadır. Genel olarak İnsan Hakları alanında çalışan başlıca dernek ve vakıflar yanında başlıca

kadın dernekleri çevre sorunları ile ilgili dernek ve vakıflar ile çocuk sorunları ile ilgili dernek ve vakıflar bu çerçevede içinde davet edilen kuruluşlardır³³¹.

3.3.2 Toplantılardan Genel İtibariyle İçerikleri Hakkında Geçerli Bilgi

Üst Kurul İnsan Haklarının korunmasını ve genişletilmesini Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde ve Türkiye'nin taraf olduğu, İnsan Haklarıyla ilgili uluslararası sözleşmelerde öngörüldüğü şekilde çağdaş, evrensel ölçülere uygun olarak gerçekleştirmek amacıyla konuya çok yönlü ve geniş bir açıdan yaklaşmaktadır.

Üst Kurul tarafından 17 Temmuz 1997 -8 Ocak 1999 tarihleri arasında 68 toplantı yapılmış 157 karar alınmıştır. Üst Kurul İnsan Hakları bilincinin ülke çapında yaygınlaşmasına katkıda bulunmak üzere, bazı toplantılarını belirli aralıklarla Ankara dışındaki şehirlerde yapmaktadır. Şimdiye değin Diyarbakır, Muş, Edirne, Çanakkale, Hatay, Kars ve Batman da bu tür toplantılar yapılmıştır. Üst Kurul çalışmalarını Türkiye'ye yönelik eleştiri konularıyla sınırlayıp İnsan Hakları eğitiminden hasta haklarına kadar uzanan çeşitli alanlarda incelemeler yaparak kararlar almaktadır. İdari ve yasal düzenlemeler içeren bu kararların bir bölümünün hemen uygulanması sağlanmış, bir bölümünde bir süreç içinde sonuçlandırmak üzere gerekli hazırlık çalışmaları başlamıştır³³².

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun İnsan Hakları konusundaki yapılacak başka çalışmaları aşağıdaki şekilde tespit etmiştir.

- 1- Anayasa değişiklikleri
- 2- Yasa değişiklikleri
- 3- Yapısal değişiklikler
- 4- Eğitim çalışmaları

³³¹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları-I, Genel Bilgiler ve Basın Açıklamaları, Ankara, 1999, s.3

³³² İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun Çalışmaları-I, s.5

5- Hazırlık soruşturmaları ve getirilecek standartlar ve gözümler işlemleri

6- Savcılığın güçlendirilmesi

7- Adli tıp konuları

8- Çocuk hakları, kayıp kişiler ve faali meçhul cinayet konuları

9- TCK. 243 245.maddelere muhalefet suçları ve takibi

10- Ceza Evlerindeki tutuklu ve hükümlü haklarının iyileştirilmesi

11- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki davaların takibi

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu bu tespitlerden sonra İnsan Hakları ihlallerinin önlenmesi için Adalet Bakanlığı'nın tek başına yapabileceği çalışmalarla diğer kurum ve bakanlıkların iştiraki ile yapılacak çalışmalar tespit edilmiş, iş birliği için alakalı bakanlıklardan görüş alınmaktadır. Bakanlıklar personel rejimi ile ilgili Devlet Bakanlığı Yargıtay gerektiğinde yeni yasal veya idari düzenlemelere ilişkin tavsiyeler oluşturarak Bakanlar Kuruluna ve ilgili mercilere sunacaktır.

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu 17 Temmuz 1997 tarihinden itibaren İnsan Hakları ile ilgili Devlet bakanı Prof. Dr. Hikmet Sami TÜRK'ün başkanlığında her hafta düzenli olarak toplanmıştır. Devlet Bakanı Prof. Dr. TÜRK Üst Kurul'un 4. toplantısından itibaren çalışmalar hakkında basına açıklamalar yapmıştır.

On birinci Toplantı 26 Eylül 1997'de Ankara'da toplanmıştır. Toplantıda Dışişleri Bakanlığının raporu üzerindeki görüşmeler tamamlanmıştır. Bu görüşmeler sonunda kurul şu kararları almıştır.

1- "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı 1995 2004 çerçevesinde özellikle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin kabulünün 50. Yıl dönümünde yapılacak olan etkinliklerle ilgili bir hazırlık çalışması yapılacaktır.

2- Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi bünyesindeki İnsan Hakları Hukuku Biriminin özellikle Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Ülkemiz aleyhine açılan davaların hazırlanması ve savunulmasında görev alabilecek uzman hukukçularla takviyesi yönünde alınması gerekli tedbirlerin belirlenmesine yönelik bir çalışma yapılacaktır.

3- Daha önce alınmış bulunan bir karara ek olarak Doğu ve Güneydoğuda yaşanmış olan terör olayları ve terörle mücadele çalışmaları mağduriyetlerinin giderilmesi için alınması gereken önlemlerin belirlenmesi ve gerektiğinde yeni yasal düzenleme önerilmesi amacıyla bir çalışma yapılacaktır.

4- Yargı denetimine tabi olmayan idari işlemler hakkında yargı yolunun açılması olanakları için bir ön inceleme yapılarak rapor hazırlanacaktır

3.3.3 Basın Açıklamaları Özetleri

Devlet Bakanı Prof. Dr. Türk, Üst Kurul'un 4.toplantısından itibaren çalışmalar hakkında basına açıklamalar yapmıştı³³³. 7 Ağustos 1997 yılında Ankara'da yapılmış olan 4.toplantıda Devlet Bakanı Prof. Dr. H.Sami TÜRK açıklamasında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu çalışmaları hakkında kamuoyunun bundan böyle zaman zaman bilgilendirileceğini, bu uygulamanın Hükümetin yönetimde şeffaflık anlayışının bir ifadesi olduğunu belirtmiştir³³⁴.

28 Ağustos 1997 yılında yapılmış olan 7.toplantıda-CAF ve işkencenin önlenmesi ile ilgili bir soru üzerine cevap olarak-Henüz şu ana kadar af ile ilgili bir konuyu görüşmedik. Ama bildiğiniz gibi basınımızda basın affi olarak nitelendirilen, aslında teknik anlamda bir af değil, bir ceza ertelenmesi olan ve sorunlu yazı işleri müdürlerimizin yararlandığı bir yasa, geçtiğimiz haftalar içinde yürürlüğe girmiştir. Bunun dışında başka çalışmalar da yapılabilir; ama şu ana kadar kurulumuzda af konusu görülüş değildir. İşkencenin önlenmesi konusunda ise, bir çalışma yapılmasını kararlaştırdık. Buna ihtiyaç var. Mevcut önlemler tam olarak istenilen sonucu vermediği için alınması gereken ek önlemler konusunda bir çalışma

³³³ -İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s.25

³³⁴ -İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s.26

yapılacaktır. Belki bizde de, bu çerçevede işkenceyi önleme ulusal komitesi kurulabilir. Bu komitenin görevleri ve oluşumu, ayrı ayrı bir değerlendirme konusudur. Bugün oluşturduğumuz çalışma grubu, konuyu her yönüyle inceleyip önerilerini Kurul'a bildirecek ve kurulda yapılacak değerlendirme sonucunda idari önlemlerle düzeltilebilecek olanlar, derhal ilgili Bakanlıklarımız tarafından uygulanacaktır. Yasal düzenleme konuları ise, yasa tasarısı olarak Hükümetçe Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sokulacaktır, denilmiştir³³⁵.

Yapılan 68 toplantıda basın tarafından sunulmuş olan soruların bir kısmı aşağıda verilmiştir.

5 Eylül 97 Diyarbakır 8.toplantı.

Soru: Bölge kalkınması için seferberlik yapılması gereğini söylediniz. Bu nasıl bir seferberlik olacak, biraz açıklayabilir misiniz?³³⁶

Soru: Bölgede İnsan Hakları Derneğinin şubeleri kapatılmıştır. Bu konuda neler düşünüyorsunuz?³³⁷

-13 Şubat 1998 Çanakkale 27. toplantı.

Soru: Batı Dünyası Türkiye'de İnsan Haklarına gerekli saygının gösterilmediği yolunda bazı yorumlar yapılıyor. Bu yorumlara katılır mısınız? Türkiye'de İnsan Haklarına gerekli saygı gösteriliyor mu?

Soru: Bir dizi toplantı gerçekleşiyor. Bunun yanında bazı önlemler de alınacak mı?³³⁸

-17 Nisan 1998 Ankara 35. toplantı.

Soru: Adalet Bakanlığınca hazırlanan yoklama, ifade ve göz altına alma yönetmeliği 3 Nisan'da kabul edildi. Bu yönetmelik neler getiriyor?³³⁹

³³⁵ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 38-39

³³⁶ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 43

³³⁷ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 44

³³⁸ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 108-109

³³⁹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 136-137

-17 Temmuz 1998 Ankara 45.toplantı.

Soru: 1 yıllık çalışmalarınız sonunda gerektiği yere geldiğinize inanıyor musunuz?³⁴⁰

-23 Ekim 1998 Ankara 59.toplantı.

Soru: Ombudsmanlar RTÜK gibi mi TBMM tarafından seçilecek³⁴¹?

-18 Aralık 1998 Ankara 66.toplantı.

Soru: Amerika Birleşik Devletleri Irak'ı bombaladı ve bu bombalama sırasında birçok insan vuruldu. Bunu İnsan Hakları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz³⁴²? Ve daha birçok soruya yanıtlar verilmiş açıklamalar yapılmıştır³⁴³.

3.3.4 Yönetmelikler

Yönetmelikler dört ana kısımdan oluşur.

3.3.4.1 Yakalama Göz Altına Alma Ve İfade Alma Yönetmeliği*

- BİRİNCİ BÖLÜM: Amaç, kapsam, hukuki dayanak, tanımlar
- İKİNCİ BÖLÜM: Yakalama,göz altına alma ve muhafaza altına alma.

Yoklama gözaltına alma ve muhafaza altına alma yetkisi,yoklama işlemi,yakalanan ve sevk edilecek şahıslara uygulanacak tedbirler üst veya vücut araması yakınlarla haber verme,sağlık kontrolü,nezarethane işlemleri, nezarete alınanların kaydına ait defter.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Gözaltı süresi, salıverme ve adli mercilere sevk

³⁴⁰ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 179

³⁴¹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, s. 234

³⁴² İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları Is. 265

³⁴³ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları I, 266

* Yönetmelik, Adalet ve İçişleri Bakanlıklarınca 01.10.1998 tarih ve 23480 sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. s.13-27

Gözaltı süresi, gözaltı süresinin uzatılması yoklama işlemlerine karşı hakime başvurma,yetkili mercilere sevk veya serbest bırakma, yeniden yoklama yasağı,küçüklerle ilgili özel hüküm.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: Müdafî ile ilgili hususlar

Müdafî Tayini, Müdafî ile görüşme, yazışmalar denetime tabii tutulamaz, müdafîin dava evrakları incelemesi

BEŞİNCİ BÖLÜM: İfade

İfadenin Esasları, ifade almada yasak yöntemler

ALTINCI BÖLÜM: Nezarethane ve ifade alma odası

Nezarethane ve ifade alma odası

YEDİNCİ BÖLÜM: Çeşitli ve son hükümler

Nezarethane ve ifade alma odasının denetimi, hazırlık soruşturmasının gizliliği uygulaması, sorumluluk personelin niteliği, personelin eğitimi, yürürlükten kaldırılan hükümler, yürürlük, yürütme.

Adalet Bakanı Hasan Denizkurdu ve İçişleri Bakanı Kutlu AKTAŞ tarafından onaylanmıştır.

Yönetmelik Adalet ve İçişleri Bakanlıklarınca 01.10.1998 tarih ve 23480 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

3.3.4.2 İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi Yönetmeliği*

Amaç, kapsam, dayanak, kuruluş, görev, işleyiş, yürürlük, yürütme.

* Yönetmelik İnsan Hakları ile ilgili Devlet Bakanlığınca 04.06.1998 tarih ve 23362 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. s.41-42

Amaç, 1995-2004 süresince danışma organı olarak çalışacak İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesinin kuruluş, işleyiş ve görevleri ile ilgili esasları düzenlemektir.

Kapsam, Komitenin kuruluş, işleyiş ve görevleriyle ilgili esasları kapsar.

Dayanak, bu yönetmelik 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkındaki KHK değiştirilerek kabulü hakkında kanununun 2 ve 33. Maddesine dayanılarak hazırlanmıştır.

Kuruluş, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'na bağlı olarak İnsan hakları eğitimi on yılı Ulusal Komitesi kurulmuştur. Ulusal Komite, Başbakanlık, Adalet, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim, Sağlık ve Kültür Bakanlıklarından birer temsilci ile İnsan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlardan dört temsilci, ayrıca bu alanda çalışmaları ile tanınmış dört öğretim üyesi olmak üzere onbeş üyeden oluşur.

Görev, İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planının Türkiye'de uygulanabilmesi için bir ulusal program önerisi hazırlar. Bu alanda yürütülen eğitim çalışmalarını izler, değerlendirmelerini üst kurula bildirir. Üst Kurulca verilen diğer görevleri yerine getirir.

İşleyiş, Ulusal Komite her ay düzenli olarak, gerektiğinde daha kısa aralıklarla toplanır. Toplantı ve çalışmalarında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Sekreteryasından yararlanır.

Yönetmelik, İnsan Haklarıyla ilgili Devlet Bakanlığınca 4.6 1998 tarih ve 23362 sayılı Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir³⁴⁴

³⁴⁴ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 81-82

3.3.4.3 Aday Memurların Yetiştirilmesine Dair Genel Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik

Üç maddeden oluşmuştur. 19.01.1998 tarih ve 98110566 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulması kararlaştırılan yönetmelik 06.02.1998 tarih ve 23252 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır³⁴⁵.

3.3.5 Genelge

03.12.1997 tarihli, B.O2.0.PPG.O.12-383-27691 sayılı, İnsan Haklarına Saygı, işkence ve kötü muamelelerin önlenmesi konulu bir genelge hazırlanmıştır. Genelge içeriğinin bir bölümü aşağıda belirtilmiştir.

Daha önce bu konuda yayınlanmış genelgelerimizin ışığında, İnsan Hakları ihlallerinin bir insanlık ayıbı olduğu ülkemiz ve uygar dünya kamuoyunda olumsuz etkiler uyandırdığı ve ülkemiz açısından giderilmesi güç zararlar doğurabileceği de göz önünde bulundurularak, aşağıda belirtilen hususlar eksiksiz olarak uygulanacak ve uygulamalara sorumlu amirlerce izlenecektir.

1- Gözaltına almada “gözaltı, sorgulama ve ifade alım talimatı yönergesi” harfiyen uygulanacaktır.

2- İsnat olunan suç ne olursa olsun, hiçbir şekilde sanıklara fena muamelede bulunulmayacak; işkence ve kötü muamele iddiaları hakkında gerekli soruşturma geciktirilmeden başlatılacaktır.

3- İşkence ve kötü muamelede bulunduğu tespit olan görevliler hakkında derhal yasal işlem yapılacak ve soruşturmalar mümkün olan en kısa sürede tamamlanacaktır .

4- Gerek ceza evlerinde gerek müdahale ve sevk sırasında tutuklu ve hükümlülere kötü veya küçültücü muamele yapılmayacaktır.

³⁴⁵ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurul Çalışmaları II. Kanun Tasarıları, Yönetmelikler, Genelgeler, İncelemeler ve Adli Rapor Formları, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayınları No: 2. Ankara, Mayıs-1999

5- Yukarıda belirtilen hususların eksiksiz olarak gerçekleşmesi için vali ve kaymakamlar, emirleri altındaki polis ve jandarma birimlerini, Cumhuriyet Savcıları ise ceza evi departmanlarını sürekli denetleyecek ve bu denetlemeleri hakkında yazılı olarak ilgili bakanlıklara bilgi vereceklerdir. Bu genelge Başbakan Mesut YILMAZ imzasını taşımaktadır³⁴⁶.

3.3.6 İncelemeler

Devlet Bakanı Prof. Dr. Hikmet Sami TÜRK'ü 11 Kasım 1997 günü ziyaret eden eski Refah Partisi'ne mensup bazı Milletvekilleri, baş örtüsü ile ilgili görüşlerini yansıtan yazılı başvuruda bulunarak, bu konudaki isteklerinin İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunda değerlendirilmesini istemişlerdir.

Kurul, 14 Kasım 1997 tarihinde yaptığı toplantıda, söz konusu başvurunun işleme konmasını ve konunun Anayasa, yürürlükteki mevzuat ve yargı kararları dikkate alınmak suretiyle her yönüyle incelenmesini kararlaştırmıştır.

Söz konusu karar uyarınca yapılan inceleme sonuçları aşağıda özetlenmiştir³⁴⁷.

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunca başörtüsü konusunda yapılan incelemeler: Anayasa İlkeleri, yürürlükteki mevzuat ve Anayasa Mahkemesi kararları, Yargı Kararları gibi ilkeleri birlikte değerlendirmek zorundadır. Kamu kurumları il Eğitim-Öğretim kurumlarında kılık kıyafet ile ilgili kanunlar, yönetmelikler, Danıştay ve Yargıtay Kararları, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu kararları gibi mevzuatlar Anayasa ilkeleri içinde ele alındığında devletin dini inançlar karşısında tarafsızlığını da ifade eden laiklik ilkesinin bir uygulaması olduğu görülür. Bu nedenle kamu görevlileri ve öğrencilerin, öğrenim veya görev yaptıkları yerlere, dini simge özelliği olan kılık ve kıyafetle gelmeleri bu ilke ile bağdaşmaz ve kamu düzenine aykırı olacaktır³⁴⁸.

³⁴⁶ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurul Çalışmaları II. Kanun Tasarıları, Yönetmelikler, Genelgeler, İncelemeler ve Adli Rapor Formları, İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayınları No: 2, Ankara, Mayıs-1999

³⁴⁷ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 93

³⁴⁸ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 93-94

Bu konuyu başka bir yönden ele aldığımız zaman kılık kıyafet ve başörtüsü gibi durumların temel hak ve hürriyetlere aykırı bir yönü olmadığı anlaşılır. Fakat İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinden sonra Türkiye'nin katıldığı uluslar arası belgelerde dini inanç nedeniyle bu davranışlara bir serbestlik tanımamaktadır. Eğitim ve Öğretim herkesin temel hakkıdır fakat laiklik ilkesine uyulması gerekir. Başörtüsü yükseköğretim kurumlarında siyasal ideolojinin simgesine dönüştürüldüğü açıktır. Bunun din istismarcılığının malzemesi haline getirildiği İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu tarafından saptanmıştır³⁴⁹.

3.3.7 Anayasa İlkeleri

Kamu Kurumları ile eğitim ve öğretim kurumlarında genel olarak kılık ve kıyafet, bu arada baş örtüsü sorunu ile ilgili düzenlemeleri değerlendirebilmek için özellikle Anayasa'nın laiklik, din ve vicdan hürriyeti, inkılap konuları, eğitim ve öğrenim hakkı ve yükseköğretim hakkı ve yükseköğretim kurumları ile ilgili hükümlerini göz önünde bulundurmak gerekir.

- 1- Laiklik, Din ve Vicdan Hürriyeti, inkılap konuları ile ilgili hükümler
- 2- Eğitim ve öğretim hakkı, Yükseköğretim kurumları ile ilgili hükümler incelenmiştir.³⁵⁰

3.3.8 Yürürlükteki Mevzuat Ve Anayasa Mahkemesi Kararları

Kamu görevlileri ve öğrencilerin kılık kıyafetleriyle ilgili düzenlemeler, çeşitli kanun ve yönetmeliklerde yer almaktadır.

- 1- Kanunlar
- 2- Yönetmelikler olarak incelenmiştir³⁵¹.

3.3.8.1 Yargı Kararları:

- 1- Danıştay ve Yargıtay Kararları

³⁴⁹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 93-94

2- Avrupa İnsan Hakları Komisyonu kararları olarak incelenmiştir³⁵².

İncelemelerin değerlendirme ve sonuçları ise 3. Madde halinde açıklanmıştır.

1-Anayasanın tüm ilkeleri birlikte anlamlandırılmak zorundadır.

Kamu Kurumları ile Eğitim ve Öğretim Kurumlarında kılık ve kıyafetle ilgili mevzuat,yukarıda sıralanan Anayasa ilkeleri ışığında değerlendirildiğinde,bu konudaki düzenlemelerin devletin dini inançlar karşısındaki tarafsızlığını da ifade eden laiklik ilkesinin bir uygulaması niteliğinde olduğu,o nedenle kamu görevlileri ve öğrencilerin görev veya öğrenim yerlerine dini simge niteliği taşıyan kılık ve kıyafetle gelmelerinin bu ilke ile bağdaşmayacağını,dolayısıyla kamu düzenine aykırı olacağı anlaşılır.

2-Konuya başka bir açıdan bakıldığında kamu kurumlarıyla eğitim ve öğretim kurumlarında kılık ve kıyafet,bu arada baş örtüsü ile ilgili düzenlemelerin temel hak ve hürriyetlere aykırı bir yönü bulunmadığı görülür. Gerek Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gerek Türkiye'nin taraf olduğu İnsan Hakları ile ilgili diğer uluslararası belgelerde,dini inanç nedeniyle kamusal alandaki davranışlar bakımından mutlak bir serbestlik tanımamaktadır.

3-Şüphesiz, eğitim ve öğrenim hakkı,hiç kimsenin yoksun bırakılamayacağı bir temel haktır. Ancak, eğitim ve öğretim kurumlarında laiklik ilkesinin gereği olarak yapılan düzenlemelere uyulması da zorunludur.

Kaldı ki günümüzde özellikle Yükseköğretim Kurumlarında baş örtüsü bireysel bir hürriyetin kullanılması sınırlarını aşmış olup, dine dayalı bir siyasal ideolojinin mücadele simgesine dönüştürülmüştür. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu. Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet ettiği gençlerimizin kendilerini yanlış

³⁵⁰ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 93

³⁵¹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 94-95

³⁵² İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 95

yollara çekmek isteyen telkinler kapılmayacak sağduyuya sahip olduklarına inanmaktadır.

Üst Kurul, ayrıca toplumumuzun en kutsal değerlerin siyaset arenasına çekilerek ideolojik bir mücadeleye ve din istismarcılığına malzeme yapılmaması gerektiği düşüncesindedir. Bu değerlerin her türlü siyaset mücadelelerinin dışında bırakılması, toplumsal huzurun en sağlam temelini oluşturacaktır³⁵³.

3.3.8.2 Adli Rapor Formları

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu, 11.09.1997 tarihli toplantısında Sağlık Bakanlığı'nun adli raporlarla ilgili genelgelerinin uygulamasında karşılaşılan sorunların incelenmesine ve alınması gereken ek önlemlerin belirlenmesine karar verilmiştir.

Bu çerçevede içinde Sağlık Bakanlığı'nın Koordinatörlüğünde yürütülen çalışmalar sonucunda hazırlanan genel adli muayene raporu ve cinsel saldırı muayene raporu ile ilgili form örnekleri, Üst Kurulun 15.05.1998 ve 17.07.1998 tarihli toplantılarında incelenerek genel adli muayene raporu formunun, bu formda öngörülen sistem muayeneleri, psikiyatrik muayene ve tetkiklerle ilgili işlemlerin talebe, iddiaya, oluşa veya muayene bulgularına göre gerekli olduğu zaman yapılması belirtilen bir ifade eklenmesi suretiyle kabulü; kadınlar ve erkeklerle ilgili cinsel saldırı muayene raporu formunun Üst Kurulda belirtilen görüşler doğrultusunda düzeltilerek kabulü, söz konusu rapor formlarının 4. nüsha olarak düzenlenmesi; bu rapor formlarının Sağlık Bakanlığında bastırılarak bir genelge ile bütün illere duyurulması; rapor formlarının kullanılmasında uygulama kolaylığı ve standardizasyon sağlamak amacıyla adli tabiplik hizmeti veren bütün hekimleri için hizmet içi eğitim programları düzenlenmesi; bu işlerin yapılması için Adalet, İçişleri ve Sağlık Bakanlıkları bütçelerine yeterli ödenek konulmasının sağlanması kararlaştırılmıştır.

³⁵³ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun Çalışmaları II., s. 96-97, (İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurul Çalışmaları II. Kanun Tasarıları, Yönetmelikler, Genelgeler, İncelemeler ve Adli Rapor Formları). İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayınları No: 2, Ankara, Mayıs-1999

3.3.9 Ombudsman

Ombudsman kurumu, “kamu denetçisi”, “kamu danışmanı” “kamu danışmanlar kurulu”, “devlet danışmanı”, “devlet danışmanlar kurulu”, “millet mümessili”, ”halk temsilcisi”, “halk müfettişi”, “halkın avukatı”, “genel gözetmen”, “parlamento komiseri”, gibi çeşitli adlarla anılabilir. Kavramı Türkçe’de bu sözlerle karşılamak mümkündür. Ancak Ombudsman kurumu için net bir tanım vermek son derece güçtür. Kurumu uygulayan her ülke Ombudsmanı kendi gereksinimlerine göre şekillendirmiş, başka ülkelerde bulunmayan özgün yapılar yaratmıştır.³⁵⁴ Ombudsman aslında İsveç Kralı Demirbaş Şarl (Charles) veya XII. Kral’ın Türkiye’de bulunduğu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kazasker kurumundan esinlenerek, kendi memleketinde idarenin, adliyenin düzgün işlenmesini sağlamak için kurduğu bir kurumdur. O zaman mutlak monarşinin bir kurumu olarak ortaya çıkan Ombudsman, şimdi birçok ülkede demokrasinin bir unsuru haline gelmiştir³⁵⁵.

Bugün Türkiye’de aslında Ombudsman kurumunun bazı özelliklerini taşıyan kurumlar vardır. Anayasamıza göre Cumhurbaşkanına bağlı olarak kurulmuş bir Devlet Denetleme Kurulu var. Bu Kurul’un amacının Anayasa’nın 108. maddesindeki ifade ile “idarenin hukuka uygunluğunun düzenli ve verimli şekilde yürütülmesi ve geliştirilmesinin sağlanması” dikkate alırsak, Ombudsmanın bir çeşit görev tanımına ulaşmış oluruz ama bu kurulu başlangıçta o yolda bazı düşünceler olmasına rağmen bir Ombudsman kurumu değil çünkü bu kurul sadece Cumhurbaşkanı tarafından verilen inceleme görevlerini yerine getirmektedir ve bağımsız da değildir. Anayasamızda en eski Anayasalarımızdan beri yer alan bir hak vardır; dilekçe hakkı Anayasanın 74.maddesine göre “Vatandaşlar kendileri ile veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetli hakkında yetkili makamlar ve Türkiye Millet Meclisi’ne yazı ile başvurma hakkına sahiptir.” TBMM Dilekçe Komisyonunun çalışmalarına baktığımız zaman Ombudsmanın fonksiyonlarını belirli ölçüde yerine getirdiğini görürüz. TBMM Dilekçe Komisyonu, vatandaşların dilek ve şikayetleri ile ilgili

³⁵⁴ ERHÜRMAN, T., *İnsan Haklarını Koruma Mekanizması Olarak Ombudsman Kurumu*, Türkiye’de İnsan Hakları, TODAİE, Yayın No: 301, 2000, s. 340

³⁵⁵ TÜRK, H. Sami, *Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları*. İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayınları 5 Ankara, 1999, s. 254

kararlarına bu arada incelenebilir dilek ve şikayetleri üzerine ilgili makamlar nezdinde yapılan girişimlerin sonuçlarını Milletvekillerine dağıtılan periyodik yayınlarla açıklar. Bu da, meclis bünyesinde sürekli bir komisyon tarafından Ombudsman fonksiyonlarından, işlevlerinden bazılarının yerine getirildiğini gösterir. İnsan Haklarına İnceleme Komisyonu İnsan Hakları açısından ülkemizdeki ve dünyadaki uygulamaları incelediğini, İnsan Hakları üzerine gittiğini ve görevleri arasında uygulama ile İnsan Hakları standartları uluslararası antlaşmalar, Anayasa ve yasalar arasında uyum sağlamak üzere yasal düzenlemeler önermenin de bulunduğunu düşünürsek; yine Ombudsman bazı fonksiyonlarının bu komisyonda toplanmış olduğunu görürüz .Bu Hükümet kuruluşu olan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu da, belirli ölçüde İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili şikayetleri ilgili makamlar nezdinde takip ettiği, incelediği soruşturduğu ve sonuçlandığı gerekli yasal düzenlemeleri önerdiği ölçüde Ombudsman fonksiyonlarından bazıları yerine getirmektedir. Bütün bunlarla “Türkiye’de zaten Ombudsman kurumu vardır.” denilemez. Eğer öyle olsaydı yani Ombudsman çalışması yapılmazdı. Yukarıda anlatılan kurul ve komisyona benzer kurumlar başka ülkelerde de vardır. Ama onların yanında ayrıca adı Ombudsman olan veya her biri ilgili ülkenin kendi özelliğine göre o kavramı ifade eden terimlerle adlandırılan bir kurum vardır.³⁵⁶ Ombudsman seçilen kimsenin kişiliğinin çok büyük önemi vardır. O nedenle Türkiye’de ilk seçilecek Ombudsmanlar, bu kurumun Türkiye’de yerleşmesi bakımından çok önemli bir tarihi görevi yerine getireceklerdir.

Ombudsman idarenin her şeyden önce hukuka uygun çalışmasını ama hukuk önerisinde taktir hakkını kullanırken de keyfiliğe kaçmamasını,haksızlık yapmamasını ve idari işlemlerin belirli bir kalite içerisinde yürümesini sağlamayı amaçlayan bir denetimi gerçekleştirmektedir. Genel olarak bunu hukuk devleti ilkesinin bir sonucu olarak nitelendirebiliriz. Yasama Ombudsman görev alanının dışındadır. Yürütme organı olarak Hükümet’in, Balkanlar Kurulu’nun işlemleri Ombudsman yetki alanının dışındadır. Silahlı Kuvvetlerde, onların işlemleri de çeşitli ülkelerde olduğu gibi Ombudsman görev alanının dışındadır. Ombudsman

³⁵⁶ Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s. 240-241

geriye kalan idarenin işlemlerini denetleyecektir³⁵⁷. Yargı, çeşitli ölçülerde dolaylı biçimde de olsa, takdir hakkını sınırlasa bile, hiçbir biçimde bu yoldan yerindelik denetimi yapamaz. Ama bir işlem hukuka uygun olsa da Ombudsman onu isabetli bulmayabilir, yerinde bulmayabilir. Bir işlem hukuka uygun olsa da haksız olabilir. İşte bu noktada Ombudsman devreye girer. Çünkü bu noktada da yardımcı olacak başka hiçbir kurum yoktur. Ombudsman, bu durumda idari işlemini hedef aldığı insan için en uygun çözümün, en uygun işlemin en yerinde işlemin yapılmasını ve bir haksızlık, bir hata yapılmamasını sağlamaya çalışır. Bu noktada Ombudsman kurumunun idari yargı bakımından yararı da ortaya çıkmaktadır. Henüz sonuçlandırılmamış bir işlem Ombudsman önüne getirilmemelidir. Ombudsman idarenin yerine geçerek bir işlem yapacak değildir.

Ombudsman idareye herhangi bir emir verecek değildir. Ombudsmanın elinde bir zorlama yetkisi de yoktur. Eğer Ombudsman, kendisine intikal eden bir konuda idareyle yapacağı temas ve görüşmeler sonucunda, idareyi daha uygun daha yerinde bir çözüm için ikna edebilirse tavsiyeleri ile belli bir yöne yöneltirse yöneltebilir; o konuda belki yapılan işlemin düzeltilmesini veya yeni bir işlemin yapılmasını, böylece somut bir durumda bir vatandaşın, bir insanın mağdur olmamasını sağlayacaktır. Ombudsman'nın elindeki yaptırım, açıklama yetkisidir. Tavsiyesine uyulmadığı takdirde Ombudsman bunu kamuoyuna açıklayabilir zaten yaptığı bütün işlemleri bir yıllık faaliyet raporu içerisinde kendisine seçen parlamentoya sunacaktır. Ayrıca gerektiğinde özel açıklamalarla da belirli konuları kamuoyuna intikal ettirebilir. Böylece Ombudsman kurumunun ya da onun tavsiyelerinin gerçek yaptırımı bu açıklamalarla harekete geçecek olan kamuoyudur. Dolayısıyla Ombudsman kurumunun başarılı olabilmesi Ombudsmanın yapacağı açıklamaların kamuoyuna yankı bulunmasına bağlıdır. O bakımdan da sivil toplum örgütlerine, basına çok büyük görevler düşmektedir. Bununla birlikte parlamento. Ombudsmanın sunacağı raporlarda konuyu öğrenebilir ve üzerine gidebilir³⁵⁸.

Ombudsman konunun taslağı hazırlanırken siyasal tercih konusu olacak çeşitli konular vardır. Örneğin bu süre ne kadar olacak? idari Makamlarla ilişkileri

³⁵⁷ Türkiye'de ve Dünya'da İnsan Hakları, s. 241-243

nasıl olacak? Bütün bunlarla ilişkili olarak hazırlanan taslakta bazı öneriler getirilmiştir. Türkiye’de belki üst sayısı belirtilmek suretiyle, TBMM'nin takdirine bağlı olarak birden çok Ombudsman seçilmesi, bunların kendi aralarında görev bölümü yapması ve bunların içlerinden birinin de baş Ombudsman olmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Herhalde bu seçim, TBMM tarafından yapılacaktır. Taslakta Ombudsman adayların Genel Kurula önerilmesi konusunda Mecliste özel bir komisyon kurulması öngörülmüştür. Ama buna gerek olmadığı, TBMM Dilekçe Komisyonunun veya İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun bunu yapabileceği ifade edilmiştir. O nedenle yeni bir komisyon kurmaya gerek yoktur. Ama Genel Kurul'un önüne alabildiğince az sayıda aday çıkartılmasıdır. Bu seçilecek Ombudsman sayısından iki veya üç kat fazla olabilir. Her halde genel kurulda seçimi kolaylaştırmak için bu sayı az olmalıdır³⁵⁹.

Seçilecek kişinin formasyonuna gelince; taslakta, Ombudsmanın hukukçu olması öngörülmüştür. Ama böyle bir sınırlamanın isabetli olmayacağı, İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulunda belirlenmiştir. Önemli olan Ombudsmanın kişiliği, idari alandaki tecrübe zenginliği ve böylece çeşitli sorunlara çözüm bulabilme yeteneğidir. Ombudsmanın yaşı konusundaki taslakta 65 yaş üst sınır olarak ifade edilmiştir. Belki bu sınır 1-2 yaş daha yükseltilebilir. Ombudsman görev süresi Dünya’da 4-7 yıl arasında değişmektedir. 4, 5, 6 veya 7 yıllık süreler görülmektedir. 4 yıldan azı yok 7 yıldan fazlası da yoktur. Büyük bir olasılıkla 6 yıl düşünülebilir. Birden çok Ombudsmanın bir kurul halinde çalışması benimsenirse; bunların belli bir bölümünün eskiden bizdeki Cumhuriyet senatosunda olduğu gibi belli aralıklarla yenilenmesi düşünülebilir. Böylece bu görevde bir yandan süreklilik, bir yandan da yenilenme aynı zamanda gerçekleştirilmiş olur. Ombudsman seçilecek kişi ve görevi bir defa yapmalı; ikinci defa seçilmesi söz konusu olmamalıdır. Fakat her halde daha önce idari yaşamda veya bilimsel açıdan geniş bir tecrübe birikimine sahip bir insan olmalıdır. Ombudsman görevini yaparken idari makamlar, kendisine her türlü destek ve yardımı sağlamak zorunda olacaktır. Tüm idari makamlardan istediği bilgiler kendisine verilecektir. Bu şekilde Ombudsman kurumunun diğer ülkelerde olduğu

³⁵⁸ Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s. 243-245

³⁵⁹ Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s. 245-246

gibi Türkiye’de sadece tavsiye yoluyla, sadece ikna yoluyla da olsa, yaptırımını sadece kamuoyunu yapacağı açıklamalarla etkileme Meclisi sunacağı raporlarla bilgilendirme biçiminde de olsa ülkemize yararlı hizmetler yapacağı düşünülmektedir³⁶⁰.

Ombudsmanın görevlerinden biri de, İnsan Haklarının korunması ile ilgilidir. İnsan Haklarının temelinde de her insanın doğuştan, hatta doğumundan önce bu hakka sahip olması düşüncesi vardır. Bu çerçevede içerisinde Ombudsmana İnsan Hakları ihlalleri ile ilgili şikayetler de geleceği için İnsan Haklarının Ombudsman kavramıyla da belirli bir güvenceye kavuşmasından söz edilebilir. Ombudsmanın TBMM tarafından seçilmesi, onun parlamento adına görev yapacak olmasındandır. Aday belirlemede belki yargı organlarının devreye girmesi düşünülebilir. Herhalde TBMM Genel Kuruluna sunulacak adayların bir Meclis Komisyonunun süzgecinden geçmesi gerekir. Bu da, Dilekçe Komisyonu, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu veya Anayasa Komisyonu olabilir³⁶¹.

Ombudsman, İnsan Hakları bakımından son derece önemli bir görevi yerine getirecektir. Gerçi TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu ve İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu’da konuyla ilgilidir. Ama yine de Ombudsmanın İnsan Hakları alanında da yararlı hizmetler vereceği düşünülmektedir. Çeşitli ülkelerde Ombudsman, İnsan Haklarının ve demokrasinin bir güvencesi olarak görülmektedir. Gerçekten 18.yüzyılın başlarında İsveç’te monarşik rejimin bir kurumu olarak başlayan Ombudsman, bugün birçok ülkede demokrasinin simgesi, İnsan Haklarının güvencesi olmuştur. Ülkemizde de bu kimliği ile son derece yararlı hizmetler gerçekleştireceğine inanılmaktadır³⁶².

3.3.10 Kadın Hakları Sorunları Ve Çözüm Önerileri

İnsan Hakları kavramları uluslararası hukukta 2. Dünya Savaşı sonrası yer almaya başlamıştır. İnsan Hakları mekanizmalarının en önemli getirisi o zamana kadar sadece devletlere ait olan uluslararası hukuk alanına bireyi sokmasıdır. Her ne

³⁶⁰ Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s. 243-247

³⁶¹ Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s. 149

³⁶² Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s.238-240

kadar “eşitlik” her uluslararası sözleşmede temel ilkelerden biri olarak zikredilmiş ise de kadın haklarının uluslararası hukukta tanınması 1979 yılında kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi uluslararası sözleşmenin (CEDAW) Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabulü ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu sözleşmeyi 1985 yılında Resmi Gazetede yayınlarak yürürlüğe sokmuştur. Kadın Hakları hareketi İnsan Hakları Hukukunun yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Kadınların İnsan Haklarının ihlalinin kadınları buldukları ikinci sınıf durumunda tutmanın bir aracı olduğu artık ortaya konmuş bulunmaktadır. Son olarak 1993 yılında Viyana’da yapılan İnsan Hakları Uluslararası Konferansında devletler kadın haklarını İnsan Haklarının ayrılmaz parçası olarak kabul ettiklerini ilan etmişlerdir. Bütün bu gelişmelere rağmen kadınların İnsan Haklarının sağlanmasını da önemli zaafılar aşılamamıştır. Uluslararası İnsan Hakları raporları tüm dünyada kadınlara yönelik şiddetin ve İnsan Hakları ihlallerinin devam ettiğini göstermektedir³⁶³.

Ancak, bir hakkın varlığıyla kullanımı farklı şeylerdir. Eğer bireyler var olan haklarını bilinçli tercihleri doğrultusunda kullanır ya da kullanmazlarsa, yani örneği o hakkın var olduğunu bilerek kendi özgür istençleri doğrultusunda, o hakkı kullanmayı tercih ederlerse söyleyecek pek fazla bir şey yoktur. Buna karşılık var olan bir hakkı kullanmak isteyenler kendilerine o hakkı tanıdığı varsayılan toplumsal yapının açık ya da örtük engellemeler nedeniyle kullanmazlarsa o zaman bu olgular dizisinin nedenlerini araştırmak ve söz konusu bireylerin ya da kesimlerin biçimsel olarak var olan haklarının gerçek bir hakka dönüşmesinin çarelerini aramak gerekir³⁶⁴.

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu İnsan Hakları açısından kadın sorunları ve çözümleri önerileriyle ilgili iki toplantı düzenlemiş, üç rapor hazırlamıştır. Bu raporlarda çözüm önerileri de getirilmiştir. Ancak kadın sorunu tek başına değil çeşitli toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal sorunlarla birlikte ele alınması gereken bir sorundur³⁶⁵.

³⁶³ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 31

³⁶⁴ TANRIÖVER, Tufan, **Türkiye’de Kentli Kadınların Engellenen Çalışma Hakkı**, Türkiye’de İnsan Hakları, TODAİE. Yayın No: 301. 2000, s. 376

³⁶⁵ Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, s. 150

Türkiye de kadınların sorunlarını maddeleştirmek gerekirse;

1-Ekonomik,politik ve sosyal alanda dışarıda bırakılma: Karar mekanizmalarının dışında bırakılma,beslenme,eğitim sağlık konularında kadınlara karşı ayrımcılık,yaşam hakkı,özgürlük hakkı,güvenlik hakkı,eğitim hakkı,evlenme ve aile hakkı kurma,özel hayatın gizliliği ve şahsı hakkı,eğitim ve bilgilenme hakkı ve bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkının ihlalidir.

a-) Eğitim: Cumhuriyetin kuruluşundan beri temel eğitimin zorunlu olduğu Türkiye'de 1990 yılında 15 yaş kadın nüfusunun %30.7'si erkek nüfusun %10.1'i okur yazar değildir. Okur yazar olmayanların yaş grubuna göre oranına bakıldığında, erken yaşlara doğru okur yazar olmayanların hızla azaldığı,fakat erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların aleyhine bir durum gözlenmektedir. Zorunlu 5 yıllık ilköğretimde kız-erkek okurlaşma oranları birbirine yakındır. Bu oranlar 1994-1995 öğretim yılında kızlarda %88.6,erkeklerde %92.6'dır. Ancak ilköğretim sonrası eğitim kurumlarının devir olanlarda kızlarda erkeklere oranla daha hızlı bir düşüş olmakta ve eğitimden yararlanmada eşitsizlik eğitim kademeleri yükseldikçe artmaktadır. Örneğin orta okula geçiş oranları 1994-1995'te kızlar için %59.1 iken erkeklerde % 78.2'dir.

b-) Karar mekanizmalarına sokulmama: Türkiye'de kadınların bütün seçimlerde seçme ve seçilme hakkı 5 Aralık 1934 tarihinden beri vardır. Kadınların seçme hakkını kullanmakla beraber seçilme haklarından yararlanabilirliklerini söylemek mümkün değildir. Kadın milletvekillerinin TBMM'de en yüksek oranda temsil edildiği yıl kadınların da katıldığı ilk seçimlerin yapıldığı 1935 yılı olmuştur. Bu dönemde 18 Kadın milletvekili parlamentoya girmiş kadın milletvekillerinin toplam parlamenterleri içindeki oranı %4.6 olmuştur. Şu anda meclisteki 550 milletvekilinden 13'ü kadındır. Ve bunlar %2.4'lük bir oranı teşkil etmektedirler. Yine yerel yönetimlerde kadınların temsili sınırlıdır. Yerel yönetim mekanizmalarında kadın temsili binde oranlarla ifade edilmektedir.

c-) İstihdam: Türkiye'de kadının iş gücüne katılımı erkeklere göre de düşüktür. Ekim 1995 rakamlarına göre düşüktür. Ekim 1995 rakamlarına göre

kadınların iş gücüne katılma oranı %30 ve erkeklerin iş gücüne katılım oranı aynı dönemde % 70'tir.

Türkiye'de istihdam edilen kadınların %75.1'inin mesleği tarımcılık, %6.1'inin mesleği ilmi ve teknik elemanlar ve benzerleri oluştururken müteşebbisler ve üst kademe yöneticilerinde bu oran sadece %8'dir. İşveren/kendi hesabına çalışanların oranı kadınlarda %8.8. iken erkeklerde bu oran %40. 7'ye yükselmektedir. Kadın istihdamındaki %67.5 olan ücretsiz aile işçisi oranı erkek istihdamında %13.9'a düşmektedir. Türkiye'nin temel sorunlarından biri olan genç eğitimli işsizliğinden en çok kadınlar etkilenmektedir. Ekim 1995 verilerine göre; 15-24 yaş grubunda lise ve daha yüksek okul mezunu kadınların %37.3'ü işsizken erkeklerden %22.0'ı işsizdir³⁶⁶.

d-) Kötü beslenme:Dünya sağlık teşkilatının yayınladığı rapora göre dünyanın hemen her yerinde aileler erkek çocuklarını daha iyi besliyorlar. Besin değeri yüksek yiyecekleri erkek çocuklarına yediriyorlar. UNICEF'in hem de BM'nin araştırmaları kız çocuklarının erkek kardeşlerine göre kötü beslendiğini ortaya koymaktadır.

e-) Mülsüzleştirme/yoksullaştırma: Tüm dünyada kadınların günlük olarak sürdürdükleri yiyeceği sağlanmada, sunma, temizleme, hazırlama işleri bir üretim faaliyeti olarak değerlendirilmekte ve istatistikleri hesaplamalara sokulmamaktadır. BM 1995 raporuna göre dünya nüfusunun 1/5'i aşırı yoksulluk ortamında yaşıyorlar ve bunlarda %70'i kadın aile reisi durumundaki yoksul kadınlara her yıl 100.000 yenisi eklenmektedir.

f-) Üreme Hakları: Türkiye'de evlenme yaşı ortalama son yıllarda 19'a çıktı. Ancak kadınların %96'sı 30 yaşına kadar evlenmesi ve doğurganlık çağının sonuna geldiğinde kadınların sadece %1'inin hiç evlenmeden kalması çok önemli bir göstergedir. İlk evlenme yaşı ortalaması yerleşim yerlerini bölgelere ve eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan kadınlar Batı Anadolu'da yaşayanlara göre yaklaşık iki yıl daha önce evlenmektedir.

³⁶⁶ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 32-33-34

Doğurganlık hızlarında belirgin bölgesel farklılıklar bulunmaktadır. En yüksek toplam doğurganlık hızı Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kadınlar, Batı Anadolu da yaşayanlara göre yaklaşık iki yıl daha önce evlenmektedirler. Doğurganlık hızlarında belirgin bölgesel farklılıklar bulunmaktadır. En yüksek toplam doğurganlık hızı Doğu Anadolu Bölgesine (kadın başına 4.4.doğum),en düşük hız ise Batı Anadolu Bölgesi'ndedir. (kadın başına 2.0 doğum) doğurganlık eğitim düzeyine göre de belirgin şekilde farklılaşmaktadır. Eğitimin olmayan kadınların en az ilkokul mezunları olan kadınlara göre bir fazla doğum yaptıkları hesaplanmıştır. En az ortaokul mezunu olan kadınlarla karşılaştırıldığında ise eğitimsiz kadınların 2.5 doğum daha fazla yaptıkları sonucu elde edilmiştir³⁶⁷.

2- Kadınlara karşı şiddet: “kadınlara yönelik şiddet” kadının fiziksel,cinsel duygusal,ekonomik zarar görmesiyle ve acı çekmesiyle sonuçlanan aile içi ve toplum önünde meydana gelen cinsiyete dayalı şiddet olarak bilinmektedir. Kadınlara yönelik şiddet; kadınların İnsan Haklarını ve temel özgürlüklerini kullanmalarını engellemekte, bozmaktadır. Kalkınma ve barış hedeflerine ulaşılmasını engellemektedir. Kadına yönelik şiddet, dayak,aile içinde meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik şiddet, evdeki kız çocuklarının cinsel istismarı, evlilikte tecavüz, geleneksel evlilik uygulamaları, çeyizle bağlantılı şiddet, bekaret kontrolü, tecavüz, cinsel taciz, işyerlerinde, eğitim kurumlarında ve başka yerlerde sarkıntılık, kadınların alınıp satılması fahişeliğe zorlanma, kadınların cinsel olay olarak medyada görüntülenmesi, namus cinayetleri vb. kapsamaktadır³⁶⁸.

a) Ev içi şiddet: Aile içi şiddetin ortak karakteristiği, kamusal değil özel alana ait olduğu iddia edilen faktörler tarafından gerçekleştirilmesidir. Babalar, kocalar gibi özel alana ait olma vasıfları nedeniyle bu aktörler cezalandırma sisteminden kaçmayı başarabilmektedirler. Aile içi şiddet cinsiyet merkezidir ve kültürel normlar tarafından tüm dünyada hoş görülmemektedir. Aile içi şiddet devletler tarafından hoş görülen kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin hem sonucu hem de nedenidir.

³⁶⁷ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 37-38-39

³⁶⁸ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 147-148

b) Şiddetle ilgili Türkiye'deki Araştırma Sonuçları: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsünün 1989 yılında yayınlanan “Türk Nüfus ve Sağlık Araştırma” sonuçlarına göre,Türkiye'de kadınların %44.9'u erkeklerin ise %45'i kadın kocasına itaat etmediğinden kocanın karısını dövmeye hakkı olduğunu düşünmektedir. 1992 yılında yapılan “Yoksulluk Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma” başlıklı araştırmada, boşanmış yoksul kadınlarca belirtilen geçimsizlik başında %53.42 ile kocanın karısını dövmesi,%30.6 ile kocanın çocuklarını dövmesi gelmektedir. Bu araştırmada kadınların %84'ü kocalarınca tokatlanmakta % 70'i yumruklanmakta %43'ü hastanelik edilene kadar dövülmekte,%55'i ölümle tehdit edilmektedir.

c) Cinsel şiddet: Kadınlara karşı cinsel şiddet çeşitli biçimlerde dünya kamuoyu gündemine girmiştir. Bunlardan en bilinen örnek Bosna'da yaşanan savaşın parçası olarak yer alan etnik temizlik olarak adlandırılan toplu tecavüzlerdir. Ancak kadına yönelik şiddet sadece silahlı çatışma durumunda ortaya çıkmamaktadır. Gözaltında cinsel şiddet üzerine,Türkiye'de dahil olmak üzere,çok sayıda ülke hakkında hazırlanmış rapor bulunmaktadır. Gündelik hayatta tecavüz ise gazetelerin üçüncü sayfalarından eksik olmamaktadır. İşyerinde cinsel taciz konusu tüm sendikaların gündemine girmiş bulunmaktadır³⁶⁹.

d) Kadına Karşı Gelenekler: Kadına karşı gelenekler nedeniyle uygulamaya devam eden şiddet bütün dünyada çeşitli biçimlerde yer almaktadır. Türkiye ise halen bekaret kontrolü sendromundan kurtulamamıştır. Bunlara direnen kadınlar ise yaşadıkları topluluk tarafından ölüm tehditleri altında bulunmaktadır. Ne yazık ki bu geleneğe karşı bir tedbir alınmadığı gibi,ceza kanununda muhafaza edilen orta çağdan kalma bir anlayışın ürünü “Evllenme Vaadiyle Kızlık Bozma Suçu” toplumdaki yaygın bekaret kontrolü gerçeğini devlet eliyle meşrulaştırmaktadır³⁷⁰.

Çözüm önerilerine değinecek olursak;

³⁶⁹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 40-41-42

³⁷⁰ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 43

Aile içi şiddetle mücadele için olumlu bir başlangıç teşkil eden ailenin korunmasına dair yasada kadına uygulanan şiddetin tümüyle ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin kapsamının genişletilmesi ve eş güdümlü müdahale ve önleme programlarının uygulanması, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar dahil toplumun tüm ilgili kesimlerinin şiddete karşı duyarlılığını artırmak ve şiddet algısını geliştirmek için eğitilmeleri, Milli Eğitim Bakanlığınca İnsan Hakları eğitimi alanında yapılan çalışmalar çerçevesinde ilköğretim okullarında,müfredat programlarında şiddet ve şiddetle mücadele konularına ders olarak yer verilmesi; TRT ve Özel TV kuruluşlarınca,İnsan Hakları ve kadına yönelik şiddet konularında toplumu bilinçlendirmeye yönelik programlara yer verilmesi ve şiddete uğrayan kadının şiddeti tanınmasına ilişkin, kadının eğitimi ve yasal hakları açısından bilinçlendirilmesine yönelik eğitim programlarının yapılması; kadın danışma merkezleri, tüm yerel örgütlenmeler içinde açılarak ülke genelinde yaygınlaştırılmaları desteklenmesi ve buralarda verilen hizmetin tanıtılması;kadın sığınma evlerinin çoğaltılması, gizlilik ve güvenliklerinin sağlanması konusunda yaptırımları belirleyen yasal düzenlemelerin yapılması, yerel yönetimlerin bütçelerinden gönüllü kadın sığınma evlerine belirli bir ödenek ayrılması için yasal düzenlemelerin yapılması, sığınma evleri konusunda yasal düzenlemeler oluşturulurken, bu konuda deneyimleri olan ülkelerin mevzuatlarından yararlanılması; kadını toplumda ikincil konumda gören her türlü yaklaşımın sorgulanması, kız çocuklarının birey ve yurttaş olma bilincine ulaşabilmeleri için okullarda yurttaşlık hakları konularında eğitim verilmesi sağlanması; çalışan kadınlar tarafından ev için yükümlülüklerinde üstlenilmesinden doğan sorunların ortadan kaldırılması amacıyla kurumsal yapılar oluşturulması, bu amaçla kreş, huzurevi, çamaşırhane ve benzer yerlerin açılması ve yaygınlaştırılmalarının sağlanması,bu yükümlülüğünün işverenler, işçi-işveren sendikalara, devlet ve yerel yönetimler tarafından üstlenilerek yerine getirilmesi ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması. kadının üretkenliğinin ve kadınlarla ilgili verilen toplumsal göstergelerde yer almasının sağlanması, bu yolla kadının ev içi üretimde ortaya koyduğu emeğinin görünür kılınması, kadının erkeğe bağımlılığının azaltılması için sosyal güvenliliğin devletçe desteklenmesi; kadın emeğinin nitelik ve nicelik olarak erkek emeği ile eşit kılınabilmesi için eşit değerdeki işe eşit ücret ödenmesi ilkesinin iş yasalarına ve

ücret politikalarına yansıtılması; kadının gebelik ve doğum izni sırasında işten çıkarılmasının önlenmesi, sosyal güvenlik ve örgütlenme ile ilgili haklarının kullandırılması doğrultusunda,kadın çalışanları güçlendirmek amacıyla iş güvencesi ile ilgili 158 sayılı ILO sözleşmesinin uygulanabilmesi için yasal düzenlemenin yapılması; işsizlik sigortası ile ilgili yasal düzenlemelerle iş bulamayan kadınların öncelikle korunmaları; kamu ve özel sektör iş yerlerinde memur ve işçi olmasına bakılmaksızın 100 kişi çalıştıran her iş yerinde kreş açılması kadın çalışan her iş yerinde kadın sayısına bakılmaksızın emzirme odasının açılması; kadın işçi çalıştıran iş yerlerinin yoğun olduğu sanayii bölgelerinde işverenlerin ortak kreş ve çocuk bakım evi açmalarının özendirilmesi; tarım kesiminde çalışan kadınların çalışma koşullarının yasal güvence altına alınması ve uluslararası normlara uygun çalışma ortam oluşturulması için tarım iş kanununun çıkarılması;evde gelir elde eden kadınların kendilerine güven ve pazarlık gücü oluşturabilmeleri çalışma hakkı konularında örgütlenebilmeleri ve bilgilendirilmeleri ve sosyal güvenlik için bir iletişim ağının oluşturulmasının sağlanması; aile ve çalışma yaşamının uyumlaştırılması için günlük çalışma süresinin azaltılması;çalışan kadınların çocuk bakım sorunlarının çözümlenebilmesi ve çalışma yaşamından uzun süre uzak kalmamaları için, doğum sonrası çocuk bakımı için babaya da izin verilmesi doğrultusunda iş yasalarında ve devlet memurları kanunlarında gerekli değişikliklerin yapılması; kırsal kesimden göç eden kadınların kent ve iş yaşamına uyumunun sağlanması için yaygın biçimde düzenlenmesi; kırsal kesimde ve ev içi üretimlerde ki kadın emeğinin kooperatifler ve banka kredileri ile desteklenmesi;kadının kendi beden üzerindeki söz hakkını ortadan kaldıran ve fiziksel-ruhsal sonuçları açısından da kadın bedenine uygulanan bir şiddet olan bekaret kontrolünün mevzuat ile yasaklanarak,buna uymayan sağlık ve güvenlik personeline cezai yaptırımlarının geliştirilmesi;tecavüze uğrayan kadınların toplumda hiç bir şekilde aşağılanması ve korunması için devlet her türlü maddi ve manevi desteği sağlaması,tecavüz suçlarını işleyenler için yasada konulmuş olan cezaların arttırılması; kadınların çocuk sayısı ve çocuklarını ne zaman dünyaya getirecekleri konusunda serbest ve sorumluluklarla karar verebilmelerinde söz sahibi olmaları için kadının İnsan Hakları eğitim program çerçevesinde kadının bedenine sahip çıkma

eğitimin kadına ve erkeğe verilmesi³⁷¹.

İlköğretim okullarında uygulanan müfredatta cinsellik ve üreme sağlığı ile ilgili bilgilere yer verilmesi tüm örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kadın sağlığı konularına yoğun olarak yer verilmesi, radyo , televizyon ve basılı yayınlar aracılığı ile bu konuda doğru ve sağlıklı mesajların topluma ulaştırılması; kırsal kesimde erken (çocuk yaşta) evliliği özendirilen geleneksel yapı ve kurumlar, kız çocuklarının bedensel ve ruhsal sağlığı açısından değerlendirilerek toplumda bilinçlenmenin sağlanması.

Kadının İnsan Hakları sorunlarına toplumsal alanda öncelikli çözüm önerileri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca; Evrensel İnsan Hakları açısından kadın sorunlarına yaklaşan sivil toplum kuruluşlarının, kadın gruplarının ve platformlarının devlet tarafından mali olarak desteklenmesinin; kadına yönelik cinsiyet ayrımına da dayalı toplumsal sorunları ele alan kadın bakanlığı yarasının bir an önce çıkarılmasının ve kadının statüsü ve sorunları genel müdürlüğünün bütçesinin artırılmasının İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun kadının İnsan Hakları sorunları konusunda çalışmalarına Kadının Statüsü Sorunları Genel Müdürlüğü veya bir kadın sivil toplum kuruluşunda görev yapacak bir uzmanın katılmasının sağlanmasının; cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına ilişkin Türkiye'nin taraf olduğu tüm uluslararası sözleşmelerin uygulanabilmesi için ulusal yasalarda gerekli düzenlemelerin yapılmasının; siyasi partiler yarasında seçim yarasında yurttaşlık yarasında olumlu ayrımcılığa yer verilmesinin; eşitlik yarasının çıkarılması için çalışmalar yapılmasının, kadın Ombudsman kurulmasını ve kadının siyasette yetiştirilmesini sağlamak amacıyla kadın politika okullarının kurulmasının ve üniversiteler de kurslar açılmasının sağlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir³⁷².

³⁷¹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III, s.150-156

³⁷² İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları III., s. 152-156, **İnsan Hakları Açısından Kadının Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri**, İnsan Hakları Koor. Üst Kur. Yay. No: 3, Ankara, Mayıs-1999, s.118-121

3.4 İNSAN HAKLARI İL VE İLÇE KURULLARI

3.4.1. İnsan Hakları İl ve İlçe Kurullarının Kurulma Yönetmeliği

Bu yönetmelik 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı hakkındaki kanunun geçici yedinci maddesine dayanılarak çıkarılmıştır.

İnsan Hakları Kurullarının görev, kuruluş ve çalışma esasları hakkındaki yönetmeliğin amacı; İnsan Haklarının korunmasını sağlamak ve ihlallerini önlemek için gerekli inceleme ve araştırmaları yapmak ve bunların sonuçlarını yetkili organlara bildirmek, toplumun tümünü ve uygulayıcı konumundaki bireyleri eğitmek, bu yönetmelikle ilgili Başbakan tarafından görevlendirilen Devlet Bakanın verdiği görevleri uygulamak için illerde, "İnsan Hakları İl Kurulları" ilçelerde de "İnsan Hakları İlçe Kurulları"nın görev, kuruluş ve çalışma esaslarını belirlemektir.

Bu yönetmelikte;

Bakanlık : Başbakanın görevlendireceği İnsan Haklarından sorumlu Devlet Bakanını

İl Kurulu : İnsan Hakları İl Kurulunu

İl Masası : İnsan Hakları İl Danışma Masasını

İlçe Kurulu : İnsan Hakları İlçe Kurulunu

İlçe Masası : İnsan Hakları İlçe danışma Masasını, tanımlamaktadır.

3.4.2 İl ve İlçe Kurullarının Görevleri

İl ve İlçe Kurullarının görevleri, 2 Kasım 2000 tarih ve 24218 sayılı resmi gazetede belirtilmiştir. Bu görevler ;

İnsan Hakları konusunda her türlü çalışmayı yaparak kurul üyelerinin, uygulayıcıların ve vatandaşların bilinçlendirilmesini sağlamak ve bu amaca yönelik çeşitli etkinlikler düzenlemek

İllerde Bakanlık, Valilik, İl Masası ve İlçe Kurulları tarafından İl Kuruluna iletilen, İlçelerde de Valilik, Kaymakamlık, İlçe masası ve Muhtarlardan İlçe Kuruluna getirilen konuları değerlendirmek.

Gerekli inceleme ve araştırmaların yapılabilmesi için Valilik ve Kaymakamlık makamına öneride bulunmak.

İdarenin uygulamalarında vatandaşlara hoşgörü ve nezaketle yaklaşılması ve işkencenin önlenmesi için her türlü çalışmayı yapmak.

İnsan Hakları konusunda personelin eğitilmesini sağlamak için kurs, konferans, seminer v.b etkinlikler düzenlemek.

İllerde üç ayda bir tüm çalışmaları özet olarak Bakanlığa, İlçelerde de bütün çalışmaları Valiliğe bildirmek üzere belirlenmiştir.

Yukarıda belirtilen bu görevleri yerine getirmek üzere İl Kurulu, Vali veya görevlendirilen vali Yardımcısı Başkanlığında ; Belediye Başkanı, Üniversite Rektörü (ya da bu konuda görevlendirilen Öğretim üyesi veya elemanı), İl emniyet Müdürü, İl Jandarma Komutanı, İl Sağlık Müdürü, İl Milli Eğitim Müdürü, Sosyal Hizmetler İl Müdürü, kamu kurum veya kuruluşlarında görev yapan Avukat veya Hukukçu, Baro temsilcisi, Tabip Odaları Temsilcisi, Ticaret ve Sanayi Odası Temsilcisi, Esnaf ve Sanatkarlar Birlik Başkanlığı Temsilcisi, Sivil Toplum Kuruluşlarından Vali tarafından çağırılacak üyeler Basın Kuruluşlarının kendi aralarından seçtiği Temsilciden oluşmaktadır.

İlçelerde ise bu görevleri yerine getirmek üzere İlçe Kurulu; kaymakamın Başkanlığından İlçe Belediye Başkanı, İlçe Emniyet Müdürü, İlçe Jandarma Komutanı, varsa Fakülte veya Yüksek okulun görevlendirecekleri öğretim üyesi veya elemanları, İlçe sağlık Grup Başkanı, İlçe Milli Eğitim Müdürü, ilgili köy veya mahalle Muhtarları, Meslek Odaları Temsilcileri (Şoför, Ticaret Esnaf Odası gibi). Sivil Toplum Kuruluşlarından Kaymakam tarafından çağırılacak üyeler, Basın Kuruluşlarının kendi aralarında seçtiği bir temsilciden oluşur. Vali veya Kaymakam

gerekli gördüğü durumlarda ilgili Kamu veya Özel Kuruluş Temsilcilerini de toplantıya çağırabilir.

3.4.3. Çalışma Esasları

İl ve İlçe Kurulları ayda bir defa çağrısız olarak toplanır. Bu toplantılar nedeniyle üyelere ücret ödenmez. Kurulun sekretarya hizmetleri İllerde Valilik İlçelerde kaymakamlık tarafından yürütülür. Zorunlu masraflar valilik ve Kaymakamlık tarafından karşılanır.

3.4.3.1. Masaların Kuruluşu ve Çalışma Esasları

Masa, İllerde Valilik binasında İlçelerde de Kaymakamlık binasında vatandaşın kolayca ulaşabileceği bir müracaat bürosu şeklinde düzenlenir. İllerde ve İlçelerde Valinin veya Kaymakamın görevlendirdiği Kamu görevlilerinden bir üye Masanın Başkanlığını yapar. Masaya gelen başvurular mümkün olan en kısa zamanda ilgili kurul üyesine iletilerek sonuçlandırılır. Masanın çalışmaları aylık periyotlar halinde kurula getirilir.

İl ve İlçe Kurullarının Kurulması, görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesi İnsan Hakları ihlallerinin engellenmesi bakımından taktire şayan bir gelişmedir. Özellikle Kamu görevlileriyle sivil Toplum Örgütlerinin Kurullarda beraber yer alması oto-denetim ve objektif kriterler açısından önemlidir. Merkezi hükümetin İnsan Hakları ihlalleri konusundaki denetim yükümlülüğünü ve bürokrasiyi azaltırken yerel uygulayıcıların bu kurullarda görev alması ve sorumluluk altına girmesi ihlalleri azaltacağı gibi uygulamada başarı ve güven tazeleyecektir.

Kamu gücü ile vatandaş arasında organik bağlar gelişerek yerinde sorunları çözme kolaylığı sağlayacaktır. Tüm Kamu görevlilerinin bu konuda eğitilmesi ayrıca destekleyici olacaktır. Böyle Kurulların varlığı bile Kamu gücünün frenlenmesini, vatandaşında özgüvenini yerine getirecektir. Özellikle Kamu görevlilerinin eğitilmesi İnsan Hakları uygulamalarında özlenen noktaya gelinmesi bakımından önemli bir görevdir. Çünkü İnsan Hakları yüksek seviyeli ve eğitilmiş insanlarla çözümlenecek

bir süreçtir. Bu süreçte en büyük sakınca bu Kurulların kağıt üstünde bir görevlendirme olarak kalmayıp aktif, görev ve sorumluluklarının bilinci ile pratik uygulamalarda bir denetim ve engelleyici görevi üstlenmeleridir. Bu da merkezi otoritenin yani hükümetlerin tutumuna bağlı olarak gelişecek bir süreçtir.

SONUÇ

Seçilmiş, toplumun onayını almış siyasilerin, halk adına ve halkın istekleri doğrultusunda devlet bürokrasisini yönetmesi anlamını da taşıyan demokrasinin; insanın ve toplumun sürekli gelişmesine bağlı olarak demokrasi olgusunda sürekli olarak gelişeceği gerçektir. Demokrasilerin vazgeçilmez özelliği olan kişi hak ve hürriyetleri de seçilmişlerin yönetim şekilleri ve bakış açılarına göre gerçeklik kazanmaktadır.

1980 ihtilalinden sonra kurulan I.ve II. Özal Hükümetleri programlarında insan hak ve hürriyetlerine değinilmiş olmakla beraber, daha çok ekonomik, sosyal ve iktisadi düzenin geliştirilmesi için gerekli çalışmalara geniş yer verilmiştir. 12 Eylül sonrası insan hak ve hürriyetlerinin en çok ihmal edildiği dönem olmuştur.

Özal Hükümetleri İnsan Hakları bakımından 1980 askeri hareket ve 1982 Anayasanın tesiri altında kalarak İnsan Hakları alanına pek dokunmamıştır. Çünkü bu alandaki gelişmeler terörün ve sosyal olayların sebebi olarak algılanmıştır.

Akbulut Hükümeti programında kadın hakları ve kadınların istihdam sorunları sosyal yardımlaşma ve dayanışma sendika kurma toplu sözleşme grev ve lokavt haklarında bahsedilmiş demokratikleşme çabaları belirtilmiştir.

Akbulut Hükümeti ise İnsan Hakları konusunda vesayet altında T. Özal'ın yaklaşımlarının hakim olduğu bir dönemdir.

I. Yılmaz Hükümeti programında yargı, kadın hakları, sosyal güvenlik, konularına değinilmekle beraber ağırlıklı olarak bireylerin eğitim haklarına değinilmiştir.

VII. Süleyman Demirel Hükümetini DYP-SHP koalisyonu oluşturmaktadır. Bu Hükümetin programında kişi hak ve hürriyetleri detaylı olarak ele alınmış, ayrıca bu Hükümet döneminde İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı kurulmuştur. Bu teorik gelişmelere rağmen VII. Demirel Hükümeti teorilerini uygulamaya geçirememiş ve bu dönem İnsan Hakları İhlallerinin en üst boyutta yaşandığı dönemlerden bir olmuştur.

I. Çiller Hükümetini de DYP-SHP oluşturmuştu. Programlarında İnsan Hakları konularına ayrıntılı yer vermiş olmakla beraber terörün, işkencenin ve düşünce özgürlüğüne aykırı uygulamaların yaşandığı bir dönem olmuştur.

III. Çiller Hükümeti koalisyon kurularak oluşmuştur. Programlarında İnsan Haklarına geniş bir perspektifle yaklaşmıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik zorluklar ve terör programındaki İnsan Hakları konularının hayata geçirilmesinde etkili olamamıştır.

DYP-SHP dönemine kadar İnsan Haklarına saygılı olma ilkesiyle bağdaşmayan geleneksel onay politikası izlenmiş bu hükümetle birlikte köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Bu süreç diğer hükümetler tarafından geliştirilerek devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

II. Yılmaz Hükümeti DYP-ANAP koalisyonundan oluşmuştu. Programlarında insan hak ve hürriyetlerine yaklaşımları daha önceki Hükümet programlarından farksız sayılabilir. Ancak basın özgürlüğüne geniş yer verilmiştir.

Erbakan Hükümeti İnsan Haklarında ifade, fikir, din ve vicdan, teşebbüs hürriyetlerinin çağdaş ülkelerdeki seviyeye getirme çabalarını programlarında belirtmektedir. Lakin bu konularla ilgili uygulamalar başarısız olmuştur.

IV. Ecevit Hükümeti bir seçim Hükümeti niteliğini taşıdığı için programlarına İnsan Haklarına gerekli önemi verememiştir.

V. Ecevit Hükümeti, günümüzde devam eden bir Hükümet olarak ekonomik, sosyal, iktisadi sorunlarla boğuşmaktadır. Geçmiş Hükümetlere göre İnsan Hakları

ihlallerinin daha az yaşandığı bir süreç geçirilmiş kalan iki yılda da daha demokratik ve İnsan Haklarında da gerekli düzenlemelerin yapılacağı umulmaktadır.

V. Ecevit Hükümeti döneminde kurulan İnsan Hakları Üst Kurulu İnsan Hakları ihlali iddialarını değerlendirip kamu kurum ve kuruluşları ile resmi görevlilerin insan hak ve hürriyetlerine ilişkin uygulamalarının yürürlükteki mevzuatına uygunluğunun temin maksadıyla ilgili bakanlıklar tarafından yürürlüğe konulan tedbir ve düzenlemeleri sürekli ve düzenli biçimde izleyecek koordine edilecek ve gerektiğinde geliştirilmesine yönelik öneriler ile yeni yasal düzenlemelere ilişkin tavsiyeler oluşturularak bakanlar kurulunca sunulmasını temin edecektir.

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunun İnsan Hakları konusunda yaptığı Anayasa değişiklikleri, yasa değişiklikleri, yapısal değişiklikler, eğitim çalışmaları, göz altı işlemleri, savcılık işlemleri, adli tıp konuları, çocuk hakları, kayıp kişiler ve faili meçhul cinayetler, tutuklu ve hükümlü haklarının iyileştirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve divanındaki davaların takibi gibi önemli konularda çalışmalar devam etmekte olup bu kurul Türkiye'de demokratikleşme ve İnsan Hakları konusunda çok önemlidir.

Ülkemizde İnsan Haklarının hak ettiği konuma gelebilmesi için; yerleşik düzenle insan ilişkilerinin organik olması gerekmektedir. Demokrasi bir süreç sonucu olur. Bu süreçte bilgi toplumu olma yolunda tüm bireyler çaba sarf etmek zorundadır. Özellikle Üniversiteler bu sürecin lokomotifleri olmalıdır. Çünkü, Üniversiteler bilgi üreten ve ürettiği bu bilgileri topluma çeşitli araçlar yoluyla ileten (Konferans, seminer, sempozyum, öğrenci vb gibi) kurumlardır. Ancak İnsan Haklarıyla özdeş olarak bilimsel gelişmenin de olabilmesi için özgür düşünce gerekmektedir. Bu ortamı oluşturmak, yani bilgi üretimi için gerekli araçların bir araya getirilmesi. (maddi, teknik ve beşeri faktörler ile demokratik ortamın oluşturulması ve düşünceye özgürlük kazandırılması vb araçlar) mevcut Hükümetin sorumluluğundadır. Geçmiş Hükümetlerden kalan temel İnsan Hakları ve özgürlükleri ile ilgili sorunlar gün geçtikçe birikmektedir. Mevcut Hükümetin İnsan Hakları ihlallerini önlemesi ve olası ihlallerin önlemine alacak yasal düzenlemeleri

yapması beklenmektedir. Ancak bu beklentilere cevap vermek bir yana gün geçtikçe, İnsan Hakları konusunda gelişmiş ülkelerin standartları göz önüne alındığında bizim sorunlarımızın daha da çıkmaza gittiğini uygulamalardan gözlemlemek mümkündür. Gün geçtikçe giderek artan İnsan Hakları ihlalleri konusunda mevcut Hükümetin devam ettirdiği “İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu”nun çalışmalarının titizlikle takip edilmesi, sorunların fazlaştığından ve karmaşıklığından dolayı zorunluluk arz etmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, İnsan Hakları konusunu ilk kez ulusal plandan evrensel plana geçirmekle tarihi bir dönüm noktası oluşturmuştur. Gerçekten İnsan Haklarının evrensel niteliği, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin eşit, onurlu ve özgür bireyler olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde öngörülen tüm haklardan yararlanmasını amaçlamaktadır. İnsanlar daha önce tabii hukuk anlayışı çerçevesi içerisinde geliştirilen kavramlarla doğuştan, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel haklara sahiptirler. Ancak ülke insanlarımızın, kültürel, dinsel ve toplumsal motiflerinden kaynaklanan hakkını arama yetisi, gelişmiş ülke insanlarına nazaran daha az gelişmiştir. Bunun sonucu olarak ta ellerindeki hakları korumada ve haklarını aramada yetersiz kalmaktadırlar. Bunun diğer bir sebebi de, kolay elde edilmiş hakların ve hürriyetlerin korunmasında bedel ödenmediğinden kolayca gözden çıkarılabileceği kazanılacak haklar içinde gereğince mücadele edilemeyeceği düşünülebilir. Şöyle ki; ülkemizde temel insan hak ve hürriyetlerinin sağlanması için gerekli yasal düzenlemeler geçmiş ve mevcut Hükümetlerce yapılsa da, demokratikleşme ve İnsan Haklarının evrensel ölçütlere ulaşabilmesi önemli ve uzun bir süreci kapsamaktadır. Akşamdan sabaha bu tür kazanımları toplumun algılaması oldukça zor görünmektedir. Bunda toplumun tüm göstergeleri (Eğitim durumu, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel vb gibi) önem arz etmektedir. Bizce mevcut Hükümet ve bundan sonra kurulacak Hükümetlerin bu konudaki hassasiyetleri, toplumun tüm kesimine yansıtılabilmenin yollarını ve yöntemlerini tartışmalı, sağlıklı kararlar alarak uygulamaya koymalıdır.

Ülkemiz tarihinin en büyük istikrarsız dönemlerinden birini 57. Hükümetten önce yaşamıştır. Bu istikrarsızlık başta siyasal alan olmak üzere ekonomik, sosyal.

kültürel çevre gibi hayatın tüm safhalarında yaşanmıştır. Ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükler İnsan Haklarının hepsinin uygulanabilirliğini sağlayan temel unsurlardır. Bunun anlamı ekonomik ve sosyal konularda insan hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesidir. Ekonomilerde, sosyal hayatta mucizeler yoktur. Bunun yerine çalışmak ve üretmek vardır. Çalışmadan ve üretmeden bölüşüm kavgası verecek biçimde toplumu programlamak bizce en büyük insan hakkı ihlalidir. Bu çarpıklıklar giderilmedikçe İnsan Hakları ihlallerinin süreceği açıktır. Mevcut 57. Hükümet siyasi istikrarı korumak için harcadıkları çabaların kısa vadede olmasa da uzun vadede ekonomik istikrarın ve dolayısıyla sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunacağı düşünülebilir.

İnsan Hakları konusunda hükümetleri tek tek ele alıp incelediğimizde Başbakanların bu alanda belirleyiciliği izlenmiştir. Şöyle ki : İnsan Hakları konusuyla ilgili top yekün bir çalışmadan ve iyileştirmeden ziyade tek tek alanlar ilgili çalışmalar yapıldığı gözlemlenmektedir. Bunda Başbakanların meslekleri, eğilimleri, uluslar arası statüleri ve ilişkileri belirleyici olmaktadır. Örneklersek, Mesut Yılmaz AB ülkeleri, Turgut Özal ve Tansu Çiller ABD, Necmettin Erbakan İslam ülkeleri , Bülent Ecevit ise İskandinav ülkeleri ekseninde bir demokratikleşme ve İnsan Hakları anlayışını uygulama çabasında oldukları söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğundan günümüze kadar İnsan Hakları konusunda ülkemiz adım adım gelişme trendine girmiştir. Bu süreçte gelişmeler önce askeri ve ekonomik alanlarda olmuştur. Ortamlar el verdiği ölçüde İnsan Hakları alanında iyileştirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Geleneklerin kurumsallaşmaması bunda etken bir faktör olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikteki süreçte İnsan Hakları alanından gelişmeler yapıldıysa da dönemin içsel ve dışsal olayları ile paralel iyileştirmeler söz konusudur. Genelde bu alandaki iyileştirmelere bölünebiliriz endişesi ile sınırlı bir yaklaşım söz konusudur. Bazı Uluslararası antlaşmalar hükümetler tarafından onaylansa da uyum yasaları ya gecikmeli yasalaşmış ya da birçoğu kağıt üzerinde kalmıştır. Ancak 1990 lı yıllarda uluslar arası konjonktüre paralel hızlı bir iyileştirme sürecine girilmiştir. Bunda AB üyeliği ve uluslararası inisiyatiflerin istekleri ve yönlendirmeleri de etkili olmuştur. Ayrıca bilginin hızlı yayılışı, kitle iletişim

araçları, teknolojik gelişmeler ülkeleri yaklaştırmış, önceleri devletler arası diyalog ve temaslar belirleyici iken günümüzde bireysel iletişim gelişmeleri olumlu yönde kanalize etmiştir. Bu faktörler aynı zamanda vatandaşlarımızın İnsan Hakları ve uygar yaşam arzularının oluşmasına katkıda bulunmuş ve bu konuda hükümete tazyiki arttırmıştır. Hükümetler de bu alana yönelmek zorunluluğu hissetmişlerdir.

İnsan Hakları alanında gelişmeler bir süreç ve yoğunluk gerektirir bu da ancak liyakatlı, ehliyetli ve yüksek seviyeli bireylerin çabalarıyla mevcuttur. Eğitimde, teknikte, siyasette, ekonomide v.s gibi ilerledikçe İnsan Hakları uygulamaları da ideale yaklaşacaktır.

Tamamlana bu çalışma sonucunda; V. Ecevit Hükümeti ve sonrası dönemlerde oluşturulacak hükümetlerin İnsan Hakları alanında yapması gerekli değişiklikler kısa ve orta ölçekli dönemler olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Kısa bir dönem içerisinde; Anayasa'nın temel Hak ve Hürriyetlerle ilgili bölümlerinin, terörle mücadele kanununun 7. ve 8. Maddelerinin, basın ve RTÜK kanunlarının acilen incelenmesi, Sivil Toplum örgütleriyle ekonomik ve sosyal demokrasi niteliğindeki yapılanmanın Anayasal güvenceye ulaştırılması, adli tıp kurumunun modernizasyon çalışmalarının yapılması, DGM kanununun incelenmesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun yapılandırılması, ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına ilişkin uluslararası sözleşmenin onaylanması, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğunun Anayasa'da yer verilmesi, Türk Medeni Kanunu tasarısının yasallaşması gibi önem arz eden konularda gerekli çalışmaların yapılarak gelişmiş ülkelerdeki İnsan Hakları standartizasyonuna ulaşılması gerekmektedir.

Orta ölçekli süreçte ise; Yeni Türk Ceza Kanununun Yasallaştırılması, Sendikal Haklarla ilgili yeni düzenlemeler, dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü ile ilgili mevzuatın değiştirilmesi, YAŞ kararları ve Askeri Ceza kanununun değiştirilmesi, Kamu denetçiliğinin yasallaşması, ölüm cezasının kaldırılması, gayri müslimlerin dini vecibelerini yerine getirmede pratik kolaylıklar sağlanması, ceza evleri ceza infaz kurumları kanunu ve infaz hakimliği kanunu çıkarılmalı, M.G.K'nın yapısı ve işlevi açık olarak belirtilmeli, danışma organı niteliği aktif hale getirilmeli ve olağanüstü hal kaldırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKOĞUZ, N. Yakup, 1987 İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Korunması, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara
- AKZAMBAK, Mehmet, 1998 Lozan'dan Günümüze Taraf Olduğumuz Uluslar Arası Sözleşme, İnsan Hakları-1, İkinci Baskı, TBMM Kültür Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara
- AKZAMBAK, Mehmet, 1998 Lozan'dan Günümüze Taraf Olduğumuz Uluslar Arası Sözleşme, İnsan Hakları-2, İkinci Baskı, TBMM Kültür Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara
- AKZAMBAK, Mehmet, 1998 Lozan'dan Günümüze Taraf Olduğumuz Uluslar Arası Sözleşme, İnsan Hakları-3, İkinci Baskı, TBMM Kültür Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara
- AKZAMBAK, Mehmet, 1998 Lozan'dan Günümüze Taraf Olduğumuz Uluslar Arası Sözleşme, İnsan Hakları-4, İkinci Baskı, TBMM Kültür Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara
- ARMAĞAN, Servet, 1987 İslam Hukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara
- ATEŞ, Toktamış, 1994 Demokrasi, Ümit Yayıncılık, Ankara
- AYDIN, M. Akif, 1995 İslam Hukukunda Gayri Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Yayınları, İstanbul

- BAHAR, Halil İbrahim, 1998 Poliste Demokrasi ve İnsan Hakları, TDV Demokrasi ve İnsan Hakları Serisi, Ankara
- BOUTHOU, Gaston, 1968 Siyasal Sosyolojisi, Çev: Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- BURNS, Edward Mcnall, 1984 Çağdaş Siyasal Düşünceler, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Çev: Alaattin Senel, Birey Toplum Yayıncılık, Ankara
- BOZKURT, Enver, 1999 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Şartı, Nobel Yayınları, Ankara
- BOZKURT, Enver, ÖZCAN, Mehmet, KÖKTAŞ, Arif, 2001 Avrupa Birliği Hukuku, Nobel Yayınları, Ankara
- BOZKURT, Enver, 1999 Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı, Nobel Yayınları, Ankara
- BOZKURT, Enver, KÜTÜKÇÜ, M. Akif, POYRAZ Yasin, 2000 Devlet Hukuku, Nobel Yayınları, Ankara
- CRANSTON, Mourice, 1993 "İnsan Hakları Nedir?", Çev: Atilla Yayla, Siyasal ve Sosyal Teori İçinde, Derleyen: Atilla Yayla, Ankara
- ÇAHA, Ömer, 1994 "Liberalizma, Sivil Haklar ve Özgürlük", Polemik
- DOĞAN, İsmail, 1998 Sosyoloji (Kavramlar ve Sorunlar), 2. Basım, Sistem Yayıncılık, İstanbul
- DOĞRU, Osman, 1998 İnsan Hakları Uluslar arası Mevzuatı, Beta Basım Yayım, İstanbul
- DONELLY, Jack, 1995

- İnsan Hakları, Çev: Mustafa Erdoğan-Levent Korkut, Yetkin Basımevi, Ankara
- ERDOĞAN, Mustafa, 1999 Anayasal Demokrasi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara
- ERDOĞAN, Mustafa, 2001 Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara.
- FİŞEK, Hicri,1980 “İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı”, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri İçinde, Derleyen: İonna Kaçurodi, Ankara
- GEMALMAZ, M. Semih, 1985 “Tarihselliğin Bağlamında İnsan Hakları”, TODAİE, İHY, İstanbul
- GEMALMAZ, M. Semih,1997 Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Basım Yayım, İstanbul
- GÜLMEZ, Mesut,1996 İnsan Hakları Eğitim Hakkı, İHDE, S. 1, TODAİE Yayınları, Ankara
- GÜRKAN, Ülker,1989 Hukuk Sosyolojisine Giriş, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları, Ankara
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref,1993 Yönetmel Yargı, Gözden Geçirilmiş 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref,1998 Anayasa Hukuku (Anayasa Metni), 11. Protokol İle Yeniden Düzenlenen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Metni, Gözden Geçirilmiş 7. Bası. Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara
- HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ
DEMOKRASİ İNSAN Sivil Toplum Örgütleriyle Düzenlenen Çalışma Toplantısı, Başbakanlık Basımevi, Ankara

HAKLARI,1999

HUMAN RIGHTS EDUCATION National Committee An The Decode For Human
PROGRAMME OF TURKEY Rights Education
(1998-2007),1999

TC. İçişleri Bakanlığı, 2000 Polis Okulları Ders Kitapları-I

İnsan Hakları Yıllığı,1979 TODAİE Yayınları, Cilt 1, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1980 TODAİE Yayınları, Cilt 2, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1981-1982 TODAİE Yayınları, Cilt 3-4, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1985-1986 TODAİE Yayınları, Cilt 7-8, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1987 TODAİE Yayınları, Cilt 9, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1988-1989 TODAİE Yayınları, Cilt 10-11, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1990 TODAİE Yayınları, Cilt 12, Ankara

İnsan Hakları Yıllığı,1997-1998 TODAİE Yayınları, Cilt 19-20, Ankara

İnsan Hakları Eğitimi Türkiye İnsan Hakları Eğitimi, On Yılı Ulusal Komitesi
Raporu (1998-2007),1999 Yayınları: 1, Ankara

İnsan Hakları Koordinatör Üst Genel Bilgiler ve Basın Açıklamaları, Üst Kurul
Kurulu Çalışmaları I,1999 Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara

İnsan Hakları Koordinatör Üst Kanun Tasarıları, Yönetmelikler, Genelgeler.
Kurulu Çalışmaları II,1999 İncelemeler ve Adli Rapor Formları, Üst Kurul
Yayınları No: 2, İkinci Baskı, Ankara

İnsan Hakları Koordinatör Üst İnsan Hakları Açısından Kadının Durumu.
Kurulu Çalışmaları III,1999 Sorunları, Çözüm ve Önerileri, İnsan Hakları

- Koordinatör Üst Kurul Yayınları No: 3, İkinci Baskı, Ankara
- İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Çalışmaları IV,1999 Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Uygulaması, Üst Kurul Yayınları No: 4, İkinci Baskı, Ankara
- KABOĞLU, İbrahim Ö.,1993 Özgürlükler Hukuku, Genişletilmiş 4. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul
- KAPANİ, Münci,1992 İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara
- KAPANİ, Münci,1993 “Kamu Hürriyetleri”, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara
- KARASAR, Niyazi,1986 “Bilimsel Araştırma Yöntemi, 3. Baskı, Bilim Yayınları, Ankara
- KONGAR, Emre, 1992 Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi, Ankara
- LİPSON, Leslie,1991 Demokratik Uygarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1996 Siyasal Kitabevi, Sayı: 1, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1997 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 6, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1997 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 7, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1997 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 8, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1998 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 9, Ankara

- Liberal Düşünce Dergisi,1998 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 10-11, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1999 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 12, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1999 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 13, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1999 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 14, Ankara
- Liberal Düşünce Dergisi,1999 Liberal Düşünce Topluluğu, Sayı: 5, Ankara
- MATHIEU, Jeon-Luc.,1994 Uluslar arası Alanda İnsan Hakları, Çev: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul
- MOURGEON, Jacques,1990 İnsan Hakları, Çev: Ayşen Ekmekçi-Alev Türker, İletişim Yayınları, İstanbul
- MUMCU, Ahmet,1994 İnsan Hakları&Kamu Özgürlükleri, 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara
- ÖZBUDUN, Ergun,1998 Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara
- ÖZDEK, Yasemin,1993 İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE, Ankara
- ÖKÇESİZ, Hayrettin,1998 Hukuk Devleti, Afa Yayıncılık, İstanbul
- ÖZDEN, Yekta Güngör,1996 İnsan Hakları, Laiklik Demokrasi Yolunda. Genişletilmiş 2. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara
- PAİNE, Thomas,1985 İnsan Hakları, Çev: Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları, İstanbul
- PARKINSON, C. Nortcote, 1985 Siyasal Düşüncenin Evrimi, Çev: Mehmet Harmancı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- PARLA, Taha,1993 Türkiye'de Anayasalar, İletişim Yayınları,

- İstanbul
- POPPER, Karl,1994 Açık Toplum ve Düşmanları, 3. Basım, Cilt 1, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul
- RAİF, Kamil B.,1998 Türkiye’de İnsan Hakları, TDV Demokrasi ve İnsan Hakları Serisi, Ankara
- SABUNCU, Yavuz, 1992 Anayasaya Giriş, İmaj Yayıncılık, Ankara
- SENCER, Muzaffer,1988 Belgelerle İnsan Hakları, Beta Yayınları, İstanbul
- SOYSAL, Mümtaz,1990 100 Soruda Anayasa’nın Anlamı, 9. Baskı, Gancel Yayınları, Ankara
- SPİTZ, David,1994 Antidemokratik Düşünce Şekilleri, Araştırma İnceleme Dergisi, M.E. Basımevi, Çev: Şair Yalçın, İstanbul
- ŞAYLAN, Gencay,1998 Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi, TODAİE Yayınları, Ankara
- TANÖR, Bülent, 1986 İki Anayasa (1961-1982), 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul
- TANÖR, Bülent, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu. Genişletilmiş, Yenilenmiş 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul
- TANİLLİ, Server,1992 Uygarlık Tarihi, 7. Basım, Say Yayınları, İstanbul
- TURAN, İlder.,1986 Siyasal Sistem ve Sosyal Davranış. 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul
- TURHAN, Mehmet,1995 Siyaset ve Anayasa, Gündoğan Yayınları, Ankara

- TÜRK, Hikmet Sami,1999 Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları, İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulu Yayınları, No: 5, 2. Baskı, Ankara
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 1, Ankara
1991
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 2, Ankara
1992
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 10, Ankara
1994
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 14, Ankara
1995
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 18, Ankara
1996
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 20, Ankara
1997
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları 21, Ankara
1998
- Türkiye İnsan Hakları Raporu TİHV Yayınları, 1. Baskı, Ankara
2000
- Türkiye Günlüğü,1999 Cedit Yayınları, Sayı: 54, Ankara

Türkiye Günlüğü,1999	Cedit Yayınları, Sayı: 55, Ankara
UYGUN, Oktay, 1996	Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları, İHDE, Sayı: 3, TODAİE Yayınları, Ankara
ÜNAL, Şeref,1995	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, TBMM Basımevi, Ankara
ÜNAL, Şeref, 1997	Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara
YILMAZ, Faruk, 1998	Türk Anayasa Tarihi (1808-1982), Genişletilmiş 2. Basım, Tekten Ofset Matbaacılık, Niğde
Yeni Türkiye 1999	Demokratikleşme Özel Sayısı 1, Demokratikleşme ve Yeni Anayasa, Ankara
Yeni Türkiye,1999	Demokratikleşme Özel Sayısı 2, Demokratikleşme ve Yeni Anayasa, Ankara
Yeni Türkiye,1998	Demokratikleşme Özel Sayısı 1, Demokratikleşme ve Yeni Anayasa, Ankara
Yeni Türkiye,1998	Demokratikleşme Özel Sayısı 2, Demokratikleşme ve Yeni Anayasa, Ankara